

D III

12933

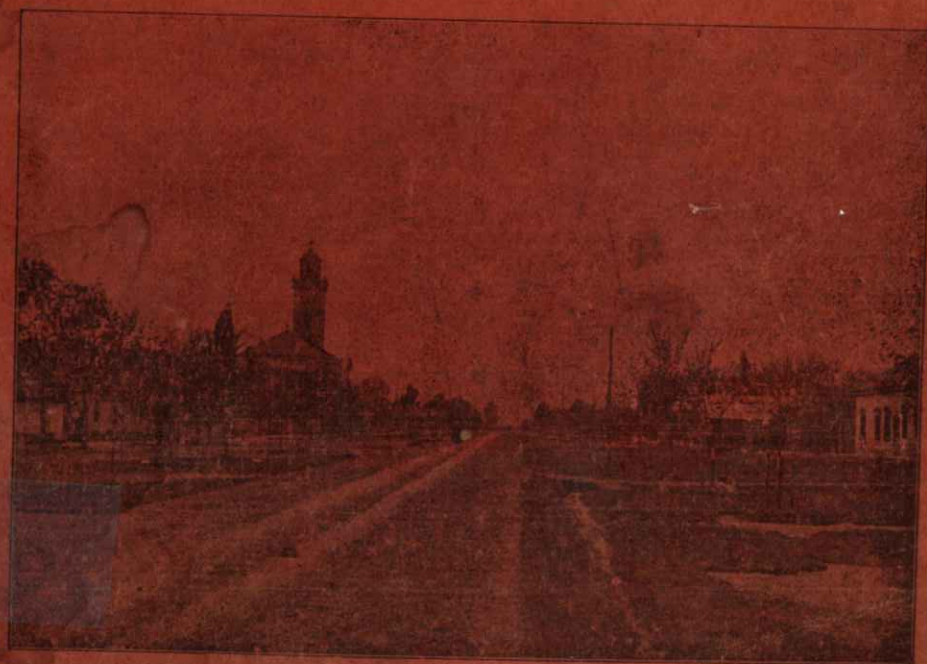
TEMES VÁRMEGYEI

VÉGVÁR (RITTBERG)
 NAGYKÖZSÉG

MULTJA ÉS JELENE.

== IRTÁK ==

SZMIDA LAJOS és NIKOLÉNYI ISTVÁN.

9
999

D III
12933

TEMES VÁRMEGYEI

VÉGVÁR (RITTBERG)

NAGYKÖZSÉG

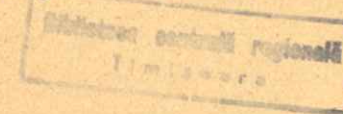
MULTJA ÉS JELENE.

*Talantul a prezentul amara
norma*

IRTÁK

SZMIDA LAJOS és NIKOLÉNYI ISTVÁN.

KIADJA

VÉGVÁR KÖZSÉG KÖZÖNSÉGE.

53022

TEMESVÁR.
CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDA.
1901.

320.287

9/498.5 - Tomac)

9/498.5 - Tomac)

Timbrano, 1801

NAGYSÁGOS

DR. VARGICS IMRE

ÚRNAK,

A VÉGVÁRI VÁLASZTÓKERÜLET ORSZÁGGYÜLÉSI KÉPVISELŐJÉNEK,
ÜGYVÉDNEK ÉS JOGTUDORNAK,
SZINERSZEGI NAGYBIRTOKOSNAK,
AZ ORSZÁGOS SZABADELVÜ PÁRT ALELNÖKÉNEK,
AZ IGAZSÁGÜGYI ÉS PÉNZÜGYI BIZOTTSÁG TAGJÁNAK,
A HARMADIK BIRÁLÓ BIZOTTSÁG ELNÖKÉNEK,
TEMES VÁRMEGYE TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGA TAGJÁNAK,
TÖBB KÖZHASZNÚ ÉS JÓTÉKONY EGYLET TAGJÁNAK,
A TUDOMÁNY ÉS IRODALOM NAGYLELKŰ PÁRTFOGÓJÁNAK,

A LEGMÉLYEBB TISZTELETTEL

AJÁNLJA :

VÉGVÁR KÖZÖNSÉGE.

„Honunkra hajnal derül, s akármilyen legyen is
sorsa a magyarnak, veszni nem fog többé...”
Gróf Széchenyi István (Kelet Népe).

Nagyságos Úr!

Temes vármegyei **Végyár** nagyközség közönsége a legmélyebb tisztelettel járul Nagyságod elé ma, midőn régi óhaja beteljesedésének örvendve, immár egybeállított történetének kis könyvét Nagyságodnak felajánlja.

Kettős emléket kívánt ezzel emelni: egyet önmagának épülésére, illetve a jövő nemzedéknek buzdítására, a másodikat Nagyságodnak, a nép igaz barátjának, a ki e kerületet és így Végyár közönségét is, a magyar országgyűlésen immár **huszonhárom** éven át fényes tehetségeivel, nagy befolyásával ezen vármegye díszére és büszkeségére szakadatlanul képviseli.

Közel negyedszázad kapcsa fűzi együvé a követet és választóit és ezen hosszú idő alatt változott bár sok minden, a tisztelet, a ragaszkodás, a hála nem csökkent, az teljes épségben áll fenn ma is.

Nagyságod országosan ismert fényes tehetségei előtt tisztelettel hajtja meg lobogóját e nép, azon lobogót, melylyel 1878-ban közös szívvel-lélekkel egymást köszöntve, vállalkoztak Nagyságod igaz hazafiúi bölcs vezetése alatt arra, hogy e községet és népének javát tőlük telhetőleg előmozdítsák, azt előbbre vigyék.

És ma, oly közel a negyedszázados évfordulóhoz, megírva e

néhány lapon mindaz, a mi **Végyvár** községéről az új nemzedék számára megírható volt; e lapokon, a tevékenység közös számláján, találkoznak az érdemkoszorúval, melyet Délmagyarország e végvidékébe szorított néhány ezer magyar lakosa a valódi érdem, a hála és az elismerés zálogául a képviselőnek, Nagyságodnak, emlékül átnyújt.

Szegény e nép, de magyar szívében oltárt emelt Nagyságod nagy nevének a múlt érdemeiért, mert meg van róla győződve, hogy Nagyságod továbbra is jó indulataiba, atyai pártfogásába veendő azokat, a kiket eddig is szeretett és a kiket fényes tehetségeivel oly hosszú időn át oly bölcsen képviselni, támogatni szíves volt.

Fogadja emlékül Végyvár hála közönségének eme szerény ajándékát: községe történetének könyvét.

Templomok, paloták, emlékek kövei romba dőlnek, azokat a feledés moha fedi és az idő örlő vasfoga lassan-lassan elenyészteti végkép. De azon emlékek, melyeket a sajtó emel sokszorosítva, azok el nem pusztulnak, mert, ha csak egy példány marad is fenn, abból újabb reprodukciók, újabb feldolgozás útján új és új alakban újból sok száz példány áll elő, mely az emlékek életét újabb századokra prolongálja. Nyugodt lélekkel, önéretteljesen indul utnak e néhány lap, mert azok sorai tanúságot tesznek arról, hogy **Végyvár** közönsége mindenkor megtartotta erényeit, hazafiságát, a magyar fajhoz való hűségét, emberbarátai irányában testvéries szeretetét.

„Mindaddig, míg valamely nemzet felfelé hág, egyedül saját erejénél fogva nemcsak fentarthatja, hanem minden ártalmas befolyástól is megóvhatja magát“, írja Kölcsey Ferencz; és Végyvár népe, e nemzet hű fiai, mindig arra törekedtek, hogy a magyarság ügyét előbbre vigyék. Nem támogatta őket senki, saját erejükre voltak utalva, összetartottak, minden idegen befolyást megakadályoztak és Isten segédelmével, jó és balsors közepette, lassan, de biztosan haladva előre, annyira fejlődtek, hogy ma már nemcsak szilárdul megállanak szülőföldjükön, Végyváron, hanem mint központiak, szomszédos testvéreiket is a haladás mezején felemelni képesek.

Adja Isten, hogy hazafias törekvéseiket áldás kísérje, hogy a

jövő nemzedék az elődök letaposott ösvényén haladva, a magyar fajnak, hazánknek, s **Végyvár** községének hasznos szolgálatokat tehessen.

És Végyvár népe Nagyságodban bölcs vezérét tisztelve és nagyra becsülve, arra kéri, eddigi jóakarati támogatását számára a jövőre is megtartani szíveskedjék.

Vállvetett erővel az egyenlőség, a testvériség és szabadság hármasszent ígék alatt munkálkodva drága hazánk, közös édes anyánk boldogításának nagy munkáján, a munka nem lehet meddő, a munkának győzni kell!

Igen, győzni kell, mert, mint Petőfi Sándor dalolta:

„Győzni fog itt a jó. De legelső nagy diadalma
Vértengerbe kerül. Mindegy. Ez lesz az ítélet,
Melyet ígért Isten, próféták ajkai által.
Ez lesz az ítélet, s ezután kezdődik az élet,
Az örök üdvesség; s érette a mennybe repülünk
Nem lesz szükség, mert a menny fog a földre leszállani.“

Úgy legyen!

Végyváron, 1901. évi július hó 30-án.

Szmida Lajos.

Bevezetés.

A mai „Délmagyarország“ a Maros, a Tisza és a Duna folyamok, valamint az erdélyi Kárpátok által határolt földterületből áll.

Ez a föld évszázadokon át sokat, nagyon sokat szenvedett. Tűz, víz és az elemi csapások minden fajtája, egymással szemben álló harcosok öldöklő tusája, száguldó paripák által összetiport alkotások tömkelege egymást váltották itt fel hajdan, míg a nagy átalakulás korszaka megérkezett, mely e vadon területet hazánk legjobb buzatermő földjévé változtatta át, hogy hirdesse a munka és szorgalom nagy művét az utókornak.

Már a rómaiak ismerték e vidéket és terjesztették benne a művelődést. Búziás már mint megerősített hely van a történelemben feljegyezve, a hová a római fáradt harcosokat és beteget az új életerőt nyújtó forrásokhoz, a száz kúthoz (centum putei) vitték.

A nagy népvándorlás, a gótok, a barbárok végig rajzottak e tereken. 274 körül a hunok Attila alatt véres csatákat folytatnak e helyeken a rómaiakkal, míg az avarok betörése véget vetett a római uralomnak.

A mit egyik épített, azt a másik lerombolta; ökölharcz volt az, mely milliók életébe került és győzött mindenkor a hatalmi túlsúly erőben, a nélkül, hogy bármi életrevalót létesített volna.

És ekkor Ázsia belsejéből megindul egy új népfaj, hogy déli Oroszországon át hazánkba törjön, hogy 894-ben leigázza itt a morvák fejedelmét és e föld urává legyen.

Árpád, a honfoglaló magyarok fejedelme, kiváló gondot fordít a Duna, a Maros és Tisza folyók között fekvő vidékre. Kadusa és Zuard vezérek megtörik itt Glád herczeg uralmát és a mai Temes vármegyét meghódítják.

Az új országrész első ura, vezetője Kund kapitány lett, ez osztotta fel tetszés szerinti területekre. Ez a fölosztás azonban csak nagyon rövid

ideig tartott, mert a vezérek tanácsa az általános rendezkedés alkalmával várispánságokra osztotta föl a Délvidéket és a központokon várakat emeltetett.

Ezek a rendezkedések kinyultak 992—997-ig, Taksony és Geiza idejéig, a mikor azután a vallás kérdése kerül napirendre. Geiza fejedelem fiával Vajk-kal megkeresztelkedett. Geiza fia a keresztségben István nevet kap, átveszi atyjától országa kormányzását, behozza a kereszténység kötelező felvételét és 1001. év augusztus hó 15-én hitvéssel, Gizellával magyar királynak koronáztatja meg magát Esztergomban.

Szent István, az első magyar király, országát politikailag és egyháziilag szervezte és azt a vármegyei bandériumok felállításával megerősítette.

Alig készült el a szervezkedés első munkájával, belzavarok keletkeztek, a pogányok fellázkodtak a keresztény vallást követők ellen és a régi vallás visszaállítását követelték; ezeket azonban sikerült megfékezni és a rendet helyreállítani.

1070-ben a kunok törtek be az új hazába és a Temes vize mellett elsánczolták magukat. De Szent László király nem tűrte kirohanásaikat, megegyezett velök, összegyűjtötte őket Temesvár vidékén, behelyezte a Tiszán túlra, a mai Kunságba, hogy az ország végvidékét biztosítsa.

Az 1096. évben Délmagyarországot a keresztes hadak járják be. Kálmán király azok fosztogatásait katonai erő hiányában ellensúlyozni nem bírván, velük békét kötött.

II. István 1124-ben táborát ütött Temesvár alatt, mert Emanuel Comenus görög császár a végvidéket támadta meg, a magyarokat a Temes partjainál kicsalta a Karas vizeig és itt a magyar táborát szétverte.

1242-ben a tatárok lepték el a vidéket és elpusztítottak itt mindent.

1311-ben Róbert Károly Temesvárott tartotta királyi székhelyét. Ez időben az ország urai a királlyal bejárták a Délvidéket és nagy vadászatokat tartottak itt a nagy erdőben és a mocsarak partjain.

1396-ban I. Zsigmond a törökök ellen háborút visel, de azt Nikápolynál elveszti, mire Bajazéd szultán katonáival Délmagyarországba tör és csak nagynehezen sikerül a törököket innen kiverni.

De a törökök nem nyugodtak meg ebben. Állandó céltáblálul tüzték ki a magyar véghatárt és azt folyton nyugtalanították, miglen Hunyady János, korának legnagyobb fia, őket békére nem kényszerítette és Szemendriába visszazoritotta. Am a török nem tudott vesztegen maradni és felhasználva azokat a belzavarokat, melyek az 1509—1511-ben dühöngött pestis betegség folytán támadtak, hadat üzent Ulászló magyar királynak, a ki segítséget kért a pogányok ellen a római pápától. A pápa elrendelte, hogy szólíttassék fel az ország népe keresztes hadjáratra a pogányok ellen. Bakács Tamás esztergomi érsek hirdette ki Budavárában a pápa üzenetét és Dózsa Györgyöt a keresztes hadak vezérévé avatta fel. Dózsa György negyvenezer embert gyűjtött össze. A nép elhagyta

a mezei munkát, a föld parlagon hevert, sőt utóbb a parasztság az uraknak ment neki, felgyújtotta a falukat és rabolt, a merre csak ment. Ekkor a király eltiltotta a kereszteseket a további táborba szállástól, de a nép és vezére, Dózsa, most már nem akarta letenni a fegyvert. Dózsa György bebarangolta a Maros és Duna közti földet és Ohaba-Forgácsnál már 60.000 emberrel foglalt állást.

A király ezek ellen Zápolya János erdélyi vajdát küldte ki katonáival. Sokáig hadakozott a két ellenfél, míg végre 1513-ban Báthory István, Temesvár kapitánya, és Zápolya János leverték a lázadókat és Dózsa Györgyöt Temesvárott kivégezték.

Alig hozta egy kissé rendbe az ország ügyeit a király, már is újabb veszély fenyegette; a törökök 1551-ben újra megmozdultak, a készületlenül talált végvidéki várakra törtek és a végvidéket egész Lippáig elfoglalták. Am Temesvár várának parancsnoka Losonczy István volt, a ki 2200 katonájával szembe szállt a nagy török haderővel és Temesvár várát hősiességgel védelmezte. A harcznak véget vetni akarva, Losonczy István a törökkel egyezsége lépett szabad kivonulás feltétele alatt, mit a török el is fogadott, de azután hűtlenül megszegte szavát és a kivonuló magyarokat a várkapuk előtt leölette.

Ezen idő óta kezdődik a török uralom Délmagyarországon. A templomokat mecsetekké alakították át, mindent tönkre tettek, a népet fosztogatták, kizsákmányolták itt mindent...

Zsigmond erdélyi vajda 1596 és 1597-ben megkísérelte a hadat a törökök ellen; 40 napig ostromolta Temesvár várát, azután újból 30 napig támadta az elzárkózott törököket, de eredménytelenül. 1606-ban a szászok választófejedelemé harczolt itt a törökök ellen, de szintén eredménytelenül.

Végre az európai fejedelmek elhatározták, hogy közös erővel támadják meg a törököket, a kik már sok bajt okoztak, miért is abban állapodtak meg, hogy Lipót császár viselje a hadat, a ki ezt a megbízatást el is fogadta. A törökök jól tudták, hogy a végvidéki várakban fekszik a hatalom kulcsa, miért is azokat 13.000 emberrel állandóan megerősítették.

1716-ban megindult a hadakozás, a pétervárad első ütközet a törökök leverésével végződött. Savojoy Jenő herceg erre csapatainak élén Temesvárnak indult és azt augusztus hó 25-én agyonbombázta. Az ostrom elkeseredetten folyt; október 1-én a magyarok Felső-Palánkán rést törtek, azon a városba behatoltak és egyre szorongatták a törököket, a kik látván helyzetük tarthatatlanságát, kitérték a vártoronyra a fehér lobogót, követeik által pedig jelentették, hogy megadják magukat. Ekkor szabadult fel Magyarország a törökök 164 évi járma alól.

Szabad lett tehát a föld; de minő állapotba jutott? Nem maradt itt semmi, minek hasznát lehetett volna venni, még népe sem volt e tájnak, úgy, hogy a dalnokkal el lehetett mondani:

„— Szenvedett az ősi hon
Rom ülte tájait,
Elölték a bosszús hadak
Leghűbb magyarjait.“

(Páp Endre.)

III. Károly magyar király a hős Savojoy Jenő herceg ajánlatára a meghódított föld rendezésével legvitézebb tábornokát, gróf Merczy Kolost bízta meg, a ki mindenekelőtt katonáival megcsináltatta a közlekedési vonalakat, az országutakat; azután Délmagyarországot katonai kerületekre osztotta fel, arról térképet készíttetett és azután gondoskodott arról is, hogy e vidékre munkásnép legyen letelepítve, miért is német, francia és olasz földmivelőket, iparosokat hozott be a kincstár költségén és azokat az egyes vidékeken letelepítette.

A kormány nagy gondot fordított erre a vidékre, milliókat ruházott be, csak hogy tervét végrehajthassa, a mi, hála az Égnek, teljesen sikerült is, mert Délmagyarország ma az ország legjobb minőségű földje, hol a fekete talajban érik az aranykalású buza, hogy megfizesse a gazdának egész évi szorgalmát.

A második telepítést Mária Terézia rendelte el, de közbejött halála miatt a tervet már csak fia, II. József, hajthatta végre, kinek uralkodása alatt létesült a rittbergi telep is, melyből a mai Végvár lett.

Végvár (Rittberg) első lakosai.

Német telepések.

VÉGVÁR Temes vármegyének egyedüli tiszta magyar nagyközsége, a buziási járás déli részén. Lakossága 3060 lélekből áll, kiknek kilenczted része az evang. reformált valláshoz tartozik. Földterülete 10.637 kataszteriális hold, ide számítva a községi nagybirtokos 2964 kat. hold földből álló uradalmát. Mai nevét 100 éves fönnállásának emlékére 1894. évben kapta, mert azelőtt Rittbergnek nevezetett.

Első lakói a Szabolcs és Pest megyékből ide telepített rakamazi, — illetőleg vadkerti római katolikus vallású németek voltak, a kik a kiemelkedő fensíkon telepített községet a rajta elterülő rétségek, gazdag legelők miatt Riethbergnek nevezték el; de vannak, a kik azt állítják, hogy Rittberg Mária Teréziának egy kedvencz tábornoka volt, kinek neve Bécsben Mária Terézia szobrának talapzatán is meg van örökítve, hogy községünk az ő nevéből nevezetett volna el. E mellett látszik bizonyítani azon körülmény is, hogy a község telepítése idejében az itteni uradalom Mária Terézia kedves emberének, a mindenható osztrák kancellárnak, Kaunitz Venczel hercegnek tulajdona volt, ki Rittberg tábornokkal szoros barátságban lévén, az új községet az ő nevéből Rittbergnek nevezte el.

Kaunitz miniszterről az uradalom a magyar kincstárra szállt s ennek az érdeme, hogy e helyen ma magyarok laknak, mert a németek, az akkor még Végvár közvetlen szomszédságában, alig másfél kilométernyire fekvő Sipet község oláh lakói által folytonosan háborgatva, rablási merényleteik és gyújtogatásaik által megrémítve, alig 5 évi ittlét után egy éjjel egész titokzatosan elhagyták a községet s Vecseházán települtek meg, hol lelkesükkkel, Kropf Felicziánnal, a róm. kath. anyagyháznak vetették meg alapjait.*) Hogy mennyire tartottak még az utolsó

*) Hogy Végváron róm. kath. plebáni hivatal volt és hogy az a kath. hívekkel a szomszédos Vecseházára került, ezt felhossa a csanád-egyházmegyei papság 1901. évi névtára is (lásd 133. lap), a hol írva van, hogy a kir. kincstár 1791-ben az általa fentartott r. k. plebánost Végvárról Vecseházára telepítette át, de az ott megélni nem bírván, állását elhagyta és a plebánosi teendőket hol lugosi minoriták, hol daruvári papok végezték el csaknem 40 éven át, míg 1803-ban a vecseházi plebánosi állás újból szervezve lett, de ekkor a végvári katolikusok Niczkýfalvához lettek beosztva. Ugyanezt írja dr. Szentkláray: Történelmi Adattár, III. kötet, 133. lapon.

Kernuch Adolf: A bánáti evang. esperesség monográfiája 266—267. lapon. Rittberget 1786-ban 234 német, leginkább evangélikus családdal telepítették be. Ezen családok közül többen nemsokára elszökvén, 34 házhelyet hagytak üresen. Ezen üres telkekre az 1790. július

éjjel is a sipetiek támadásától, bizonyítja az, hogy az oláhok félrevezetése céljából mécseseiket házaikban égve hagyták s úgy, mintegy szökve, hagyták itt a községet.

Az uradalom ezen időben már a magyar kincstáré volt, a kő ismerve az okokat, melyek miatt a németek a községet elhagyták, elhatározta, hogy vitézbb népet telepít le, a kik majd az oláhok rablótámadásait képesek lesznek visszaverni, illetőleg őket megfékezni.

A magyar telepések.

A kormány a Körösök, de különösen a Tisza vidéki reformátusok közül csakhamar mintegy 150 családot toborzott össze, a kik 1794. évben el is foglalták az oláhok által akkor már csaknem egészen romba döntött, illetve a németek által elhagyott házakat s még ugyanazon évben nemcsak a községnek, de a református egyháznak is megvetették alapjait.

Az az állítás, hogy mikor a sipeti oláhok elkergették, illetőleg kizaklatták a telepés németeket: akkor a kormány megnyitotta a szegedi csillagbörtön kapuit a rabok előtt és azok feltételes szabadsággal Rittbergen lettek letelepítve, megírva sehol sincs, az öregek pedig pirulva utasítják ezt vissza, mint ráfogást; azt azonban elismerik, hogy e hely sok kisebb-nagyobb büntetés elől menekülő jobbnak menedék-helye volt s hogy itt, a magyarság megerősödése céljából, a nagyobb büntetés elől menekülő bűnöst sem üldözte már az igazságszolgáltatás keze.

A sipetiek csakhamar a magyarokkal is éreztetni akarták hatalmukat, s gyujtogatni és fosztogatni kezdettek; míg végre ütött az utolsó óra. Ugyanis valami pásztor-versengés miatt, melyben egy Oláh István nevű fiatal suhancz, a ma is élő öreg Csabai István boldogult feleségének a nagybátyja, egymaga 18 oláht vert le lábáról; a verekedés oly nagy mérveket öltött, hogy a két község félreverte a harangokat, melyeknek rémés zúgásából mindenki megértette, hogy egyik községnek a föld színéről pusztulnia kell. A magyarok ekkor már valószínűleg a felsőbb körök által is felbuztatva s az oláhoktól már a végső küzdelemre ingerelve, fejsze-, kapa-, kaszákkal felfegyverkezve, bőszerűen rohantak Sipet felé s azt felgyújtva, az oláhokat — közülök többeket agyonverve — kiűzték falujokból. A magyarok támadása oly iszonyú volt, hogy az oláhok védekezésre alig gondolva, vad futásban kerestek menekülést.

Pörre került a dolog; de úgy a megye, mint a kormány a magyarságnak adott igazat. Mivel pedig a románok tovább a magyarok közelében lakni nem akartak, illetőleg nem mertek, kénytelenek voltak Végvártól 8 kilométernyire új községet, a mai Sipetet alapítani.

13-án helybenhagyott felterjesztés folytán terméketlenség és tűz által tönkrement telepéseket helyeztek el a kassai kincstári kerületből. Az így keletkezett lakosság egy részét restség miatt 1791-ben kitelepítették s helyébe Daruvárról 78 evang. családot helyeztek át, a rittbergi róm. kath. lakosokat pedig Daruvárra telepítették át, miáltal Rittberg tisztán evang. községgé lett. Az egyháznak legelső lelkésze Quirsfeld Godofried volt, kinek helyébe azonban már 1792-ben Ertel vala jöendő. — Azonban vízhiány és terméketlenség miatt legtöbben odahagyták telkeiket. Így már az 1794-iki ev. egyházi esperességi gyűlésen is panasz tétetik az iránt, miszerint 19 család elszökött Rittberggről. Nemsokára 100 üres telek keletkezett, melyet 1801-ben Pécskáról magyar gyarmatosokkal terveztek betölteni. De evvel aztán megszűnt a rittbergi á. h. evang. egyház is létezni.

Ezen esemény valószínűleg mindjárt a település első éveiben történhetett, mert a község irattárában őrzött eredeti s magyar nyelven kiállított okirat tanúsága szerint a magyarok e helyen már 1800-ban annyira megerősödtek, hogy a kincstárral a telepítéssel járó jogok és előnyök biztosítása céljából az 1795. évben szóbelileg megkötött szerződés pontjait, a Temesvárról a helyszínére kiküldött Bátor Boselli és König Antal kincstári megbizottakkal, a rittbergi előljárósággal s 144 református településsel írásba foglaltatták.

Ezen szerződés rövid kivonatban a következő pontokat tartalmazza:

1. A németek által elhagyott házak és az azokhoz tartozó földek csak református, magyar familiáknak adatnak ki, azon utasítással, hogy a kincstári földeket az úrbérium értelme szerint munkálni, a réteken, a szántóföldeken és a község belterületén levő erdőséget irtani tartoznak, azzal az előnnyel, hogy ezen munkájuk a robotba számítatik s ráadásul még a kiirtott tőkék nékiek maradnak.

2. Azon települők, kiknek házuk még nincsen, az uraság részéről az építkezésre való fát, nádat kapnak és 50 robot elengedésben részesülnek. A kiknek házuk pedig javításra szorul, az uraságtól a javításra szükséges fát és nádat kapnak s azonfelül 30 robot elengedést élveznek. A felépített, illetve megjavított házakat a rittbergiek kötelesek lesznek mindig jó karban tartani.

3. 1795. év november 1-től 1801. év október 31-ig a rittbergiek minden adózásuktól és a kincstár részére szokásban levő munkák alól felmentetnek; azonban a vetőmagot, mit az uraságtól kölcsön kaptak, kötelesek minél előbb hiánytalanul visszatéríteni.

4. Kötelesek lekipásztorukat és iskolamesterüket 1798. év november 1-től fogva maguk fizetni; de az uraság a papnak egy egész házhelyet és egy hold földet szőlőkertnek adómentesen tulajdonjoggal átenged, mint a hogy már át is engedte.

5. A kincstár kötelezi magát, hogy háború után az egyháznak templomot, — a lekipásztoroknak pedig még a háború alatt tisztességes lakást építtet, mely épületeket azonban a község átvenni és mindig jókarban tartani köteles lesz. A predikátornak mostani háza iskolaházzá és tanítói lakká alakíttatik át; de ezt a községnek a kötelessége megtenni, valamint a házat jó karban tartani.

6. Az úrbéri szántóföldeken kívül, minden lakos, a ki azt kívánja, még egy hold szőlőkertet kap használatul, melytől dézsma nem jár, de köteles lesz utána évenként 30 krt a földesuraság pénztárába befizetni.

7. Az Überland nevezetű földekből 1401 hold föld 1800. év november 1-től fogva a szerződést aláíró 144 református lakosnak bérbe adatik.

8. Az uraság köteles lesz a községben levő 13 kútat a maga költségén jó karba helyezni s a szükséges felszerelésekkel és mentő-eszközökkel ellátni; az így tökéletesített kútakat aztán a község átvenni s további fentartásukról gondoskodni tartozik. Az uraság a kútak fentartásához évi 144 firtal járulni köteles.

9. Ezen szerződéssel a rittbergi lakosok arra kötelezik magukat, hogy itt állandóan megtelepülnek, szorgalmas gazdák lesznek, a földesuraságnak és tisztjeinek engedelmeskednek s magukat mindenkor csendesen viselik.

Kelt 1800. év június hó 7-én.

Itt következnek az aláírások. Elöl a kincstár részéről a már föntemlített kiküldöttek. A község részéről Boros István predikátor, Korsós

Péter bíró s végül 143 gazda hangzatos magyar nevekkal. Álljanak itt először is azok, a kiknek utódai még a községben vannak: Szabó Péter, Nagy Sándor, Szűcs István, Máté Mihály, Debreczeni András, Baja István, Szilágyi János, Pataki István, Balogh István, Simon Péter, Pintér Mihály, Teleki István, Varga András, Toth Sámuel, Szombathy Mihály, Bárdos Mihály, Rideg István, Bogár János, Bábella György, Katona András, Virág Ferencz, Székely Mihály, Sallay András, Németh András, Vida Péter, Kató Mihály, Vaskor Pál, Nagy Ferencz, Kis István, Seres János, Gémesi János és Demeter János. Elköltöztek a községből a Nemesek, a Horváthok és Kecskeméthyek egész sora; továbbá a következő vezetéknevű családok: Kopári, Danai, Cseke, Loóg, Vajas, Dombi, Budai, Szepesi, Sas, Györi, Pákozdi, Pető, Kintses, Pengő, Paczal, Szekeres, Földesi, Garai, Kolozsvári, Zsíkó, Kecseg, Bogát, Püspöki, Csira, Bencze, Vajda, Lukács, Tordai, Hegyes, Király, Fazekas, Kecskés, Erdős, Melles, Seprő, Huszár és Lengyel.

Az akkori települőknek több mint fele a községet elhagyta, s mert legtöbbször hangzatos nevére még a legöregebb polgártársaink sem emlékeznek, valószínű, hogy ezek a község megszállásának 2—3. tizedében hagyták itt új hazájukat. Lehet, hogy több családot a honvágy űzött vissza, másokat talán a Végvár körül fekvő oláh községek lakósaival való folytonos küzdelem ejtett kétségbe a felől, hogy itt valaha boldog otthont alapítsanak; mert habár a sipetieket el is űzték: a csernaiak-, blazsovaiak- és a berényi oláhokkal folytonos harcban állottak. Így a csernai lapon a ma is meglevő és Végvár határához tartozó „Bödönyös kút“ sokat beszélhetne azokról a harcokról, melyek körülötte lefolytak. Ugyanis a 20—30-as években a kútnak tájékán még nagyon sok műveletlen föld volt s az oláhok barmaikkal nemesak a kútig, hanem azontúl is messze elbarangolva, a magyarok vetéseit sokszor még fényes nappal sem félték legeltetni. A magyarok persze ezt nem tűrték s gyakran kis háborúnak beillő csete-paté támadt közöttük. A hagyomány sz. Toth Bálint és Vaskor János nevű gazdáknak nevét tartotta fenn a késő unokák számára, a kik gyakran egymaguk egész sereg oláhságot vertek szét s hajtották Rittbergre a tilosban talált barmaikat, a kik nem egyszer 3—4 gyönyörű csikóval vagy tinóval állították a község háza elé s panasztolták be az oláhokat, a kik aztán csak 50—100 ft büntetéspénzzel válthatták ki befogott barmaikat. A magyarok különösen a bottal való viaskodásban tüntek ki s e tekintetben sz. Toth Bálint még a híres Csóré Jancsi sipeti juhászt is kutyáival együtt legyőzte. A dolog úgy történt, hogy sz. Toth Bálintnak a sipeti határnál levő gyönyörű zabvetését Csóré Jancsi juhaival meglegeltette. „No megállj, Csóré Jancsi! Ezt megkeserülöd!“ gondolta magában sz. Toth Bálint, s a mit gondolt: cselekedte. Egy este nyakába akasztotta suháját s magához véve jó füttykösét, elindult a zabvetése felé. Befeküdt a zab közepébe s szépen el is aludt s csak akkor ébredt fel, mikor Csóré Jancsi juhái már körüllegelték s a vezérkos kolompja a fülébe csendült. A gazda felkel, oda megy a juhászhoz és zálogot kér tőle. Csóré Jancsi azzal felelt, hogy fellármázta kutyáit; ezek mind sz. Toth Bálint felé rohannak, az oláh is neki esett botjával; Bálintunk sem volt rest, kivetette nyakából a suháját; megforgatta feje felett füttykösét, lesújtott vele s Jancsit épen keze fején találta úgy, hogy két ujja szétloccsant s a bot kihullott kezéből. Ekkor hősünk még néhányat tetejébe hajított s Csóré Jancsi félholtan terült el a földön.

Ilyen és ezekhez hasonló csete-paté csaknem napirenden voltak.

Az oláhok a magyarságot nem tűrhatték s a hol csak tehették, kikezdtek velök. De ezen nincs is mit csodálkozni, mert a magyart azon időben e vidéken csak vitézi hírből ismerték s a rakonczatlanabb elemek dicsőségüknek tartották, ha harcra kelhettek velök. Egy temesvári vagy verseczi út nem eshetett meg egy-egy alapos verekedés nélkül. A végváriaknak ugyanis Temesvárról Verseczre gyakran sőt kellett szállítaniok s ezen fuvarozásukat aztán adóba számították. Visszatértükben aztán sokszor oly kalandokon mentek keresztül, mint hajdan őseink, azon különbséggel, hogy azok kardjaikkal, ezek pedig jó füttyköseikkel verték le vagy futamították meg ellenségeiket.

Ilyen küzdelmes életet éltek a magyarok e helyen egész a 30-as tizedig, a mikor végre az oláhok is belátták, hogy a folytonos ellenségeskedés nem vezet jóra s a községek előjárói kölcsönösen szigorú büntetés terhe alatt megtiltották a lakosoknak a határsértést. A verekedőkre is szigorú büntetés várt s e tekintetben jellemző, hogy a törvény rendesen a kisebbségben levő magyarságnak pártjára állt. Így azon 18 sipeti oláht, a kiket Oláh István egykor megnyomorított s a kik mint koronatanúk szerepeltek volna a magyarság ellen, a törvény őket, mint olyanokat, a kik egyetlen egy emberre törtek s a kik tulajdonképen Sipet veszedelmét okozták, deresre húzatta s ráadásul még be is bőrtönözte őket.

A települők egy részének elszakadását a fentemlített okokon kívül az a körülmény is okozhatta, hogy a kincstári birtokot*) okmányaink szerint 1820-ban a francia származású Rohan herczeg, majd ettől néhány év múlva gróf Vojkffy Ferencz vette meg, a kik a kincstárral kötött szerződést a községgel meg nem újítván, a rittbergiek mindazon előnyöktől, melyek nekik szerződésileg biztosítottak, elestek. A szép ígéretek, a templom és papilak építése, a mit a vallásos nép olyan sóvárogva várt, mind-mind papiron maradtak. A prédikátor, mint a hogy akkor a lelkészt nevezték, egész 1856-ig abban a szalmafedeles házikóban maradt, melyet a kincstár iskolaházzá és tanítói lakká átalakítani rendelt; a tanító pedig tanítványaival egy szegényes kunyhóban húzta meg magát. Az istenháza szintén egy szalmafedeles házikó volt; itt tartotta Boros István, az első végvári prédikátor, a község telepítésének idejében, s ugyancsak itt végezte még félszázad múlva is Zolnay Dániel boldog emlékeztető lelkész a ref. istentiszteleteket.

Az uradalom 1834. évben a báró Sina család birtokába ment át s ezen időtől fogva a község virágzása is nagyobb lendületet vett. Báró Sina György a régi szerződést s a lakosoknak benne biztosított jogait megújította.

A templomépítést nem vállalta ugyan el, de annak felállításához 1500 ft adománynyal járult s megígérte, hogy a templomnak építését megelőzőleg a téglaegetéshez szükséges fa biztosítására minden díj nélkül a tökéletes kiirtás feltétele mellett annyi erdőt enged át a községnek, a mennyire a téglá előállításánál szüksége leend.

A templomalap gyarapítása czéljából 1838-ban Tóth Sándor presbiter kezdeményezésére elhatározott, hogy a közlegelőből 30 holdat kihalásnak s azt közösen megmunkálva és bevetve, a földnek összes

*) *Lendvai M.: Temes vármegye nemes családjai*, 155. lap. Rittberget 1810-ben királyi adománykép kapta Meriadec de Rohan Guemeni Lajos Viktor herczeg, a kitél 1818-ban megvette Vojkffy István gróf. 1829-ben Sina György tulajdonába ment át, a kiról örökségkép szállott Sina Simon báróra, ennek leányára Annasztaziára férjezett Wimpfen grófnéra, utóbb Wimpfen Simon grófra.

jövedelmét a templomalapra fordítják. A templomalap ily módon évről-évre szaporodván, 1846. évben már 10.000 frtra emelkedett. Az 1847. évi inséges esztendő azonban a templomalap növekedését egy időre megakasztotta, a mennyiben annak egy része az inségesek közt kölcsönkép minden kamat nélkül, más része a jobb módú gazdák közt csekély kamatra osztatott ki.

Az inség a községben oly nagy volt, hogy Gorove István gattajai, szomszéd községbeli földbirtokos és ismert államférfi, a temesmegyei ellenzéknek egyik vezérférfia, egyrésztől, hogy az inségeseken segítsen, másrésztől, hogy a végvári nemeseket magához édesgesse, ez utóbbiakat családjaikkal együtt Gattajára magához hívatta, őket ott megvendégelte, gyermekeiket tetőtől talpig felruházta s ráadásul még szekereiket gabonával és takarmánynyal megrakván, cigányzene mellett kísértette őket vissza Végvárra. Az érdekelt nemesek utódai: a Mónusok, a Czeglédiek*) és Mikók, még ma is megatva beszélnek Gorove nagylelkűségéről, a kinek nővére sajátkezűleg varrta fel az árvalányhaját a végvári legények kalapjai mellé.

Az inséget az ugyanezen évben végbement megyei tisztújítások s az ezzel járó politikai izgalmak és korteskedések feledtették a végváriakkal. Az akkori kortesnóták egy-egy rigmusa még most is fülükbe cseng az öregeknek:

Kis mise, nagy mise,
Ambrózy semmise,

vagy

Éljen Gorove István,
Ő lesz már a viczispán!

A nagy korteskedés daczára azonban Gorove, mint tudjuk, kisebbségben maradt s Ambrózy lett Temes vármegye alispánja.

Végvár nagyközség már a negyvenes években a viszontagságos küzdelmek daczára mint megerősödött és virágzó község szerepel s fennállása ekkor már nemcsak hogy biztosítva volt, hanem a végváriaknak jó hírve és vitésége ismeretes és köztisztelet tárgya volt a német és oláh lakta vidéken s szomszédjaival békességben élve, mind jobban és jobban megerősödött, míg az 1848. évi törvények teljes szabadságát s önrendelkezését biztosítván, a kitört szabadságharczban vitészség és hazaszeretet tekintetében a Délvidéknek példányképe lett.

Végvár 1848—49-ben.

A magyar szabadságharcz éve, 1848, igen lelkesítő előjelekkel virradt a végváriakra. Az életet lehellő márcziusi szellő az ország nagy részében szabadságdalokat csalt az ajkakra, a föld népe sóvárgott a hűbériség alól való szabadulás után. Végvárra is elszállt a lelkesítő hír, hogy a nép felszabadul, ura lesz annak a földnek, melyen már félszázad

*) *Lendvai M.: Temes vármegye nemes családjai*, 84. lap. Jkv. 1844. évf. 3589/Z. Czeglédy Péter rittbergi lakos Temes vármegyének 1844. szeptember 14-én tartott közgyűlésén kihirdette nemességét.

óta véres verejtékével vágja az őserdőt s irtja emberfeletti erővel belőle ezen óriási tuskókat; ura lesz, örökös ura, ugyanazon jogokkal és szabadságokkal felruházva, melyekkel eddig csak a hűbérúr, a főnemesek s a főurak dicsekedhettek! A nagy dominiumok urai megijedtek s eleinte nagy erővel küzdöttek a szabadelvű áramlat ellen, mely évezredes kiváltságait volt megdöntendő. De hiába volt minden erőlködésük. A szabadság eszméje megragadta a nép millióinak szívét és szolgálta többé nem akart lenni.

Báró Sina György, habár a végvári uradalom már 1834-től az ő tulajdona volt, de hogy a válságos időben az ő tulajdonjoga a végváriak előtt dokumentáltassék, 1848. év február 28-tól márczius 3-ig fényes ünnepek között tartotta meg a birtokba való beiktatását, vagy mint az akkori időben mondták: installációját. A hűbérúr ugyan nem jelent meg, de megjelent az ő képviselőjében Ujfalusi Péchy Imre jószágigazgató, Temesvárról több megyei tisztviselő, Ambrózy alispán és Róka kanonokkal, a környékbeli nagybirtokosok, a Dukák és Hollóssyak, Andrejovics szolgabíró stb.

Az uradalom költségén lobogódíszben úszó községbe a vendégek már február 28-án gyülekeztek, márczius 1-én Temesvárról az urakkal együtt beállított két cigánybanda is, s márczius 2-án, midőn már az összes vendégek összesereglettek, az ünneplő ruhába öltözött jobbágyság délelőtt 10 órakor a végvári nemes emberek, az egyházi és községi előjáróság vezetése alatt a tisztalak előtt felállított emelvény elé vonult. A tisztalaktól ezzel egyidejűleg lépett ki az úri népség, mely a dobogó két oldalán, részben pedig a dobogón helyezkedett el, míg Ujfalusi Péchy Imre a közepén foglalt helyet. Az ünnepélyes aktus Péchy Imrének, mint az uraság képviselőjének üdvözlő beszédével kezdődött s abban a pillanatban, midőn bejelentette, hogy ő a hűbérúrnak, báró Sina Györgynek a képviselője, taraczkölvések és dörgő éljenek reszkettették meg a levegőt; majd felolvasta azon okmányokat, melyek a hűbérúrnak a végvári uradalomra nézve az ő elvitáztatlan tulajdonjogát biztosítják; felhívta a községi lakosokat, hogy az uraság iránt mindenkor tisztelettel, tisztjei iránt pedig szeretettel és engedelmességgel viseltesse s együtt törekedjenek a község felvirágzását előmozdítani.

Ekkor a község és az egyház előjárói közvetlen a dobogó elé léptek s Baja József, a község bírása, egy erdei lombokkal és nemzetiszínű szalagokkal feldíszített tálczára helyezett tányéron földet és fűvet nyújtott át az uraság képviselőjének s rövid beszédben jelezte, hogy valamint e lombokat s a tányéron levő földet és fűvet most átadjuk, úgy elismerjük, hogy e községnek egész bel- és külterülete, a rajta levő erdők, rétek, legelők, szántóföldek és szőlők egyenként és összesen a mi szeretett urunknak, Méltóságos br. Sina György úrnak tulajdonát képezik s ezen ténykedésünkkel neki egyszersmind hűbérési hódolatunkat az ő nagyrabcsült képviselőjének, Nagyságos Ujfalusi Péchy Imre úr kezeibe letesszük. Erre ismét eldördültek a mozsarak s hatalmas éljenek hangzottak fel. Majd Zolnay Dániel, a község lelkipásztora, ajánlotta a református egyházat és annak híveit a földesúr kegyeibe, beszédében ékes szólon magasztalta a földesurat, ki bizonyára a helybeli református egyházra való tekintettel, magas személyének képviseltetését oly szép hangzású név viselőjére bízta, a kinek érdemeit a tiszántúli református egyház évkönyvei aranybetűvel örökítették meg.

A mozsarak durrogtak s az éljenzés még tartott, midőn a mészárosok taglóikkal a vállakon egy felezifrázott 2 éves tinót vezettek ki az uraság

udvarából a piacra; s utána mindjárt egy lombokkal díszített szekéren jó borral telített 12 akós hordót vontattak ki s a tüzes cigányzene mellett megkezdődött az emlékezetes népünnepély. A mészárosok az ökörral hamar elbánnván, az arra már előre elkészített máglyák parazsa felett négy csoportban forgatták a nyársakon az ökör földi maradványait. A pecsenye csakhamar egy-egy fazék bor kíséretében az arra kijelölt férfiak és asszonyok által a nép között kiosztatott. A nép ujongott, tánczolt örömben. Míg ezek künn történtek, azalatt a tisztikban is vígan voltak. A lakmározó urak körül a végvári nemes emberek sűrűgtek-forogtak s udvariaskodás közben mind sűrűbben töltögették az uraknak ki-kiürülő poharaikba a jóféle ménesít, vagy a magyarádi ürmöst. Lakoma után az ünnepélyt reggelig tartott táncz fejezte be.

A végváriak tehát ily módon a szomorú emlékü jobbágyvilágot lakoma és taraczkdurrogatások között temették el, mert, mint tudjuk, a nép alig pár hét múlva, április 11-én, felszabadult a szolgaság alól. Ura lett a véres verejtékével áztatott földnek, megszerette azt, megszerette az édes magyar hazát és szolgálta többé nem akart lenni. S midőn kitört a szabadságharcz, Temes vármegyében bizonyára a végváriak voltak az elsők, a kik halálmegevetéssel siettek a haza védelmére a kibontott zászlók alá.

Végvárnak 1848-ban előljárói voltak: Nagy József jegyző, Baja József november 1-ig, e naptól pedig december 10-ig Szabó Mihály ült a bírói széken, a mikor is a császáriak által, mint alább látni fogjuk, vasra verve, Temesvárra hurczoltatott. Esküdtek voltak: Császár Pál, Szappanos Kis János, Kele Sámuel, Németh József és Tóth Pál. Lelkészüik Zolnay Dániel, tanítójuk pedig Jáger János volt.

A honvédtoborzás 1848 augusztus első napjaiban volt. Andrejovits szolgabíró vezetése alatt, a ki daczára rácz származásának mindvégig a magyar ügy szolgálatában állott, mégis 1849-ben azon ürügy alatt, hogy a ráczokkal tart, valami ellensége által bevádoltatván, Bem egyik hadsegéde által elfogatott s Szegedre a hadbírótság elé állíttatott, a hol az ellene emelt vádak ellen magát védelmezni méltatlannak tartván, hazafiságának igazolása végett a végváriakra mint tanúkra hivatkozott. A hadbírótság rögtön futárt küldött Végvárra két esküdtért; ezek, névszerint Kele Sámuel és Tóth Pál, esküvel igazolták mindazt, a mit a szolgabíró kifogástalan hazafiságáról elmondottak. Természetes, hogy a szolgabíró azonnal szabadlábra helyeztetett s a végvári esküdtekkel ment vissza a járás akkori székhelyére, Török-Szákosra. Lehet, hogy összeköttetésben volt a ráczok vezetőivel, mert tény, hogy midőn a délvidéki magyar ezredek a felső Tiszához rendeltettek s a délvidéki magyarság a ráczok elől menekülni kényszerült s a végváriak is már-már menekülni akartak, Andrejovits szolgabíró volt az, a ki a végváriakat visszatartván, kijelentette, hogy míg ő szolgabíró, addig az ő járásába rácz lábát be nem teszi. Úgy is volt. A végváriak a ráczok kegyetlenkedéseiről csak hírből értesültek.

Az első toborzás Végváron fényesen sikerült, mert mintegy 40-en csaptak föl honvédek. Öregek, fiatalok egyaránt vetélkedtek a haza védelmében. A lelkes kis csapat egy rögtönzött nemzeti zászló alatt csoportosult s mindjárt másnap megindult a 60 éves Tályai Mihály zászlótartó vezetése alatt a Fehértemplomban állomásozó honvédezredhez. Szerencsésen el is érkeztek ezredükhöz, de az első nap mindjárt áldozatot követelt. Az öreg Tályai Mihály egyedül, társait a község végén levő korcsmában hagyván, elindult, hogy — mint mondá — szeretne

egy ráczzal találkozni. De alig haladt egy puska lövésnyíre, fegyverropogás hallatszik s az öreg zászlótartónak a hazáért lángoló nemes szíve megszűnt dobogni; mert a kukoriczában lappangó ráczok által több lövéstől találva összerogyott, s mielőtt társai segítségére siethettek volna, feje is levágtatván, az győzelmi jelként a ráczok táborába vitetett. A hazáért így vértanúhalált szenvedettnek megcsónkított testét augusztus 10-én a fehértemplomi nemzetőrség tisztességesen eltemette, a mint ezt a végvári reform. egyház irattárában őrzött eredeti s Krix Béla fehértemplomi plébánoshelyettes által kiadott anyakönyvi kivonat hátlapján Fiala János főparancsnok és Steuer János kapitány igazolják.

Végvárról az öregek gyenge visszaemlékezése szerint az öreg Tályai Mihályon kívül még a következő honvédek kerültek ki: Boros István,

Csabai Sándor. Ungor István. K. Tóth József.
Gere Mihály. Rosenthál Herman. Kele László. Oláh Péter.
1848-49. honvédek.

Csákó József, Teleki Sándor, Teleki Ferencz, Papp Sándor, Kerekes János, Hegyesi Sándor és Szőke György, a kik mindannyian a perlaszi, illetve a római sánczoknál vívott csatákban lelték hősi halálukat. Kató Benedek a Dunaföldvárnál vívott ütközetben ágyúgolyó által kettészakítva, halt hősi halállal; Szűcs Sándor, ki a fehértemplomi csatában vállán megsebesülván, egész életére nyomorék maradt. Az itthon elhalt honvédek között vannak: Bereczky Péter, Fésűs István, Cziriák József, Tóth Lajos, Németh András, Bányácskai János, Végh György, ki Budavár bevételénél az elsők között hágtott föl a vár fokára és segítette kitűzni a diadalmi zászlót; Bányácskai Péter, Fésűs Lajos, Kis András, Góz István, Góz József, K. Varga István, Sélyei Sándor, Morvay Péter, Borbíró János, Ásoth János őrmester, ki a világosi fegyverletétel után Törökországba menekült, majd Itáliában, mint az olasz légiónak egyik vitéze küzdött a szabadságért. Az amnesztia után hazajövén, mint

nyugdíjas községünkben halt meg 1883. július 14-én, 78 éves korában. Az elhaltak között vannak még: Izméni József, Czeglédi Péter, Oláh György, Paraizs Lajos, Kabai János, Szöke István, Peres Sándor, Szöke János, Patkány Mihály, Garai Tamás stb., mint mondják az öregek: „A jó Isten tudná őket mind elszámolni.“ De a 3 ízben tartott verbung alatt legalább is nyolczvanan csaptak föl honvédek.

Élő honvédek: öreg Kele László, kinek teste tele van csatákban kapott sebekből származó forradásokkal; Csabai Sándor, ki több csatában részt vett, de, mint mondja, sehol se volt olyan melege, mint a piski hídnál; Rosenthal Hermann, a verseczi, majd a szt. tamási és Perlasznál vívott csatákban küzdött hőiesen s a világosi fegyverletétel után tátongó mély sebbel a homlokán szökött haza Lugosról a császáriak által őrzött fogoly honvédek közül; Gere Mihály, Kató Imre, ki együtt küzdött testvérel, Benedekkel, és Dunaföldvárnál szemtanúja volt öcsese borzasztó halálának is; Oláh Péter, Ungor István, Fekete Ferencz és Korsós Tóth József, ki mint 15 éves gyerek-legény a szülci háztól elszökött és Gattaján állott be honvédek, sok csatában vett részt, a világosi katasztrófa után egy ideig Kossuthal bujdosott Törökországban s csak három hónapi viszontagságos kalandok után mint fogoly hozott vissza hazájába s soroztatott a császáriak közé. Nem mint honvéd, de mint markotányos megérdemli, hogy neve fönmaradjon az öreg Csabai István uramnak is, ki mint ilyen 3 hónapig sok viszontagságok között szolgálta a hazát a temesvári táborban.

Míg Végvár hű fiai a csatamezőkön ontották véreket, addig itthon hagyott szeretteik éjjel-nappal folyton örködtek a község biztonsága felett; mert Horváth Mihály*) Végvárról is megemlékezvén, azt írja, hogy „bár táborunk a császáriak és szerbek előnyomulását mindenfelől sikeresen meggátolta, azt mégsem eszközölheté, hogy az oldalt fekvő községek ne nyugtalaníttassanak. Különösen Rittberg derék magyar helység vonta magára hűsége által bosszúját.“

A mit jeles történészünk egész általánosságban alig 5 sorban mond el, az az öregek elbeszélése szerint a következőképen történt:

Végvárnak északról szomszédos községe Blazsova, az akkori uraságnak, báró Ambrózy István alispán intenczióit követve, nemcsak hogy ellenséges párti volt, hanem annak egyik alantos alkalmazottja, az áruló Juhász Mihály, folytonos izgatására már-már nyílt lázadásba tört ki a magyar ügy s annak hatalmas védője, a végvári magyarság ellen.

A végváriak tartva attól, hogy Blazsova, Berény és Török-Szákos községek Temesvárról a császáriak által támogatva, támadást intéznek ellenük, Blazsova ellenséges magatartásáról a Verseczen állomásozó ezredparancsnokságnál jelentést tettek. A honvédparancsnokság egy futártól fenyegető levelet küldött a lázongó község előljáróságához. A futár Végvárot 11 felfegyverzett polgárt maga mellé vevén, elindult az ellenséges Blazsova felé. Az áruló község előljárósága színleg a legnagyobb előzékenységgel fogadta a kis csapatot, őket megvédte s alkonyatig tartó borozás közben a végváriak és blazsovaiak örökös barátságot fogadtak egymásnak; de vesztükre hittek a ravasz népnek, mert midőn a kis csapat egészen gyanútlanul, énekelve haladt hazafelé, a blazsovai erdőben rájuk leselkedő oláhság által bekerítve, mindnyájan lefegyvereztettek. A futár kardot rántott, de vesztére; mert az oláhok fejszecsapásai alatt csakhamar lebukván lováról, kiadta lelkét. A sze-

*) Horváth M.: „Magyarország függetlenségi harcza“, II. kötet, 100. lap.

kérben ülő végváriakat pedig, mielőtt fegyvereiket használhatták volna, a szekérről lerángatva, össze-visszaverték, majd összekötözvén, egymás fölé a szekérbe rakták őket. Ez még nem volt elég; hanem kezeiket és lábaikat a szekér oldala és soroglyájához erősítvén, iszonyú kínokat kellett elszenvedniök. Most elindult a vad horda szerencsétlen foglyaival Temesvár felé. A halálra csigázott szegény magyaroknak ez az út valószínű kalvária volt. A koci fenekén fekvők szenvedtek a fölöttük fekvő társaik súlyától, a felsők pedig az oláhok folytonos korbács- és botütéseitől. Midőn Berény és Török-Szákoson keresztül haladtak, itt boldog volt az az oláh kölyök is, a ki csak egyet is üthetett a szerencsétlencen! Temesváron csaknem mindnyájan eszméletlen állapotban szedettek le a szekérről. Kezeik a kötelek és a koci oldalai által összemarcangolva, mindnyájan kisebb-nagyobb mértékben örökre nyomorékká lettek. A szekérről egyenesen a kórházba kerültek a szerencsétlenek, a hol gondos ápolásban részesülvén, később mindnyájan hazabocsájtattak.

Ezen szerencsétlencnek, a kik már mindnyájan örök álmukat aluszzák, a következők voltak: Fülöp János, ki legfelül fekvődvén, néhány oldalbordáját törték be az oláhok; T. Szabó Mihály, Bereczky Mihály, Varga Sándor, kinek keze egészen összezsugorodván, egész életén át könyöradományokból tartotta fenn magát; Csáthy Mihály, T. Nagy József, Peres Bálint és K. Kovács István. Háromnak nevére öregjeink már nem emlékeznek, azok valószínűleg Gattajáról valók voltak.

A blazsovaiak merénylete felbőszítette a végváriakat, a kik a Móricz-föld határában állomásozó Parcsetics őrnagynak rögtön jelentést tettek. Parcsetics, ki a délvidéki helységek magyar lakosaiból alakított mozgóhadak parancsnoka volt, Rákóczi nevű százados vezérlete alatt rögtön 200 főből álló gyalogos honvédet egy ágyúval elindított Blazsova felé. A végváriak elérkezettnek látták az időt szeretteik megbosszulására. Ásóval, fejszével felfegyverkezve, nagyjórészt lóháton a mozgóhad után indultak. Ezeknek vezére Jäger János tanító volt.

Midőn a sereg Blazsova alá ért, Rákóczi megállította az egész csapatot. Az ágyút felvonatta s a községre három jól irányzott lövést tett. A lövések az oláh templom tornyát érvén, azt erősen megrongálták. Erre egy öreg zsidó, kezében fehér kendőt lobogtatva, sietett a tábor felé s jelentette Rákóczinak, hogy az oláhok a község másik oldalán elmenekültek s így a községet bombázás nélkül is elfoglalhatja. Ekkor Rákóczi csapata és a végváriak a községbe rontva, azt kardcsapás nélkül elfoglalták. Ekkor Rákóczi szabad rablást engedett a végváriaknak; de ezek inkább bosszúra, mint rablásra vágytak. A lovasok a menekülő oláhok után iramodva, azok utócsapatait elfogták s miután őket visszatérésre kényszerítették, közülök 11-et a község közepén felkoncoztak. A vérengzés megkezdésére Jäger János tanító adta meg a jelet, ki a kezében levő ásóval vágta ketté egy oláhnak a fejét. A szörnyű vérengzésnek csak Rákóczi közbelépése vetett véget.

A végváriak bosszúját így kielégítve, miután vérük is egy kicsit a kegyetlen vérengzés utóhatása alatt lehült, tettük következményeitől megrémülve, az összeharácsolt zsákmány és különösen sok aprómarhával megrakodtan tértek vissza falujokba.

A község pedig várta a megtorlást, mely csakhamar be is következett. De hála a gondviselésnek! A temesvári várparancsnok, báró Rukavina, részint Parcsetics hada ellen, részint a bepanaszolt végváriak megfélézése céljából báró Wenkheim ezredes vezérlete alatt egy ezred dzsídást s ugyanannyi gyalogost küldött ki 4 ágyúval; nyomukban

mindenütt a Temesvár felé eső falvaknak magyar vért szomjazó s rablásra vágyó oláh csordái.

1848 december 10-ike volt. A végváriak az ellenség jövetelének hírére a község részére kegyelmet kérni, egy küldöttséget menesztettek az ellenséges vezér elé. A küldöttség tagjai voltak: Debreczeni Mihály, T. Tóth Mihály, Zsiros Bálint tekintélyes gazdák és Pridafka János uradalmi tisztartó. De a községben a nép az ellenség jövetelének hírére megrémült s kegyelmet nem remélve, kiki csak a menekülésre gondolt. A rémületet a bíró és a pap által félrevertett harangok kongása csak fokozta. Megkezdődött a menekülés. Ki lóháton, ki kocsin, kiki a hogy tudott, futott a szerencsétlenek hitt községből. A mily nagy volt a vétké, oly nagy volt a rémülete is a menekülő népnek, kik mindnyájan a délre elterülő szőlők irányában futottak.

A katonaságtól oldalt a szántóföldeken haladó oláhok most elérkezettnek hitték az időt a rablásra s Végvár szélső utcáit megtámadták és fosztogatni kezdték. Sőt a sipeti oláhok a menekülő szekereket is megtámadták s közülök néhányat már zsákmányul is ejtettek. De igaz az a közmondás, hogy mikor legnagyobb a veszély, legközelebb az isteni segély. Ugyanis néhány honvédhuszár, a kik dél felől az ellenség erejének kikémlésére küldettek, látva a menekülő magyarok veszedelmét, a rablók után vetették magukat s közülök többeket felkonczolva, megfutamodásra kényszerítették őket.

Báró Wenkheim, ki maga kérte kiküldetését Végvárra, a végváriak béke-küldöttségét nagyon szívesen fogadván, kijelentette, hogy a bűnösökön kívül egy hajszála sem fog senkinek se meggömbülni miatta; mert ő is magyar ember s hogy az itteni magyarságnak nem megsemmisítését, hanem megmentését tűzte ki célul; s mivel tudta, hogy ha egy keményebb szívű, talán egy rácz katonára bízzák Végvár megbüntetését, valószínű, hogy az egész község elpusztítatik; azért vállalkozott ő e kiküldetésre.

A mint tehát Wenkheim az oláhok fosztogatását észrevette, rögtön utánnuk küldötte lovasait s a községtől elűzette, sőt az ágyúkat is feléjük fordítván, közéjük való ágyúzással fenyegette őket, ha vissza nem takarodnak falvaikba.

Ekkor Wenkheim, miután lovasait a községtől mintegy fél kilométernyire megállította, kiadta a parancsot a menekülő végváriak bekerítésére. Ez csakhamar sikerült s a menekülők a katonaság által minden oldalról bekerítettén, az elhagyott községbe visszaűzettek.

Ilyen kétségbeesett helyzetben mégis találkozott két ember, a kik meggondolatlanul merénylőre gondolva, az ellenséges vezér leterítését tűzték ki célul. Nevük Izméni Péter és Imre József. Mindketten egy kerítés mellé lapulva, töltött fegyverekkel kezükben, várták az ellenséges vezér közeledését; de a gondviselésnek különös örökődése folytán mindkettőnek fegyvere csütörtököt mondott. Wenkheim, ki a gyutacsok csettenését hallotta, rögtön kutatni kezdett; de hőseinknek sikerült a tömeg közé menekülve, a büntetést elkerülni. Ha ezeknek ostoba merénylete sikerül, úgy az Isten se lett volna irgalmas a községnek.

Most Wenkheim törvényt ült a végváriak felett. Először is a bírót hozatta maga elé; s mert a harangokat félreverte, a község háza előtt nyilvánosan 25 botütést méretett rá, majd vasra veretvén, Temesvárra hurcoltatta. A község derék lelkészét, Zolnay Dánielt is valószínűleg ily szigorú büntetés érte volna; de őt egy derék polgártársunk, a ma is élő Csabay István, padlásán elbujtatta. A fiatal lelkész Csabay padlá-

sáról hátborzongva nézte egy darabig, mint dőlják föl a parochiát miatta Wenkheim katonái; míg hamarosan parasztlegénynek öltözve, sikerült neki az erdőbe menekülni.

A blazsovai vérengzés tetteseire került a sor; de azok fölbújtója, Jäger János tanító, úgy elbújdosott, hogy többé hírét se hallották a végváriak; a többiek pedig kipuhathatók nem lévén, az egész vérengzés Rákóczi vezérlete alatt állott nemzetőrségnek tudatott be.

Wenkheim tartván attól, hogy a nem messze táborozó s nagyobb erővel rendelkező honvédség által megtámadtatik, miután Végvárt alaposan megsarcolta, illetőleg miután az egyház tulajdonát képező s épen raktáron levő 300 pozsonyi mérő zabot, az uradalomtól 40 akó bort s 20 öl fát a szekerekre rakatott s a községi lakosoktól 20 drb marhát összeharácsolt, szörnyű fenyegetések közt még aznap este felé a községből kitakarodván, visszatért Temesvárra.

A magyarok iránti nem épen ellenséges indulatáról tanúskodik az is, hogy midőn a hadisarczot vivő szekerek Berénybe érkeztek, nehogy ezek visszatértükben a felbőszült oláhok által megtámadtassanak, itt mindent lerakatott s a végvári szekereket visszaküldötte s a zsákmányt berényi oláhokkal szállította Temesvár felé.

Ezen esemény után a végváriak többé senkitől sem háborgatva, a hatalomtól kikönyörgött Szabó Mihály bírósága alatt az egész szabadságharczon keresztül a lehető legcsendesebben viselkedtek, de azért a legények nap-nap után énekelték, hogy: „Kossuth Lajos azt üzenté“ és sóvárogva lesték a verbunkosokat, hogy a nemzeti lobogó alá szólítsák őket. Az utolsó verbung 1849 május 1-én volt, a mikor is a verbunkosok Zóka N. csernai árendás, kiszolgált császári katona — később Bemnek egyik hadsegéde — vezérlete alatt a lelkesíteni soha meg nem szűnő Zolnay Dániel hazafias szónoklatai segítségével összeszedték Végvárnak még meglevő fegyverfogható fiatalságát s vitték a még ekkor győzelmesen lobogó nemzeti zászlók alá.

Utolsó felvonása Végvárott a szabadságharcznak az a szomorú jelenete volt, midőn a szerencsétlen kimenetelű temesvári csata után Lázár Vilmos 15 ezer emberével a községen keresztül vonult. Köztük több végvári fiú. Itt rövid pihenőt tartottak. Szívfacsaró látvány volt a kezeiket tördelő s jajveszéklő anyák búcsúját nézni szerencsétlen gyermekeiktől, a kik az ellenség elől menekülve, siettek a haza határai felé.

Végvár a Bach-korszakban.

A szomorú napok beálltával valamint másutt, úgy itt is a községbeli honvédeket az osztrák hadseregbe sorozták be; de a végvári hősök ezt is kiheverték s hosszas katonáskodás után tapasztalatokkal gazdagon tértek vissza szülőföldjükre s közülök még ma is 8 élő tanú hirdeti a nagy időknék legendákba illő s a nemzet ifjúságát hazaszeretetre tanító hősi tetteit.

A szabadságharc lezajlása után Végvár igen csendes község lett. Főgondjuk volt az Isten házának felépítése; de törekvésük, hogy könyöradományok vagy országos gyűjtés útján összeszedendő fillérekből hozzák

össze az építésre szükséges összeget, a szabadságharcban tanúsított hazafias szereplésük miatt a hivatalos körök üldözésén hajótörést szenvedett s így csak türelemmel várniok kellett, míg a 30 hold földnek jövedelme olyan összegre emelkedik, melylyel az építkezést megkezdhetik. A templomalap 1856-ban már 30 ezer forintba emelkedett; az intéző körök elérkezettnek látták az időt az Istenháza építésének megkezdésére. Az építésre nézve Forgách Jakab temesvári építómesterrel 30 ezer forintban állapodtak meg. A községnek kellett adni az összes téglanyagot s minden anyag szállítására a fuvarozást, az összes kézi napszámot. A vállalkozót terhelte ellenben minden egyéb anyagnak az előállítását s a berendezésnek összes költségei. A templom, melynek méretei a mostaninál sokkal nagyobbak voltak látszólag, szép alkotás volt s minden tekintetben kielégítette a végváriaknak több mint félszáz esztendőn át az Istenháza után sóvárgó lelkét. A templom 3 évig készült. Fölavatása 1860-ban történt. Képzelné lehet, hogy a monumentális szép épület láttára, mily buzgó szívvel járultak a hívek az Úr élé hálát adni, hogy annyi év után végre megengedte érniök, miszerint Őt, a Mindentatót az Ő imádására szentelt hajlékban dicsőíthetik.

A mily nagy volt azonban a végváriak öröme, nem olyan, de százszorta nagyobb lett a fájdalmuk, midőn alig 3 év múlva azt tapasztalták, hogy a félszázad filléreiből összekuporgatott Isten háza repedezik! A repedés 1866-ban már oly veszélyes alakot öltött, hogy a hatóság a templom bezárását, majd néhány hónap múlva lebontását is elrendelte. Pörre került a dolog. A törvény az építómestert 6500 frt kártérítésre ítélte.

Ezen szerencsétlen esemény után a végváriak a templomépítésre egyhamar még csak gondolni sem mertek. Reménytelenségükből a boldog emlékezetű s minden jó, szépért és nemesért lelkesülő Hollóssy József főszolgabíró buzdító szava emelte ki. E lelkes és érdemekben gazdag férfiú kezébe vette a templomépítés ügyét s úgy a megyénél mint a kormánynál kieszközölte, hogy a végvári reformátusok személyesen, országos gyűjtés útján szedhessék össze a templom építéséhez még hiányzó összeget.

A könyöradományok gyűjtésére 1886-ban az ország különböző részeibe kiküldött megbizottak rövid idő alatt mintegy 1500 forintot gyűjtöttek össze. S így a templomalap készpénze az egyháznak hívei között levő s körülbelül 8000 frtot kitevő követelésével együtt 16.000 forintba emelkedett, mely összeggel az építést kisebb méretekben ugyan, mint az előbbi templomnál, de már a következő év tavaszán Isten segítségével megkezdheték. A templom a következő évben már elkészült s rendeltetésének még azon évben át is adatott.

Építómesterek voltak Veres Károly és Borbély János nagyszalontai jóhírű építésszek, a kiknek a dicséretet érdemlő munkájukról a szilárdan álló csinos templomon kívül, még a nem rég épült szép új parochia is tanuskodik.

De térjünk vissza a régi jobbágyvilágba, melyből annyi tanulságos és sokszor mulattató dolgot lehetne elősorolni.

Így a régi idők úri mulatságai közül a vadászatokat kell felemlíteni, melyek az öregek összhangzó elbeszélése nyomán, igen érdekesen folytak le.

Végvár körül a múlt század elején s csaknem az 50-es évekig óriási erdőségek voltak, tele ragadozó és nemes vadakkal, de különösen farkasok, rókák és vaddisznók voltak benne nagy számmal képviselve.

A farkasok úgy az uradalom mint a jobbágyok juhállományában sokszor igen nagy károkat okoztak. Azért a juhaklokat úgy készítették, hogy a féreg — a hogy a farkast neveztek — éjjel a juhok közé ne férhessen. Vigh István nevű juhászgazdáról beszélnek, hogy egy reggel arra ébredt föl, miszerint aklában az egész juhállománya, a vezérkost kivéve, a féregtől szétlépve, vérében fekszik. A gyalázatos féreg a szalmafedelű akol tetejét kibontva, hatolt be a juhakolba, de szörnyű munkájának elvégzése után kimenekülni nem tudván, most mint egy nagy bűnös az akol egyik sarkában a remegő vezérkossal szemben, villogó szemekkel okoskodott azon, hogy mikép szabadulhatna ki a kelepczéből.

Vigh István látta a nagy kárt, mit a féreg neki okozott, rettentő ítélet fogamzott meg agyában. „Elevenen el kell fogni a gyalázatot!“ ordítá féktelen dühében, „megsütjük elevenen!“ „Megnyúzni a gyalázatot!“ kiáltották társai. Vigh István harmadmagával bement a juhakolba s szűrét rávetette a fenevadra s midőn meg volt fékezve, levétette a kos nyakáról a kolompot s azt sajátkezüleg a rajta levő lánczczal a farkas nyakára erősítette, s ezzel Vigh István a megrémült fenevadat szabadon bocsátotta. Az összesereglett nép egy része a veszettül kolompoló farkast nevette, a mint az erdő felé menekült, nagy része azonban Vigh István gyerekesnek látszó játékán mosolygott, felesége meg mint a lovat szidta őt, hogy ép bórral engedte el a veszedelmes állatot. De pokoli bosszú volt az! Mert „Vigh István farkasa“, mint a hogy a nép elnevezte, azon órától fogva többé eleven húshoz nem férhetett; mert a nyakában lógó kolomp hangja úgy az erdő vadait, mint a juhok körül örködő juhászokat s azok kutyáit már messziről figyelmessé tette közeledésére s a vadak menekültek előle, a juhászok pedig: „Itt a Vigh István farkasa!“ kiáltással csakhamar tovább úzték a szerencsétlen férget, kinek az erdőből ki-kihallatszó fájdalmas ordítása sokszor iszonyattal töltötte el a végváriakat s mindenki sajnálattal gondolt a szegény párára; egyedül Vigh István gyönyörködött kínjaiban. Két évig élt szörnyű nélkülözések közt a szerencsétlen állat, míg végre a halál megváltotta kínjaitól. Maga Vigh István akadt rá az erdőszélen. Kíváncsiságból, hogy miből élt a nyomorult féreg, felmetszette gyomrát, melyben különféle zsiros rongy- és bőr-darabokat, meg nagy bámulatára egy aranyokkal teli bőrszacsokot talált s így a ravasz juhász nemcsak bosszúját elégítette ki, hanem még a juhainak az ára is részben megkerült.)*

A fenevadak pusztítása, de meg úri passzióból is, Végváron gyakran óriási vadászatok rendeztetek, melyekre a környékbeli földbirtokosok s azok tisztjei, valamint a megyei urak is nagy számmal sereglettek össze. Sokszor 5—6 falú jobbágyos rendeltetett Végvárra a hajtóvadászatra. Az öregek beszélnek, hogy egy háznál gyakran 10—12 hajtó volt elszállásolva. Képzelné, hogy 5—600 hajtó mily óriási lármával verte föl a vadat, s mennyi farkas, róka, vaddisznó és egyéb vad került ilyenkor terítékre. A jobbágyvilág utolsó hajtóvadászatát a végvári uradalom tisztartója, Pridafka János és a gertenyesi Hollóssyak rendezték 1846-ban, melyre állítólag 12 község jobbágyait hajtották ki. Végvárról az egész vadásztársaság a hajtókkal együtt a soósi uradalom területén folytatta az óriási hajszát. A vadászatot rendszeren táncz, — majd nagy dáridók szokták követni, melyek gyakran 3—4 napig is eltartottak. Ilyenkor aztán nemcsak az uraság, hanem a község minden házában vígan voltak.

*) Ezt az érdekes kis történetet T. Zöld Mihály úr csinos leírásba foglalva, az olvasóegylet egyik estélyén olvasta föl.

Bor az akkori időben annyi termett Végváron, hogy daczára a nagy fogyasztásnak, még sok eladásra is került. Nem csoda! Hiszen csaknem minden házhoz a főntemlített szerződés értelmében egy hold szőlőföld is tartozott, melyet minden dézsma nélkül ugyan, de jól művelni s jó karban tartani tartozott a jobbágy s a kocsmáztatásnak is csak egy negyedévi jussa lévén a községnek, bora annyi volt minden jobbágyinak, hogy akár víz helyett használhatta egész esztendőben. Összesen 168 láncz szőlőföld volt akkor, kitűnően művelve, mely holdanként átlag 30—40 akó bort termett; de voltak olyan esztendők is, midőn 60—80 akó kitűnő borral fizette a szőlőtőke a gazda fáradságát.

Bizony ennyi jó bor mellett nem igen búsult a jobbágy! Kerültek is ki közülök olyan híres korhelyek, hogy nevüket az öregek még ma is emlegetik. Így Tóth András és Vigh Péter egykor híres gazdák neve maradt az utókorra. Ezek egykor arra fogadtak, hogy melyikökre fér több bor. A fogadást Vigh Péter nyerte meg, mert a kocsmában hanyatt fekve, a kocsmáros a szájába illesztett tölcserén egymásután 7 itcze bort mért beléje, míg ugyancsak így Tóth Andrásba csak 6 itczével tudott beleszorítani. De rövid idő alatt tönkre is ment a két híres korhely! Lehet, hogy épen róluk énekelte Petőfi a „Szomjas ember tündésében“, hogy:

„Volt a szőlőben határom,
De eladtam taval nyáron
S az ára,
Garatomon lejára!“

A szőlőművelés s az ezzel járó víg esztendők egész 1869-ig tartottak, midőn a szőlőbe a peronoszpóra, majd philoxera ütött be, melyek a végvári szőlőket teljesen elpusztították. Míg most néhány év óta, hogy a tagosítás megtörtént, több gazda a régi világ kedves emlékein föl-buzdulva, újra ülteti a szőlőt s remélve az Ég áldását, abban az erős hitben, hogy „Lesz még szőlő s lágy kenyér!“ irtja a peronoszporát, a philoxerát s az Isten tudja miféle látható és nem látható ellenségeit a szőlőtőkének.

Végvár község lakosságának a vezetése az 1848. évig a földesuraság tisztjeinek a kezében volt; itt tartottak törvényt a nép felett, a tiszt lakban tartattak meg az „úriszékek“, a mindenható tisztartótól függött a falu nyugalma, egyes családok jó- és balsorsa.

Az 1848. évi jogegyenlőség nagyot változtatott a dolgon; Temes vármegye a buziási járás élére Ormós Zsigmondot állította, a ki nemcsak a nép igazi barátja, de igazságos védője is volt jogainak. Ormós mellé a végvári kerületbe szolgabírónak báró Duka Jenő került ki mint kádári szomszédos nagybirtokos; a végváriakat nagyon szerette és a hol csak lehetett, segített bajaikon. Községi bírák voltak: 1848-ban Szabó Mihály, 1849-ben Korsós Mihály.

A Bach-korszakban a végváriakkal nem bántak rosszul; a cs. kir. beamterek el-eljártak a faluba, de egymást nyelvben meg sem érte, egymást nem is bántották; a falu németje rendszerint az írnök volt, a ki mindig azt tolmácsolta az uraknak, hogy a nép csendes és panasza nincs. A Bach-korszakban bírák voltak Végváron a következők: Pataki János, 1850—1851-ben; Tóth Pál, 1852-ben; Kis István, 1853-ban; Pataki János, 1854-ben; Kis István, 1855-ben; Baja József, 1856-ban; Kis István, 1857-ben; Czeglédy András, 1858—1860-ban; Szőke Mihály, 1861-ben; Babella János, 1862-ben. D. Kováts János, 1863-ban; D. Nagy András, 1864-ben; Czeglédy András, 1865—1866-ban.

A legujabb kor.

1867—1901.

Az 1866-iki kiegyezés és az 1867-iki koronázás új életre keltette fel a végváriakat, mert a mit eddig csak suttymban négy fal között volt szabad megtenniök, most már nyíltan hirdethették függetlenségi érzelmeiket, törzsgyökeres magyar voltukat. A férfiak árvaleányhaj-bokréta melléháromszinü kokárdát tűztek ki, míg a leányok hajokat nemzetiszinü pántlikába fonták be, Kossuth Lajos arcsképe pedig oltárnak avatott fel csaknem minden házban. De azért a község népe hódolattal viseltetett koronás királya, felkent Ura irányában, s a koronázás nagy ünnepe alkalmával olyan örömnapot ült a falu népe, melynek minden mozzanata a boldogságot tükröztette vissza. A templomban felhangzott Kölcsey Ferencz himnusza, s a magyar nép apraja-nagyja őszinte szívvel-lélekkel zengte:

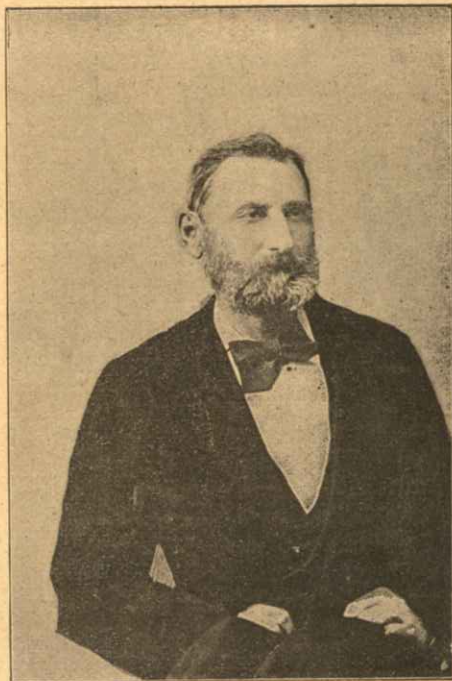
„Isten áldd meg a magyart
Jó kedvvel bőséggel,
Nyutsd feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel.
Balsors a kit régen tép
Hozz reá vig esztendőt,
Mebühödte már e nép
A multat, s jövendőt.“

A vármegye zöld asztalánál is vigan folyt az élet. Murányi Ignác főispán, Ormós Zsigmond alispán alatt lett megválasztva a tisztkar, s a végvári kerületbe rétháti Kövér Ignác került szolgabírónak, Grausam János esküdtnék.

Kövér Ignác azután megtartotta a biróválasztást Végvárott, a mikor is a nép megtisztelő bizalma öreg Babella Jánost ültette a birói székbe, a kinek helyébe 1868-ban Zs. Kis Sándor, 1870-ben Szőke Mihály lépett. Nagyobb mozgalmat okozott még a községben a követválasztás, különösen mikor 1868-ban Nedeczky István és 1870-ben Wirkner Lajos, Móriczföld urának sikerült nagy erőfeszítés és óriási izgalmak árán a megbízólevelet megszereznie.

Az 1872. évi új szervezés, a mikor az igazságügyszolgáltatás a közigazgatástól elválasztva lett, rétháti Kövér Ignác buziási járásbírónak lett kinevezve, míg a politikai ügyek ellátása kádári báró Duka Jenő szolgabíróra bízott, a ki mellé a vármegye közönsége Pohut Istvánt választotta meg esküdtnék.

Pohut István szül. 1831-ben Monostoron. Kora ifjúságában községi jegyző lett, s mint ilyen Zádorlakon, Fönlakon és Székesuton sok évig volt alkalmazva, míg végül a vármegye szolgálatába került mint a központi járás megválasztott csendbiztosa; de ez állásában nem sokáig

Pohut István.

maradt, mert a 60-as években megyei esküdt lett és mint ilyen Merczyfalván, Végvárott, végül Csákován a szolgabíró mellé rendeltetett.

Fatsar György.

1872. évben a kir. bíróságok szervezése alkalmával a buziási kir. járásbíróhoz járásbírónak neveztetett ki, mely állásában 1896. évben hunyt el Nagy-Becskeréken.

Szorgalmas, gyakorlati képzettségű ember volt, a ki mindenkor meg tudta védeni a nép jogait, azért is közbecsülésnek örvendett. Mint családapa gyöngéd és figyelmes volt. Gyermekai közül Pohut Ilka férj. Unger Józsefné, a buziási főszolgabíró neje, és Pohut Erzi férj. Janatka Józsefné, a nagyköveresi uradalmi főerdész neje, néhai atyjuk emlékét szívökben halás kegyelettel őrzik.

Az 1867. évi ujjaalakulás alkalmával Végvár község lakosságának bizalma a birói székbe öreg Babella Jánost ültette, a kit 1868-ban Zsiki Sándor, 1870-ben Szőke Mihály váltott fel, míg 1872. év óta a következők viselték Végvárott a községbirói tisztelet, u. m.: 1872-ben Baja József, 1873-ban G. Tóth János, 1875-ben Csányi András, 1876-ban Pataki Mihály, 1878-ban B. Kováts József, 1879-ben Tóth Zsigmond, 1882-ben B. Kováts József, 1885-ben Pataki Mihály, 1888-ban Fatsar György, 1894-ben Tóth Ferencz, 1897 óta egész a mai napig pedig jegyző Fatsar György, pénztárnok Cseri András.

Jegyzők.

Végvár százhat éves történetében a jegyzőknek minden esetre kiváló szerepet kellett betölteniök; sajnos azonban, hogy róluk csak nagyon kevés és hézagos adataink vannak. Molitórisz Balázs az egyedüli az elköltözött jegyzők közül, a ki mélyebb nyomokat hagyott maga után.

Molitórisz Balázs 1848—49-iki honvédhadnagy volt, kinek tisztirangjáról a család által féltékenyen őrzött tisztibojt, s az apáról fiúra maradt szóhagyomány tanuskodik. Mint végzett deákember, a Szarvason keresztülvonuló debreczeni vörös sipkások közé állott, s Fehértemplomnál, majd a római sánczoknál tüntette ki magát vitézségével. Temesvár ostrománál mint kiváló tüzértiszt szolgált a hazát, s mint ilyent érte az a szerencsétlenség, hogy egy bomba közvetlen közelében szétrobbanván, mindkét fülére megsiketült.

Cseri András.

A világosi szomorú fegyverletétel után ő is Törökországba menekült, honnan sok hányattatás és nélkülözések után csak három év múlva, az első amnesztia kihirdetése után, tért vissza elnyomott hazájába. Mint tehetséges fiatal ember az adai póstahivatalnál kapott alkalmazást, majd 1862. évben a Végvárott létesített póstahivatalnál a póstamesteri állást nyerte el, 1864-ben pedig ugyanitt jegyzőnek is megválasztott.

A két hivatalnak pontos és lelkiismeretes vezetése által felebbvalóinak becsülését, s a nép tiszteletét és szeretetét csakhamar kivívta. 1881-ben ő szervezte a „Ritthbergi takarékos és önszegélyző-egyletet“, melynek vezérigazgatója, illetőleg intézője lett.

Sajnos azonban, hogy Molitórisz Balázs alatt a község — daczára munkás életének — évek hosszú során keresztül a legnagyobb szorongatásoknak volt kitéve, sőt az 1863., 1872., 1875., 1878., 1879., 1880., 1881-iki inséges évek a már virágzó községet csaknem a végromlásba döntötték. A község évről-évre csak az inségkölsönökből tengette életét, s hogy kibirta a megpróbáltatások súlyos éveit, az egyrészt a magyarság szívós természetének, másrészt Molitórisz Balázs fáradhatatlan tevékenysége mellett, a megye embereivel való folytonos érintkezésnek köszönhető, mert ő, mint a nép szerető atyja, soha sem szünt meg a nép nyomorát részint szóval, részint írásban az illetékes helyeken ecsetelni, s részére úgy a megyénél, mint a kormánynál az inségkölsönöket kieszközölni. Így keletkezett a 90.000 frt (180.000 korona) inségkölsön, mely aztán több mint egy évtizedig oly borzasztó teherrel nehezedett a szerencsétlen községre. Ily szomorú viszonyok között szolgált a községet Molitórisz Balázs 1890. december 29-ig, a mikor a megérdemelt nyugalomba vonult, s helyébe — tekintettel az atya érdemeire — fia, Károly választott meg végvári jegyzőnek. Mint póstamester 1890. szept. 1-ig szolgált, a mikor leköszönvén ebbeli hivataláról, helyébe Nikolényi István áll. isk. tanító neveztetett ki. Molitórisz Balázs 1892-ben halt meg Buziáson, özvegyet és három gyermeket hagyván hátra; kik közül Károly végvári, Lajos temes-vukovai jegyző, Ákos pedig mint kitűnő gazdatiszt Budapest közelében az örkényi uradalomban van alkalmazva.

Molitórisz Balázs.

*
Molitórisz Károly, Molitórisz Balázs volt jegyzőnek a fia, szül. Végvárott 1867-ben. Iskolai tanulmányait Végváron és Temesvárott elvégezvén, atyja oldala mellett nyert alkalmazást a végvári jegyző-

ségnél mint segédjegyző és mikor Temes vármegye közönségének jegyzővizsgáló-bizottságától a jegyzői oklevelet megkapta, 1890-ben atyja nyugdíjazva és helyébe jegyzőnek választva lett.

Molitorisz Károly nagy ambícióval fogott hozzá a jegyzőség rendezéséhez és ma tízévi működés után rendezve van a telekkönyv, a tagosítás, az árvák hagyatéki ügyei; felépült a községháza, megnyitott a vasut és a mi a földolog: a lakosság zilált anyagi viszonyai lassan-lassan rendeztetnek. Ki van fizetve az inségkölcson és a szolgálmi földek utáni nagy adósság tetemes része.

Molitorisz Károly népszerű jegyző; falubeliei szeretik, bizalommal viseltetnek iránta, csak az a kár, hogy utóbbi időben sokat betegeskedik. Adja Isten Végvár község javára, családja öröme, hogy mihamarabb teljesen felépüljön és folytassa nagy sikerrel megkezdett munkáját, hogy azt programmszerűen be is végezhesse.

Molitorisz Károly.

Hollóssy József.

Főszolgabírák és szolgabírák.

A közigazgatási hatóság szolgálatában állottak a buziási szolgabírósnál 1861—1872-ig Mihajlovics Ádám, ennek esküdtjei voltak 1861—1872-ben kádári báró Duka Jenő, Rozinszky Gyula és Csermely Gyula.

Az 1872—1890. években főszolgabíró gertenyesi Hollóssy József; esküdtek voltak: Alexi Athanász, Zsurma Pál és Unger József; segéd-szolgabírák: Joanovics Sándor, Hollóssy Gyula, Prepeliczay Ödön, Loór Ferencz, Jeszenszky Frigyes, dr. Heinrich Árpád.

Hollóssy József buziási főszolgabíró a legszeretetre méltóbb és legnépszerűbb főszolgabíró volt évek hosszú során át Temes megyében. Irni ugyan sokat nem igen szeretett, de a bajoskodó ügyfeleket rendszerint kielégítette, mert ő mindig egyezséget kötött.

Hollóssy József a gertenyesi Hollóssyak ivadéka, szül. 1824-ben Gertenyesen, meghalt 1892. évi június hó 2-án Buziáson.

A család czimerszerzője Korbuly Bogdán szamosújvári polgár, kit I. Ferencz király 1832-ben magyar nemességre emelt és nevének Hollóssyra kért változtatását is megengedte.

(Korbuly) Hollóssy Bogdánnak 11 gyermeke volt, ezek közül Hollóssy Mihály csákovai, Hollóssy Antal végvári és Hollóssy József

buziási főszolgabírák voltak, míg nővérük Cornélia, a ki később Lonovics csanádi főispánhoz ment nőül, az ország-csalogánya, a nemzeti színház éveken át ünnepelt művésznője volt. Meghalt 1890. február 10-én Makón.

Hollóssy József gondos családi nevelésben részesült. Mikor az 1848. évi események beköszöntek, édes anyja az akkor már 24 éves csinos fiára a béresekkel vigyázott, valahogy el ne hagyja Gertenyeset, de ez bizony Hollóssyt nem zavarta meg, mert egy napon kikocsikázva, beállított barátja, Timáry Imréhez Dettán, a kocsit hazaküldötte, ő maga pedig beállott honvédnek és végig küzdötte Magyarország szabadságharczát, míg a világosi fegyverletétel után mint honvédszázadost Nagyváradra hurczolták, azután, mert a hadbírótság előtt nagyon kifakadt az ellenfél ellen, 4 évi várfogságra ítélték, melyet Kufstein várában kellett volna vasban eltöltenie. A család mindent elkövetett, hogy megmentse, mind hasztalan, elhurczolták. Azalatt nővére, Cornélia a külföldön aratta legszebb diadalait, s csak az szomorította, hogy bátyja, József raboskodik.

1851. év telén Oroszországban, Pétervárott nagy hangversenyt adott, ennek híre eljutott az udvarhoz és Sándor orosz czár magához hívatta a művésznőt egy estélyre. Hollóssy Cornélia elragadta az orosz udvart énekével és a czár annyira kitüntette, hogy karonfogva kísérte el a társalkodóba. E közben megmutatta a művésznőnek legújabb ajándékát, egy nagy festményt és felhívta arra figyelmét, mert a jelenet Magyarországon folyt le.

Hollóssy Cornélia a kép láttára elővette zsebkendőjét és keservesen sirni kezdett, a czár és környezete nem tudták mire magyarázni a dolgot, zavarba jöttek, de Hollóssy Cornélia a világosi fegyverletételt ábrázoló kép előtt megmondotta, hogy fivére József mint szabadságharczos és honvédkapitány Kufsteinban raboskodik és ez a tudat fáj neki nagyon.

Az orosz czár megnyugtatta az énekesnőt, azután utasította adjutánsát, hogy az énekesnő fivére szabadon bocsájtása iránt a tárgyalásokat indítsa meg, s hogy azok mily sikerre vezettek, igazolja az, hogy Hollóssy Józsefet, oly sokszor megsíratott fiát, alig 4 hét után édes anyja már keblére ölelhette ismét.

Hollóssy József ezután gazdálkodott Gertenyesen, míg 1872-ben buziási főszolgabíró lett és ez állását 1889-ig tartotta meg, a mikor nyugdíjazták. Megalapította a buziási takarékpénztárt, melynek igazgatója volt, de tevékenységének súlypontja buziási fürdő-bizottságára esett. Ő ismert mindenkit, őt is ismerte még a gyermek is. Mindig elegáns és előzékeny volt. A parkba rendszeren egy csomó rózsával jött, hogy azt a fürdővendégeknek eloszsa. Özvegye, bobdai Gyertyánffy Etelka,

Bandl Rezső.

Buziáson a Hollóssy-házban él, gyermeke nem volt, kegyelettel őrzi férje emlékét.

*

Bandl Rezső szül. 1863. évi október hó 30-án Temesmegyében, Fehértemplomban. A gymnasiumot ugyanott, a jogi tanulmányokat Budapesten hallgatta és 1885-ben tette le a jog- és államtudományi államvizsgát, azután mint joggyakornok a fehértemplomi kir. törvényszéknél működött, de csakhamar ott hagyta a birói pályát és Temesmegye szolgálatába lépett, mint gyakornok, hol a fehértemplomi járás akkori főszolgabirája, Pálffy Elemér mellé lett beosztva. Pontossága, szorgalma, rokonszenves megnyerő modora azonban rövid idő alatt más

Unger József.

tért nyitottak működésének. Ugyanis a határörvidéki házközösségi ügyek megszüntetéséről gondoskodó 1885. évi XXIV. t.-cz. végrehajtása során Temesmegyében, Fehértemplomban és Kubinban házközösségi főszolgabirói állások szerveztettek és ezek egyikére, a fehértemplomira, Ormós Zsigmond főispán felterjesztésére a kir. belügyminiszterium *Bandl Rezsőt* nevezte ki, tehát 22 éves korában már főszolgabiró lett. Sokan kételkedtek abban, hogy ez állásnak mint tapasztalatlan fiatal ember megtud-e majd felelni, de *Bandl Rezső* szorgalmával, tapintatos modorával és képességeivel megcáfolta a balhiedelmet, sőt mikor 1889. év tavaszán a kir. belügyminiszter a házközösségi főszolgabirói hivatalok megvizsgálására *Kaffka László* kir.

belügyminiszteri osztálytanácsost kiküldötte, az jelentésében kiemelte *Bandl Rezső* irodáját, mely mintaszerűnek találtatott, miről a miniszter Temes vár-

megye főispánját értesítette is.

A buziási járásban épen ez időben folyamatban voltak a hivatalos vizsgálatok, melyek során *Hollóssy József* beadta nyugdíjaztatási kérvényét.

Ormós Zsigmond ekkor *Bandl Rezsőt* választotta meg 1889. évben buziási járási főszolgabirónak, és *Bandl* beutazva 24 faluját, mulatva dolgozott és dolgozva mulatott; fentartotta a rendet és a hagyományos buziási rendtelenségeknek egyszerre véget vetett. Buziás községe és annak fürdőközönsége sokat nyert *Bandl*ban, mint fürdő-biztosban, ki agilitásával nemcsak rendet, de vig életet is teremtett a merre csak megfordult.

És épen ez volt a buziásiaknak a bajuk, hogy *Bandl*t nagyon dicsérték; mert Temesvár város főkapitánya elhalálozván, parnói dr. *Molnár*

Viktor 1891-ben ezen fontos és diszes állásra *Bandl Rezsőt* nevezte ki. A buziásiak elbúcsúztak tőle, de elfelejteni, bizony, mai napig sem feledték el.

Azóta *Bandl Rezső* Temesvár szab. kir. város főkapitánya, városi képviselő, számos közhasznú és jótékony egylet tagja, kire Temesvár városa méltán büszke és a kire itt még nagy feladatok megoldása vár.

*

Unger József főszolgabiró szül. 1850. aug. 23-án a torontálmegyei Csávos községben. Iskoláit Nagy-Becskereken és Temesvárott végezte, azután kispap lett. A Csanád-egyházmegyéből kilépvén, Kecskeméten, majd Budapesten jogot tanult; 1877-ben letette a jogtudományi államvizsgát, de akkor már 3 éve Temesmegye szolgálatában állott. 1876-ban tb. aljegyző és néhai Ormós Zsigmond főispán titkára lett, 1877-ben május 8-án központi szolgabirónak, 1885-ben a dettai járás főszolgabirájának választatott.

1891-ben a megye közönsége a buziási főszolgabirói állásra helyezte át, a hol ma is működik. Erdemei elismerésül 1899. évi január hó 31-én Ő Felsége a Ferencz József-renddel tüntette ki. A buziási fürdő biztosa, a takarékpénztár, a népbank és a szinerszegi gazdák önszegélyző-egyletének felügyelőbizottsági elnöke. Javakorabeli férfi, kinek gyakorlati nagy képességeitől a vármegye közönsége még sokat vár.

*

Joanovics Sándor szül. 1861. évi július hó 18-án Temesvárott s így azon kevés tisztviselő közé tartozik, a ki elmondhatja saját megyéjének szolgálatában áll. Iskoláit részben a szülői háznál mint magántanuló, részben az V. osztálytól a temesvári kath. főgymnasiumban végezte és azután Budapestre a kir. tudományegyetemre került. Majd önkéntes lett az I-ső számú huszárezrednél, a hol tisztvizsga letétele után tartalékos huszárhadnagygyá lett kinevezve.

1882. évi augusztus hó 26-án lépett Temes vármegye közszolgálatába és már 1883. évi július hóban Gyurgyevora az Aldunán csángó-biztosnak küldetett ki és mert ez állásában a fegyelmet, a rendet fentartani tudta, tb. főszolgabirói címmel lett kitüntetve.

1885. évben a vármegye közönsége buziási kerületi segédszolgabirónak, 1889-ben rékasi járás főszolgabirájának, 1897-ben a központi járásba főszolgabirónak, 1899. évben vármegyei főjegyzőnek választotta meg.

Joanovics Sándor telivér dzsentri, ki megbecsüli a népet, de nem

Joanovich Sándor.

Dr. Hollóssy Gyula. †

barátságával ajándékozta meg. Joanovics Sándor a jövő embere.

*

Hollóssy Gyula dr., Hollóssy Salamonnak és neje Höfler Karolának a fia, szül. 1861-ben május 7-én Gertenyesen. Középiskolai tanulmányait befejezvé, jogot hallgatott Budapesten és ott az államtudományi tudori vizsgát is letévén, visszatért birtokára Gertenyesre, de már a nyolczvanas évek vége felé nagybátyja Hollóssy József főszolgabíró oldalánál mint tb., majd mint megválasztott szolgabíró és egyideig helyettes főszolgabíró működik.

Bessenyei Ferencz képviselővé választatván, helyébe a központi járásba dr. Hollóssy Gyula választott meg főszolgabírónak. Erélyessége sok ellenséget szerzett neki, de azzal nem törődött, ő több akart lenni hivatalfőnöknél: úr és parancsnok a szó teljes értelmében, a ki ellenvéleményt el nem tűrt. Az árvízvédelmi munkálatoknál meghült, súlyos

parolázik vele, igazságos és nem bosszúálló, heves természetű, de jószívű is, a ki ha szigorú is, könnyen engesztelhető.

Joanovics jeles tehetségű és nagy munkaerő, ennek fényes bizonyítékát adta eddigi alkalmazásaiban és ezt politikai ellenfelei is kénytelenek elismerni. Mint főszolgabíró nagy súlyt fektetett a magyar állam tekintélyének épségben tartására, nem tűrt el nemzetiségi aknamunkát, a mi miatt sokszor volt baja a tulzó román papokkal és hiveikkel.

Joanovics Sándor sport ember a szó szoros értelmében. Télen felső kabát nélkül utazik, nyáron vadász, biczyklista, sőt rá ér még tennisezni, estélyeket rendezni, lovagolni, táncolni is, e mellett munkáját pontosan elvégzi.

A vármegye birtokos osztálya, a dzsenti és a mágnás osztály feltétlen bizalommal van személye iránt, a vármegye főispánja pedig

Vágszerdahelyi Prepeliczay Ödön.

beteg lett, minekfolytán egészen fiatalon nyugdíjazva lett. Azóta beutazta az enyhe éghajlatú külföldi nyaraló- és fürdőhelyeket; állandóan Gertenyesen lakik, a megyei ellenzék tekintélyes tagja. Házassága gyermektelen.

*

Vágszerdahelyi Prepeliczay Ödön, volt buziási szolgabíró, született Temesvárott 1862. évi július hó 13-án. Tanult Temesvárt, Sopronban, a jogot Budapesten hallgatta, 1882-ben Bécsben a 2. uhlánus-ezredben önkéntes volt, azután Temes vármegye közigazgatásánál lett alkalmazva mint árvaszéki aljegyző, mely állásából előbb Kubinba, onnan Buziásra segédszolgabírónak lett megválasztva, illetve beosztva. Volt dettai, ma központi járási főszolgabíró Temesvárott. Ö Felsége 1899. évi július 11-én a Ferencz József-lovagrend keresztjével tüntette ki. Szorgalmas, ügybuzgó tisztviselő.

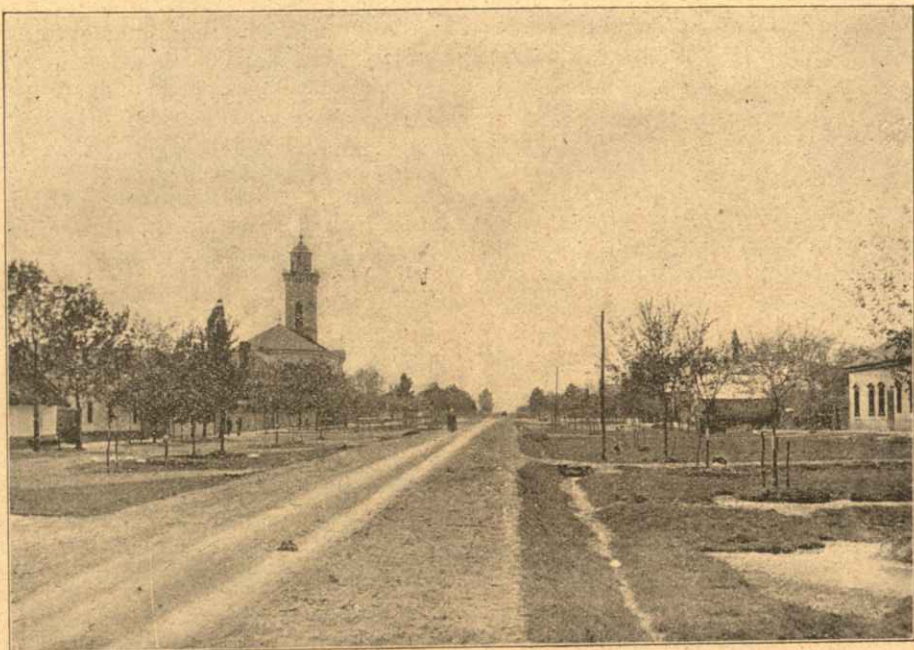
*

Dr. Heinrich Árpád, buziási szolgabíró, tiszteletbeli főszolgabíró; néhai ó-moraviczai Heinrich Nándor vjljkoveczi nagybirtokos és nejének, Szajbely Ilonának 6-ik gyermeke, született 1871. évi augusztus hó 23-án Temes vármegyében, Paulis községben. A szülői házban gondos nevelésben részesült, középiskolai tanulmányait Temesvárott végezte, a jogi tudományokat pedig a budapesti m. kir. egyetemen hallgatta, a hol a magyar államtudományok tudorává avattatott fel 1895-ben, hogy azután elfoglalja szülővármegyénél az atyja által neki szánt szerepkört. Még ugyanazon évben vármegyei közigazgatási gyakoronok s rövid idő alatt buziási kerületi szolgabíró lett. 1900-ban nőül vette Szüry Violát, Szüry Kálmán kir. tanácsos, közalapítványi praefektus leányát. 1900-ban tb. főszolgabírónak és kihágási ügyekben politikai eljáró bírónak neveztetett ki; megyebizottsági tag és minden életrevaló közhasznú és jótékonyági mozgalomnak a támogatója. Elegáns, rokonszenves alakja sok tisztelőt és barátot szerez neki; ügybuzgóságának köszönheti Buziás fürdőközönsége azokat a mulatságokat, melyek időközönként ott rendszeren jó sikerrel lefolyni szoktak. Temes vármegye bandériumának a milleniumi hódoló díszfelvonulás alkalmával egyik festői alakja volt. Még fiatal ember, kinek családi összeköttetése s képességei szép jövőt ígérnek vármegyéje szolgálatában.

Dr. Heinrich Árpád.

Végyvár főtere.

Végyvár község helyirása.

Végyvár nagyközség a megye központjától Temesvártól délkeletnek fekszik és pedig 37,9 kilométernyi távolságban. Határai éjszakról: Berény, Balázsfalva és Niczkyfalva községek; nyugaton: Doboz és Kádár; délen: Sipet és Soósd, és keleten Ivádymajor és Cserna. Végyvár területe 10637,15 katastrális hold, lakóinak száma 3060, házainak száma 400. Az uradalmi birtok területe 2964 hold. Azt már elmondottuk, eredetileg e birtok a kincstáré volt, míg a báró Sina Simon örököseitől azt az aradi Neuman Testvérek cég örök áron megvette, s birja ma is. Éghajlata, mint Délmagyarország minden községének, kedvező; növényzete buja, bár a föld helylyel-közzel agyagos és ez az oka, hogy a felső nedvek leszivárogni, a talajviz pedig elpárologni nem képes, a mi a gazdáknak sokszor kétszeres munkát okoz és a váratlanul özönlő záporosó nagy károkat idéz elő, mert a víz a földeken napokon el áll és tenyészt a termények legnagyobb ellenségeit, a drótférget.

Am a gazdaközönség kitanulta már a módját annak, miként kell az ily bajokon is segíteni. A község kevésbé van befásítva, mert a talajban nem minden fa marad meg, az utcák azonban eper- és búsuló akácokkal bőven ki vannak ültetve.

A község határában hegység nincs; Kádár és Doboz felől a föld halmos, dombos és úgy tünteti elénk Végyvárt, akár csak katlanban feküdné. Tavasz fagyok időnként nagy károkat okoznak.

Közkutja van a községnek több, ezeket még a telepítés idejében a kir. kincstár készítette és azok igen mélyek, a miért is a gazdák, ha akarnának is kutat ásatni saját portájukon, nem mernek belefogni, mert sokba kerül; 20 ölet is kell leásni, míg az iható víz felbugyog. És éppen ez a baj, mert a víz jó, de a kutakat csak nagy veszélylyel lehet tisztogatni. A víz lágy, idegen ember, a ki hozzászokva nincs, nem bírja élvezni.

A termények minden fajtája található itt; gyümölcsfák újabb időben a legnemesebb fajokból bőven lesznek ültetve és a szőlők ujtása is munkába vétetett már. Terem itt bántási buza, rozs, árpa, bükköny, tengeri, mélyeknek a piacon mindig megvan az ára, mert a minőség jó.

Marhatenyésztés még nem érte el azt a fokot, hogy az állomány első rendű lenne, de azért a helyi viszonyoknak megfelelő; van a faluban 527 drb ló, 301 drb tehén, 167 drb sertés, 4 drb ökör, 75 drb csikó és 161 drb borju. Vásár van itt évenként négyszer, és pedig április 15-én, június 16-án, szeptember 15-én és november 15-én; azonfelül heti vásár minden hét szerdáján lesz megtartva Végyvárott. Ugy a nagy vásárok, mint a heti piacok élénkek, a melyeken különösen a szárnyas jószág örvend nagyobb keresletnek.

A községen keresztül vonul a Temesvár—Nagy-Köveses—lugosi és a Végyvár—buziási országút. Ezek, míg a vasut kiépítve nem volt, elsőrendű közlekedési vonalak voltak, ma inkább a szomszédos forgalmat közvetítik, de azért állandóan jókarban vannak.

A község belterülete szabályos négyszöget képez, melyen négy kereszt-utca vonul át, melyek szélesek és egyenletesek. A házak csaknem egyformák, csinosak és virágokkal vannak körülvéve. Nevezetesebb épületei Végyvárnak a ref. templom, a paplak, az iskola, a tisztartói lak, a község háza és még néhány újabb épület, melyek már valóban uriasak és kényelmesek. A község háza előtt egy vagy 30 méter magas rúd áll nemzeti színre festve, melyre ünnepek alkalmával felvonják a nemzeti lobogót.

Van itt m. kir. posta- és táviráda-hivatal, gőzmalom, olajmalom, állami és felekezeti 6 osztályú népiskola, olvasó-kör, takarékpénztár és hitelszövetkezet, és mi a fő: a délkeleti h. é. vasutnak jelentékeny állomása, mely az összeköttetést Lugossal Erdély felé és Buziással Temesvár-Budapest felé tartja fenn. A mióta Végyváron vasuti állomás van és a mióta befejezést nyert a község határának tagosítása, a község fejlődik, gyarapodik és halad folyton előre.

Végyvár község közigazgatási szervezete, háztartása, vagyona.

Végyvár nagyközség Temes vármegye törvényhatóságának területébe esik és így a vármegyének, a főispánnak, az alispánnak és közvetlenül a buzai főszolgabírónak van alárendelve.

A vármegye ezidőszerinti főispánja parnói dr. Molnár Viktor, alispán Kabdebó Gergely, főjegyző Joanovics Sándor.

A buziási járáshoz tartoznak a következő községek, u. m.: Bachovár, Szirbova, Hittyiás, Rakovicza, Dragojest, Fikatár, Ohabaforgács, Keped, Szinerszeg, Magyar-Szákos, Buziás, Szilas, Temes-Doboz, Kádár, *Végyvár*, Niczkyfalva, Balázsfalva, Temes-Vukovár, Ikloda, Eötvösfalva, Török-Szákos, Nagy-Köveres, Dragsina, Unip és Ujlak. Összesen: 25 község.

Ezeknek a községeknek és így Végyvárnak is ezidőszerinti politikai főnöke: Unger József főszolgabíró, helyettese dr. Heinrich Árpád tb. főszolgabíró, kik mellé beosztva vannak: dr. Porutiu Romulus járásorvos, Olchváry György járási irnok, Vitális Márton útmester és Drasnyáki Frigyes állatorvos. Végyvár község ügyeit vezetik a községi bíró és a jegyző, kik mellé a képviselőtestület egy álbíró, egy pénztárnokot, két esküdtet,

Benedek Géza járásbíró. †

egy közgyámot, egy orvost, egy szülésznőt, egy irnokot, egy végrehajtót alkalmaz.

Végyvár község politikai háztartása az 1901. évi megállapítás szerint igénybe vett, és pedig

az általános közigaz-	
gatási szükségletek	17809 k — f
a földgazdászatiak	1298 " — "
a belrendőriek	1586 " — "
a vegyesek és gazdá-	
szatiak	746 " 20 "

összesen tehát 21439 k 20 f

Erre fedezetül szolgál

a község vagyonának	
évi jövedelme	8912 k 73 f

és így a hiány 12526 k 47 f

A községi lakosság egy évi állami adója kitesz 27369 k 09 f., erre lett kivetve 41% községi pótdó, mely a politikai község háztartásának fedezésére szolgált.

A községi jegyző évi fizetése	1600 k
a bírósági	160 "
a törvénybíró állása tiszteletbeli	
a pénztárnok fizetése	60 "
a közgyámé	60 "

I-ső esküdté	60 "
II-od esküdté	60 "
közgyámé	60 "
községi orvosé	1620 "
szülésznőé	100 "
irnoké	720 "
végrehajtóé	480 "

Végyvár községnek cselekvő vagyona a következő:

község háza és annak beltelke	12000 k
67 hold szántó	27414 "
113 hold legelő	4016 "
községi magtár épület	260 "

összes értéke tehát 43690 k

van felbecsülve.

Ezzel szemben szenvedő tartozása a délkeleti h. é. v. kiépítésére megszavazott kölcsön és felvett amortisationalis 50 évre terjedő kölcsön 110.000 korona, mely a község képviselőtestületének határozata és a vármegye közönségének jóváhagyó végzése szerint önálló évi 5.3% községi vasuti pótdóval lesz törlesztve.

Végyvár község ezidőszerinti előljáróságát képezik: Fatsar György bíró, Zsiros Lajos törv. bíró, Cseri András pénztárnok, Szögyén József esküdt, G. Száll Lajos esküdt, Zs. Kiss András közgyám, Molitórisz Károly jegyző, Lits Antal községi irnok.

Az 1901. évi január 1-én megejtett népszámlálás szerint Végyvárott 601 házban 3060 lélek lett összeírva, vagyis az utolsó 10 év alatt a lakosság száma 262 lélekkel, tehát 10%-kal szaporodott.

Közbiztonság. A helyben levő csendőr-őrsparancsnokság erélyes és pontos eljárása következtében kitűnő.

Vasút. 1898. év július havában nyílt meg a m. d. k. h. é. v., melyhez a község 110.000 koronával járult. Forgalma kielégítő.

Egészségügyi bizottság. Dr. Grün Ede, körorvos, Keszthelyi Kálmán, gyógyszerész; Zöld Mihály, ev. ref. lelkesz; Kádár József, tanító; Zöld Zoltán, tanító; Nikolényi István, tanító; Molitórisz Károly, jegyző; Fatsar György, bíró; ör. Bábella János, id. Tóth Ádám.

Anyakönyvezés. Anyakönyvvezetők: 1895. október hó 1-től, 1899. december 31-ig Molitórisz Károly jegyző; 1900. január 1-től márczius 31-ig Adler Zsigmond helyettes-jegyző; 1900. márczius 31-től Molitórisz Károly jegyző; anyakönyvvezető-helyettes Nikolényi István áll. tanító. 1900. évben volt születés 130, halálozás 135, házasság 27.

Törvénykezési szempontból Végyvár nagyközség a buziási kir. járásbíró kerületéhez tartozik, a hol telekkönyvi hatóság is van; II-od foku bírósága pedig a temesvári kir. törvényszék.

A buziási kir. járásbíró ezidőszerinti vezetője Benedek Géza. Beosztva vannak: dr. Bencsik István, dr. Guthy Tódor, Fischer János albirák; Patay Béla aljegyző; Albrecht Emil telekkönyvvezető; Molnár András, Kelemen János, Ruzinov Péter, Tatár Tivadar irnokok; Molnár István végrehajtó. Daczára a nagy ügyforgalomnak az ügyek elintézése késedelmet nem szenved, mert a járásbíró munkás, pontos ember, a ki maga sokat dolgozik, másokkal is dolgoztat.

Benedek Géza kir. járásbíró született 1844. február 14-én Belényesen. Tanulmányait Debreczenben, a jogot Pozsonyban végezte; azután Budapestten majd a kir. táblánál, majd a kuriánál mint segédfogalmazó alkalmaztatott s innen lett 1874. évi decz. 24-én kinevezve Világosra aljárásbírónak, de innen csakhamar elvitték Erdélybe, Hosszufalura 1875. év október havában kir. járásbírónak, mely kinevezése akkor politikai okokból vált szükségessé. 1878-ban Benedek Géza a lugosi kir. törvényszékhez bíróvá, 1883-ban pedig a buziási kir. járásbíróhoz járásbíróvá lett kinevezve, mely állásában ma is közmegelégedésre szolgál. Szereti a népet, bírja a nép bizalmát, szerény, rokonszenves férfi, ki családja körében csak úgy mint bírói székében igazságos, békülékeny, szelíd természetével mindenki tiszteletét, nagyrabecsülését és szeretetét nyeri el mindig. Boldog házasságban él neje szül. Nagy Lenkével, kinek családi tüzhelyét a napi fáradoalmak után megédesíteni sietnek fia és öt leánya, kiket rajongásig szeret és a kik viszont, mint hálás gyermekekhez illik, sietnek megédesíteni a szülői házban a családfő szabad óráit.

A végvári (rittbergi) választókerület országgyűlési képviselői.

Az 1848. évi V. t.-cz. által életbeléptetett népképviselési rendszer alapján Temes vármegye törvényhatósági bizottsága a vármegyét kilencz kerületbe osztotta be. A Buziás vidéki kerület központja Rittberg, a mai Végvár lett.

Az első képviselőválasztás, mely 1848. évi május havában folyt le, nagyon ünnepies, minden zavargás nélküli volt, mert a földesúr, báró Sina Simon a választóközönséggel megegyezett abban, hogy a mandátumot ittebei Kiss Miklósnak, az aradi vértanu-tábornok, ittebei Kiss Ernő fivérének adja át. Kiss Miklós meg is lett választva.

Csicseri Ormós Zsigmond.

Az eleméri és ittebei Kiss-család nemcsak dúsgazdag, de tekintélyes is volt. Kiss Ernő Temesvárrott 1848-ban a Hannover huszárezred parancsnoka, a kit mindenki ismert és nagyrabecsült. Mikor tehát a kerületek elosztása szóba került, nem volt nehéz az uradalomnak és a megyének a rittbergi kerület számára Kiss Miklóst megnyerni. 1849. évben, mikor Debreczenben Magyarország függetlensége kikiáltva lett, Kiss Miklós már nem volt képviselő, állásáról lemondott és a harcz mezéjére lépett. E zavaros időben Vukovics Sebő, a későbbi igazságügy-miniszter Ormós Zsigmondot, a későbbi temesi főispánt és akkori buzai főszolgabíróvá választotta meg országos képviselőnek. És Ormós Zsigmond el is ment irnokával, Susich Mihálylyal Debreczenbe, onnan Szegedre, Aradra, hogy mint hű hazafi kerülete érdekeit szolgálja. Meg is adta az árát, elfogatt és a temesvári kazamatákban vasraverten

búsult sokáig hazája szomorú sorsán, s elvesztett szabadsága felett.

Csicseri Ormós Zsigmond műtörténetiró, szül. Pécskán, Aradmegyében, 1813. február 20-án, meghalt Budapesten 1894. december 17-én. Tanult Temesvárrott, Szegeden és Nagyváradon. 1834-ben a vármegye követi mellé országgyűlési irnokul küldte a pozsonyi országgyűlésre, hol tagja volt a Lovassy László elnöksége alatt megalakult s a kormány által üldözöbe vett társalkodó egyletnek, e miatt el lett tiltva az ügyvédi cenzurától. 1838-ban megyei aljegyző, 1844-ben buzai főszolgabíró, 1849-ben a rittbergi választókerület képviselője lett. 1861-ben főjegyző, 1867-ben alispán, 1871-ben Temes vármegye, 1876-ban Temesvár szab. kir. város főispánja, Szent István-rend kiskeresztese, a Lipót-rend középkeresztese, s a főrendiház tagja lett. Áldásdús működését, felejtetlen emlékét társadalmi és kulturális alkotásai, irodalmi munkái

hirdetik e vármegyében, melynek legnagyobb fia közé méltán van sorolva.

Az 1861 évben egybehívott országgyűlésre a rittbergi választókerület közönsége képviselőnek báró *Lo'Presti Árpád* gazdag földbirtokost nyerte meg. *Lo'Presti Fontana d'Angioli* bárói család Kasztiliából, Spanyolországból került hozzánk Magyarországra 1764-ben. Báró *Lo'Presti Árpád* szül. 1828-ban, meghalt Budapesten 1879. júliusban. A magyar szabadságharcban őrnagy volt, s rendkívüli bátorságával tünt ki, a miért *Görgey* mindig a legveszedelmesebb futári küldetésekre használta. A világosi fegyverletétel után külföldre menekült, s kegyelmet kapva, birtokára, *Soósdra* vonult. Az ötvenes években a magyar tudományos Akadémiának 45.000 forintot ajándékozott. Különczéletet folytatott, nappal aludt, éjjel lovagol, vadászott, az államkincstárnak adót fizetni nem akart, sőt igen nagy birtokát e miatt parlagon hevertette. *Végvárral* határos *Soósd* községből gyakran átjött, s ha alkalma volt, a néppel mindig jót tett. Eltemettetett *Soósdon*.

A kiegyezés előmunkálataira egybehívott 1865-iki országgyűlésre a rittbergi választókerület képviselője *Mocsonyi Sándor* lett.

Mocsonyi Sándor szül. 1842-ben. E család egyik tagja, *András*, 1780-ban katonai és pénzügyi áldozatok jutalmául *Foen* birtokot, 1783-ban pedig a magyar nemességet kapta. E család több mint száz év óta vezérszerepet játszik a politikában, képviselve állandóan a románság érdekeit. *Sándor* is e révén kapta 1865-ben a rittbergi mandátumot, de mert hajlamai inkább a tudományos irodalom, különösen a bölcsészet terére vonzzák, és mert a román politikusok tulzói vagy meg nem értik, vagy megérteni nem akarják, legjobb törekvéseivel célt érni nem tud. Ez volt az oka, hogy az 1868. évi országgyűlésre már nem ment, hanem lapot alapított és annak révén irányítja ma is a magyarországi románság politikai ügyeit.

Az 1868. évi országgyűlésre a rittbergi kerület *Nedeczky István* tekintélyes ügyvédet, s földbirtokost küldötte érdekeinek képviselőjére. A nedeczkei és lábatlani *Nedeczky* ősrégi nemes család tagjai századokon át mint a tudomány és politika vezető egyénei szerepeltek az országban. *Nedeczky István* tekintélyének, tudásának és az uradalom támogatásának köszönhetette, hogy képviselő lett.

Az 1870-ben megtartott képviselőválasztás alkalmával fordulat állott be a kerületben, a mennyiben *tordai Wirkner Lajos*, udvari tanácsos,

Dr. Vargies Imre.

a ki a kir. államkincstártól a móríczföldi kincstári birtokot már 1846-ban megvette, a politikai pályára szánta magát.

Wirkner Lajos tudományosan képzett földesúr, udvari tanácsossága révén nagy tekintélynek örvendett; de a végváriak az okos és gazdag „német” urat bizony nem szerették. El is követtek mindent, hogy megbuktassák. Volt ellenzéki jelölt, volt pénz, volt lelkesedés, de azért mégis Wirkner Lajos lett a követ, de nem sokáig, mert már 1878-ban e kerület képviselője Vargics Imre lett, és mert e férfi a kerület választóközönségének osztatlan bizalmából e tisztségét immár 23 éve viseli, illő, hogy személyével foglalkozzunk. A midőn tehát Vargics Imre országgyűlési képviselő arcképét bemutatjuk, ahhoz a következőket fűzzük:

Vargics Imre szül. 1834-ben Temesvár-Józsefvár. sban, a „Miaszszonyunkról” elnevezett iskolánövérnek temploma mellett, a Hunyady-uton levő sarokházban, mely ma Bauer György cz. kanonok lakása. Itt lakott a Vargics-család, feje: Vargics Gábor.

Az öreg Vargics Gábor jó hazafi volt, két fiát Imrét és Gábort gondosan, hazafias szellemben neveltette; Imre ügyvéd, Gábor hivatalnok lett. Az öreg Vargics hazafiságáról fényes tanúságot tesz azon feljegyzés, hogy mikor 1848-ik évben Kossuth Lajos, mint magyar pénzügyminiszter, felhívást bocsájtott ki a magyar nemzethez, hogy annak fiait és leányait a veszélyben forgó haza oltárára adakozzanak, Bogma István városi tanácsos, mint kiküldött az öreg Vargicsnál is eljár, hogy adományát átvegye és Vargics Gábor az első volt, a ki 10 ezüst forintot készpénzben adott át, azon felül pedig Bogma előtt lehuzta lábáról magyar csizmáját és arról lefejtve 2 drb ezüst sarkantyúját, azokat is átadta, hogy ezzel is segítsen; de még tovább is ment: ifj. fiának, az alig 15 éves Imrének megengedte, hogy a honvédek soraiba lépjen be. A magyar szabadságharcz azután magával ragadta, hogy végig küzdje hazánk történetének legfényesebb napjait. A sok viszontagság nem csüggesztette, elnyerte a honvédtiszti rangot és azután Lugoson, Facseten, Borosjenőn át elbujdosott. A viharok lecsillapultával félbeszakított tanulmányainak folytatásához fogott, elvégezte a jogot és ügyvédi oklevéllel tért haza a szülői házhoz.

Az 1861-iki ujjaébredés kora alkalmával Temes vármegye közszolgálatába lépett, előbb mint aljegyző, de csakhamar törvényszéki bíró lett. A reactio korszaka elkésérítette, lemondott állásáról és ügyvédi irodát nyitott. Mint fiatal magyar ügyvédnek csakhamar híre lett, népszerűsége, tekintélye egyre nőtt, úgy annyira, hogy mikor 1872-ben Kerkápoly Károly, akkori kereskedelemügyi miniszter, a temesvári és a tapolczai kerület képviselőjévé megválasztatott és a tapolczai kerületet tartván meg, a temesvári mandátumról lemondott; szept. 12-én a „Hét választó”-hoz címzett szállodában megtartott értekezlet Vargics Imrét jelölte képviselőjévé, a ki ellen az akkori balpárt előbb Chorin Ferenczet, majd Horn Edét jelölte, de mivel ezek a jelöltséget el nem fogadták, Missics János volt képviselőt kiáltották ki ellenjelöltnek. A választás október 7-én folyt le nagy vigalmak között; Vargics Imre kapott 738, Missics János pedig 304 szavazatot, így Vargics Imre képviselő lett.

Mint ügyvéd a közügyekben úgy a vármegyénél, mint Temesvár szab. kir. városánál állandóan buzgólkodott, s kiváló vezérszerepet vitt. Mikor Temesvárott az első iskolaszék megalakult, a város közönsége őt az elnöki székbe ültette, a hol is azzal a nagy horderejű lépéssel tette örök időkre emlékezetessé nevét, hogy az abszolút korszak sötét

maradványaként reánk szakadt német tannyelvű elemi iskoláinkat megmagyarosította.

Vargics Imre az országgyűlésen tevékenységét az egész Délvidékre nézve nagyfontosságú ügy szorgalmazásával kezdte.¹⁾ A temesvár-orsovai vasut kiépítését javasolta az országgyűlésen és alig néhány napi képviselősege után már interpellált ez ügyben. Ezen iniciatívája, melyet csakhamar siker koronázott, megnyerte számára Délmagyarország osztatlan háláját.

A balközép- és Deákpárt fuzionálása után az 1875. évi országgyűlésre Vargics Imre nem vállalt mandátumot, hanem helyét átengedte Missics Jánosnak.

Ekkor szerezte meg Vargics Imre 1876. évben a szinerszegi nemesi birtokot.²⁾

Most már mint temesmegyei nagybirtokos 1878-ban a rittbergi választókerület országgyűlési képviselője lett szabadelvűpárti programmal, és immár 23 éve képviseli kerülete és választóinak érdekeit a parlamentben, az igazságügyi bizottság tagja és elnöke a harmadik bíráló-bizottságnak. Mint nagybirtokos a vármegye közéletében nagy szerepet játszik, tagja a törvényhatósági bizottságnak és szava mindig döntő befolyással bír, ékesszólása oly nagy, hogy nagyobb esemény Vargics Imre felszólalása nélkül alig képzelhető a vármegye zöld-asztala előtt.

Mint az országos szabadelvű párt egyik legtekintélyesebb tagját a párt alelnökévé választotta meg. A képviselőházban számos éven át a legmesszebbreható reformok korszakában a legszorgalmasabb tagjai közé tartozott a háznak. Az egyházpolitikai harcokban elsősorban küzdött a megye zöld-asztalánál csak úgy, mint a parlamentben a reformok megvalósításáért, férfias nyíltsággal szállott sikra az ellenzőkkel, s bizonyította azok elkerülhetetlen voltát.

1863-ban megnősült, házastársul vevén Hain Emiliát, Temesvár város társadalmának akkori legszebb csillagát, kiben a nő minden kiváló tulajdonságai összpontosulva voltak. Ezen házasság a legboldogabbak egyike, s talán az is segítette dr. Vargics Imre jövő pályájának rohamos fejlődését, mert ha a halandó megelégedett önmagával, kétszeresen annyit tud tenni közjára, mintha bánat sujtja. Dr. Vargics Imrének 3 gyermeke van: Ételka, dr. Telbisz Károly kir. tanácsos, Temesvár sz. kir. város polgármesterének a neje, ifjabb Vargics Imre gazdasz, ki apja birtokát vezeti, és Emilia hajadon, a ki most jár jegyben Richmer István honvédhuzár-főhadnagygyal, a honvédvezérkar egy fiatal tagjával.

Ma a szabadelvű haladásnak egy veterán alakja, a magyar fajszeregetnek, a tiszta, önzetlen hazafiságnak egy tipikus képviselője, az országgyűlési szabadelvű párt mindenkitől tisztelt tagja, egy igazán nemes alak. Nyílt, férfias jelleme, antik lelkületének összhangja, igénytelensége, elvhűsége, tisztas helyet biztosítottak neki a közéletben és a parlamentben. Mint Deákpárti lépett a törvényhozók testületébe, s a

¹⁾ Bellai József, Temesvár sz. kir. város képviselője az országgyűlésen.

²⁾ A szinerszegi uradalmi birtok a kincstáré volt, eredetileg 1781-ben Keresztury József vette meg, de már 1790-ben eladta Olthán János gróf remetei Kőszeghy Jánosnak, a kitől 1804-ben Gyürky István szerezte azt meg, ez 1807-ben szept. 2-án elhalt Temes-Gyarmatán, utóda, fia Gyürky Pál restaurálta itt a gazdaságot; 1818-ban néhány magyar nemes családot telepített ide Nógrád vidékéről, a kiknek a részére Lonovics József püspök 1845-ben itt magyar iskolát állíttatott, míg Gyürky Pál már mint krassói főispán 1866. évben kápolnát építtetett. A losonczy Gyürky-családról örökségképen a birtok Gyürky férj. Almássy Eulaliára és Almássy Gedeonra szállott, a kiktől 1876-ban azt Vargics Imre vette meg.

fuzió után a szabadelvű párt oszloposa lett, hogy mint ilyen éveken át a párt alelnöki tisztét viselje.

Vargics Imre Deák Ferencz iskolájának a növendéke, becsületes és igazságos törvénytiszteletével, szeretetreméltó szerénységével, tántoríthatlan hazaszeretetével teljes mértékben vívta ki elvtársai tiszteletét, nagyrabecsülését. Mint politikus a megyei élet emlőin nevelkedett ugyan, de látkörét utazás és tanulmányokkal európai nivóra emelte; sokoldalú, terjedelmes ismeretekkel bír. Mint szónok kitűnő, mint debatter satyrikuson éles és elmés, mindenkor rögtönöz, beszédei kezdetén csendes és nyugodt, de lassankint felmelegszik, lázas, szenvedélyes lesz és ilyenkor magával ragadja hallgatóit. Ez Vargics Imre.

Végvár egészségügye.

Végvár egészségügyi viszonyai egész 1884-ig, vagyis dr. Grün Ede megjelenéseig a lehető legkedvezőtlenebbek voltak. A különféle járványok, a hólyagos himlő, a vörheny, a difteritisz, a gyermekági láz stb. csaknem évenként megtizedelték a község és környékének lakosságát. De ez alig is lehetett másképp, mert orvos, Buziást kivéve, az egész környékben nem volt. Az utak borzasztó rossz állapotban lévén, a buziási orvos áthozatalára a szegény népek még csak gondolni sem lehetett. A nép egészen a borbélyra, a javasasszonyokra, s az ezek által készített különféle háziszerek alkalmazására volt utalva. A borbély minden betegség ellen a jóljövödelmező érvágást ajánlotta, mely később annyira általánossá és megszokottá lett, hogy még az egészségesek is időközönként érvágással vélték elejét venni a betegségnek.

Ha sem a borbély, sem a javasasszonyok a betegen nem segíthettek, akkor siettek orvosáért. Azt hiszi a nyájas olvasó, hogy talán a patikába? Igen, amint veszszük: a patikába! Mert a végvári boltok mindegyike egy-egy patika volt, a hol egész raktára volt a különféle betegségek ellen ajánlott orvosságoknak. Minthogy ezen boltosok a végváriaknak egyszersmind hitelezői is voltak, olyan eseteknél, hol a pénzük halál esetén veszedelemben forgott, ők maguk siettek különféle orvosságokkal a betegek ágyához, hogy őket a halál torkából kiragadják.

A 70-es években végre egy nagyon szerényen javadalmazott körorvosi állás rendszeresített Végvárott, s néha-néha be is töltetett egy-egy orvos által; de ezek az orvosok míg egyrészt az anyagi érdeket tartották a fődolognak, másrészt nem állottak az orvosi tudomány azon fokán, hogy sikereikkel maguk iránt bizalmat kelthettek volna. Egyikről azt állítják, hogy minden betegség ellen a redlingi pilulákat rendelte betegeinek, melyeket nagy mennyiségben — mondjuk, kilószámra — rendelt Németországból; a másik egy homeopáte orvos volt, a kiről ugyan semmi rosszat nem mondhatni; de elég az hozzá, hogy a nép bizalmát ezen orvosok egyike sem bírván megnyerni, néhány hónapi keserves tengődés után a községet elhagyni kényszerültek.

A körorvosi állás 1881—1884-ig üresedésben volt; akkor némileg megjavított javadalmazással az állást pályázat útján dr. Grün Ede, prágai egyetemen tanult, s kitűnő bizonyítványokkal és ajánlólevelekkel

ellátott fiatal kezdő orvos nyerte el. Az ő megjelenése határvonalat képez Végvár egészségügyi történetében. Az ő képessége már az orvosi tudomány legújabb vívmányain alapult. Mint kezdő ember és idealista, lelkében humánus eszmékkel eltelve, nagy ambícióval lépett állásába. Esméje volt Végvár és környékének siralmas egészségügyi állapotát megjavítani, s a népet személye iránti bizalomra, s betegségekben az orvosi segély igénybevételére serkenteni. Hogy célját elérje, első dolga volt a boltosoktól az orvosságoknak csúfolt szereket elkobozni, a borbélyokat az érvágástól eltiltani, s a kuruzslókat a törvény szigorával mesterségüktől elriasztani. A dolog kezdetben nagyon nehezen ment. A borbélyok, boltosok, a javasasszonyok mind-mind titkos ellenségei lettek. A nép is zúgolódott az érvágás eltiltása miatt; de csakhamar belátta, hogy dr. Grün Ede egy nagyon ügyes orvos és a leghumánosabb emberek egyike, a kit a beteghez nem az anyagi érdek, hanem azon szándék vezérli, hogy rajta gyökeresen és minél kevesebb költséggel segítsen. Végvár és környékének lakossága nagyon szegény, mint ilyen reménytelenül nem venné igénybe az orvosi segítyt; de látva a kézzel fogható sikert, oly nagy a bizalom iránta, hogy a beteg, illetőleg környezete az utolsó garasát is földojozza, csak hogy a szenvedő fájdalmain enyhítsen, s betegségét gyökeresen meggyógyítsa. Dr. Grün Ede lakása a betegeknek valóságos búcsújáróhelye, mely előtt gyakran a vidéki nehéz és könnyebb betegeket hozó szekereknek egész sokasága látható. A betegekkel való gyengéd bánásmód, a vigasztaló szó, melyet a legszegényebb pacienseivel szemben sem restel használni, a népek oly bizalmasává tették őt, hogy dr. Grün Ede beteget a legnagyobb megnyugvással vetik alá magukat a legfájdalmasabb műtéteknek is.

Dr. Grün Ede.

Míg az előző orvosokat az emberek még az utcán is messze elkerülték, addig ma alig van beteg, a ki dr. Grün Ede segítségét igénybe ne venné. Látogatásait — csütörtök és vasárnapot kivéve, a mikor a környéket járja be — délelőtt szokta megtartani; mire betegeitől visszajő, már rendszeren néhány kocsit vagy hintó áll lakása előtt betegekkal, vagy azért, hogy őt sürgősen vidékre valamely beteghez vigye. Az ő élete folytonos jövés és menés. A nappal egy részét betegeinél, más részét pedig kocsin tölti el.

Az orvosi segély gyakori igénybevételét a fönnt elmondottakon kívül az 1887. évben felállított gyógyszertár 7—8 ezer korona közt váltakozó évi forgalma is bizonyítja.

Ezen megczáfolatlan tények után bátran elmondhatjuk, hogy dr. Grün Ede 16 évi fáradhatatlan munkásságának és ügybuzgóságának köszönhető egyedül, hogy a végvári körorvosi járás, mely azelőtt a legrosszabbnak volt kikiáltva, ma a megye legkitűnőbb egészségi állapotaival dicsekedő járásai közé tartozik.

A sikeres himlőoltások következtében a hólyagos himlőjárvány egészen megszűnt, egyéb járványok pedig mindig enyhe lefolyásuak szoktak lenni. A halálozások száma a nagy községben évenként átlag 40—50 között szokott váltakozni, tehát a községi lakosoknak alig 2 százaléka. Ez a fényes eredmény dr. Grün Ede érdeme, a ki meg-

érdemli, hogy neve Végvár történetében örökre emlékezetes maradjon. Adja Isten, hogy ez a közjóért munkálkodó orvos az emberi kor legvégső határáig Végvárott maradjon, s a szenvedő emberiség fájdalmait magas tudományával enyhíteni segítsen.

Gyógyszertár.

A gyógyszertár Végváron 1886. évben szerveztetett. A jogot Kossokár Pantaleon nyerte el, melyet azonban alig két év múlva Fábrián Gyula köröstarcsai gyógyszerészre ruházott át. Fábrián Gyula 1890-ben elhalálozván, a jogot pályázat útján Csügedi Papp Gyula máramaroszigeti gyógyszerész nyerte el. Papp Gyula tevékeny részt vett a község

A Kossuth-park.

társadalmi életében is, a gyógytár forgalmát pedig évi 7—8000 koronáig fokozta. Nagy veszteség volt úgy a községre mint családjára is e tevékeny, s mindenért lelkesedni tudó derék embernek 1895-ben bekövetkezett korai halála; özvegyet és két kiskorú árvát hagyott hátra, kiktől, mint jelenlegi tulajdonosoktól, a gyógytárt kétévi provizórium után Keszthelyi Kálmán székelyhídi gyógyszerész bérelte ki évi 1500 kor.-ért. Keszthelyi a provizórium alatt elhanyagolt gyógytár tekintélyét és Papp Gyula által kimutatott 7—8000 korona forgalmat helyreállítván, magának is előkelő helyet vívott ki Végvár társadalmi életében. Mint titkára az Olvasó- és Tűzoltó-egyletnek, soha nem lankadó munkásságával oda törekszik, hogy nevezett intézeteknek hasznos szolgálatokat tegyen.

Kossuth-park.

Az egészségügyi viszonyokat nagyban segíti elő az utcák, közterek és kertek befásított volta, mert a növényzet tisztítja a levegőt.

Jól tudja ezt Végvár lakossága, annak orvosa, jegyzője, papja és tanítója, mert a népet folyton kioktatják, hogy mennél több fát, cserjét, bokrot, virágot ültessenek házaiknál. De a mi a fő: Végvárnak kis parkja is van.

Végváron a község közepén, a piacz-téren egy kedves, kis mulatóhely is van; ez a Kossuth-park, mely néhai Púhl Ignác, a Sina-féle uradalom tisztartója és Molitórisz Károly községi jegyzőnek köszöni létét. Ez a csinos parkocska 1894-ben közadakozás útján létesült. Az ügy kezdeményezője, Molitórisz Károly jegyző, ugyanis a községi lakosok közt rövid pár nap alatt több mint 300 koronát gyűjtven, a teret még azon tavasszal bekerítettette, s miután izlésesen parkirozta, részint ajándék, részint kedvezményes áron bevásárolt gesztenye-, hárs-, akác- és különféle gyorsan fejlődő csemetékkel beültette, s végül a közepére egy csinos zenepavillont építtetett. A községi lakosok jól eső örömmel szemlélték a kedves hely fejlődését, virulását, s a gyermekzenekar pedig már kora tavasszal vasárnap délutánként teljesen díj-

Ifj. Klein Hermann üzlete.

talánul sietett a pavillonba, hogy szabatos játékával a közönséget a park köré csalogassa. Azóta alig mulik el egy tavaszi vagy nyári vasárnapi alkalom, hogy a most már Rác Sándor cigányprimás jeles vezetése alatt álló derék banda válogatott zenedarabjaival és tüzes csárdásaival ne mulattatná a parkban és a park körül sétáló közönséget. A park a községi kertész gondozása alatt áll, s jó karban tartatik. Benne az első népünnepély 1900. év június hó 10-én tartatott meg. A parkot a Kossuth-gyász alatt maga a nép Kossuth-parknak nevezte el.

Kereskedők és iparosok.

Czipészek és csizmadiák: Ifj. Szabó Samu, Pintér Mihály, M. Szabó Mihály, L. Tóth András.

Borbélyok: Tóth Antal, Richter Péter, Weber Péter.

Asztalosok: Kiss János, Tóth Pál, Kiss Lajos.

Olajmalom: Korsós Péter, Fatsar György.

Gőzmalom: Szamosközy Imre.

Acsok: Hegyesi Ferencz, Forrai Lajos, Németh János, B. Kovács István.

Kereskedők: Rosenthal Hermann, fűszer-; Róna Jakab, fűszer-; ifj. Davidisz Antal, fűszer-; ifj. Klein Hermann, fa-, fűszer- és kézmű-; Ebenspanger József, vaskereskedő.

Pék: Ebenspanger József.

Szikkvizgyáros: Róna Jakab.

Szűcsök: Megyeri Lajos, Bodis István.

Kovácsok: Bozo József, H. Kovács Károly, K. Tóth Károly, Kiss Lajos, K. Tóth Albert.

Mészárosok, hentések: Tajar Károly, Haag Márton.

Kerékgyártók, bognárok: Szabó Dániel, B. Szűcs János, Simon József.

Szabók: Rervai József, Balogh József, Lukács Sándor, Brindra Pál.

Kéményseprő: Miksovits György.

Róna Jakab üzlete.

Gépész: Ritzert Venczel.

Korcsmárosok: B. Szűcs János, Tóth Pál, Róna Jakab, ifj. Klein Hermann, Klein Adolf.

Pénzintézetek.

Pénzintézete a községnek kettő van. Egyik a 10 év óta fennálló „Végvári takaré- és hitelegylet, mint szövetkezet“, a másik a „Községi hitelszövetkezet“, mely még csak a folyó évben létesített; nagy a bizalom iránta, de hogy ki fogja-e elégiteni azt a nagy szükségletet, melyre a végvári lakosok rendezetlen anyagi viszonyaik, s az általános pénzhány miatt szükségük lesz, az a jövő titka. A takaré- és hitelegylet, mely több mint 80 ezer forint vagyonnal és 10 ezer frtot meghaladó tartalékalappal rendelkezik, s mely 9 éven keresztül a községnek istápolója, s az 1897. inséges esztendőben pedig megmentője volt, ez az egylet, melynek segítségével egymás után tűntek el a szalmafedelű viskók, s emelkedtek fel a takaros cserepes házak és az újsornak összes csinos épületei: most a 10. évben azt a határozatot hozta, hogy a jövő évben fölszámol. A község polgárainak komolyabb része aggódva

tekint a jövő felé, s fél, hogy a fölszámolás sok polgártársunkat fogja majd tönkre tenni. Hiába volt az igazgatóságnak intő szava; a közgyűlésen a többség a felszámolás mellett határozott. Az igazgatóság tagjai: Facsar György, igazgató; ifj. Klein Hermann, aligazgató; Tóth Ferencz, Tóth Pál és Cseri András, tagok. A felügyelő-bizottság tagjai: Molitórisz Károly, Róna Jakab és Nikolényi István. A községi hitelszövetkezet vezetői: T. Zöld Mihály, mint elnök; Kádár József, pénztárnok; Matuska Béla, Zöld Zoltán és Róna Jakab, felügyelő-bizottsági tagok. Az igazgatóság az elnök vezetése alatt 8 tagból áll, u. m.: B. Kovács József, Tályai Károly, Bozó József, Gurmaj András, Tóth Gerson, Ungor János, Korsós Péter és Keszthelyi Kálmán.

Póstahivatal.

A végvári kir. póstahivatal még 1851-ben létesített. Ezen hosszú idő alatt csak két szerződéses és egy ideiglenes minőségben alkalmazott póstamester működött. Az első póstamester Végváron Molitórisz Balázs községi jegyző volt, ki a póstahivatalt 1851-től egész 1890. évben történt nyugdíjaztatásáig vezette. 1890. év június 1-től egész szeptember 1-ig Rózsai Irma ideiglenesen kiküldött póstamester nő volt alkalmazva. 1890. szeptember 1-én Nikolényi István állami isk. igazgató-tanító lett póstamesterré szerződötve, ki ezen hivatalt ma is viseli.

A póstahivatal forgalma az 1900. évben:

Főladott levelezőlapok száma	10220 drb
Érkezett levelezőlapok száma	5564 „
Főladott közönséges levelek száma	13850 „
Érkezett közönséges levelek száma	11650 „
Érkezett nyomtatványok száma	5564 „
Főladott nyomtatványok száma	560 „
Főladott ajánlott levelek száma	2270 „
Kézbesített ajánlott levelek száma	1840 „
Főladott csomagok és pénzeslevelek száma	868 „
Kézbesített csomagok és pénzeslevelek száma	1808 „
Főladott utalványok száma	3435 „
Főladott utalványok értéke	122187 kor.
Kifizetett utalványok száma	1313 drb
Kifizetett utalványok értéke	48734 kor.
Póstatakarékpénztári betétek száma	95 drb
Póstatakarékpénztári betétek értéke	2509 kor.
Póstatakarékpénztári visszafizetések száma	50 drb
Póstatakarékpénztári visszafizetések értéke	2189 kor.
Chequebefizetések száma	589 drb
Chequebefizetések értéke	88091 kor.
Chequekifizetések száma	9 drb
Chequekifizetések értéke	2593 kor.
Pósta évi jövedelme	3262 kor.
Póstamester évi járandósága 1590 korona.	

Az olvasó-egylet.

Községünk művelődéstörténetében nevezetes év volt az 1869-iki, a mikor Pochut István megyei esküdt, Molitórisz Balázs községi jegyző, Zolnay Dániel lelkész, Tóth Ádám, Tóth József és több végvári polgár kezdeményezésére megalakult az olvasó-egylet, mely 31 évi fennállása alatt sok viszontagságos, s küzdelmekkel teljes évei dacára sohasem felejtkezett meg arról a magasztos czélról, melyet alapítói eléje kitűztek. A tanulságos felolvasások, hazafias ünnepélyek, hangversenyek, melyek termeiben olykor-olykor lefolytak, mindenkor tanúskodni fognak a nép hazafias érzelmeiről, s a minden szép és jóért lelkesülő vezetők buzgóságáról. Az egylet 25 éves fennállásának emlékét fényes ünnepségek között 1894. évben ülte meg. Díszgyűlésén a megye főbb tisztviselőit, Molnár Viktor főispánt, Deschán Achill alispánt, Sebesztha Károly kir. tanfelügyelőt, Pochutot mint alapítót, Unger József főszolgabíró és az egyletnek több érdemes tagját, Tóth Ádámot, a ki 11 évig volt elnöke, Puhl Ignáczt tisztartót, Rosenthal Hermannt dísztagokká; Zöld Mihály helybeli lelkészt pedig örökös tiszteletbeli elnökké választotta, s az erről kiállított díszokmányokat Molitórisz Károly egyleti elnök vezetése alatt küldöttség adta át a megtisztelt férfiaknak.

Tóth Ferencz.

Az egylet 25 éves történetének megírásával Nikolényi István állami iskolai tanító bízott meg. A munka a díszgyűlésen felolvasztván, szerzőnek fáradságáért jegyzőkönyvi köszönet szavaztatott. Szerző munkájában kimélet nélkül sorolja fel azon áldatlan harczokat, melyek olykor-olykor az egylet kebelében dúltak; de nem felejtkezett meg azok érdemeit sem elősorolni, a kik az egylet felvirágoztatását előmozdítani iparkodtak. Szépen emlékezik meg Tóth Ádámról és Tóth Zsigmondról, Jeszenszky Ignácztól, Tályai Károlyról, továbbá Zöld Mihály- és Molitórisz Károlyról, mint olyanokról, kik az egylet felvirágoztatásának munkájában lelkes buzgósággal fáradoztak. Szerző magáról is megemlékezik, mint olyanról, ki Jeszenszky Ignáczt, jelenlegi nagyikindai ref. lelkész által 1884. évben megkezdett márczius 15-iki ünnepélyek fejlesztésén munkálkodott. Az itt elősoroltakon kívül az egylet felvirágoztatásának munkájában tevékeny rész jutott még Tóth Ferencznek is, ki mint egyszerű tag, majd mint alelnök és elnök buzgóságával, s az ünnepélyek alkalmával tanúsított személyes közreműködésével szerzett magának érdemeket, s jelenleg pedig mint alelnök igen nehéz viszonyok között igyekszik bizalmi állását a tagok teljes megelégedésére betölteni. Kívüle az egyletnek jelenlegi főbb tisztviselői: Zöld Zoltán ev. ref. rektor, mint elnök, és Keszthelyi Kálmán gyógyszerész, mint titkár, nekik is elvitázhatatlan érdemeik vannak a felolvasások, a hazafias és egyéb ünnepélyek rendezése körül; de az egylet jelenlegi szereplése felett elfogulatlan bírálatot csak a jövő kritikusa mondhat. Tény, hogy az egylet kebelében lefolyt vizályok miatt az értelmiség egy része az egyletből kilépett, s most egy másik közművelődési egyesület felállításán fáradozik. Az egylet már nagyon szép vagyon felett rendelkezik, van a többi között egynéhány év előtt 650 forintért

beszerzett szép tekeasztala és több mint 600 kötetet meghaladó értékes könyvtára.

Tűzoltó-egyesület.

Végvárnak egy humánus intézete is van. Ez a 12 év óta fennálló derék tűzoltó-egyesület, mely főleg boldogult Puhl Ignáczt uradalmi tisztartó, Molitórisz Károly községi jegyző és Tályai Károly buzgólkodásának köszöni létét és fölvirágzását. Puhl Ignáczt első elnöke, Tályai Károly és Molitórisz Károly első főparancsnokai voltak az egyesületnek. Tályai és Molitórisz vezetése alatt résztvett csaknem az egész egyesület a temesvári, majd a fehértemplomi tűzoltó-egyesületek jubileumi ünnepélyein, a hol a válogatás nélküli szál legények kitűnő magatartásuk és katonai fegyelmükkel vonták magukra a közfigyelmet. Az intézetnek jelenlegi elnöke dr. Grün Ede, főparancsnoka pedig D. Tóth Péter. Dr. Grün Ede több ízben adta már jelét annak, hogy ő az intézetnek fejlesztését és jó hírnevét szívében viseli, s minden lehetőt megtesz, hogy tagjai közt a béke és a kartársi szeretet ápolásával az egyesületnek a legszebb jövőt biztosítsa. D. Tóth Péter főparancsnok pedig munkáságra buzdítva a tagokat, jó példával jár elől, midőn a vasárnaponkénti gyakorlatokra maga vezényli ki a legénységet. Az egyesület az ő vezetésével a buziási önkéntes tűzoltóság zászlószentelési ünnepélyén 14 taggal képviseltette magát. Az egyesület bőven el van látva szerekkel; többi között van két modern szerkezetű nagy és egy kis kézi fecskendője. Az intézetnek összes vagyona pedig a 2000 forintot megközelíti. Adja Isten, hogy a derék egyesület dr. Grün Ede és D. Tóth Péter, valamint tisztársaik Bányai Péter titkár, Nikolényi István pénztárnok, továbbá Szabó Mihály, ifj. Szabó Sámuel, Ritzert Venczel, Kis János, Szűcs János és Tóth Pál tisztek vezetése alatt még soká virágozzék.

Végvár dalvilága és irói.

A magyar nép kiváló tulajdonsága, hogy sirva vigad, örömet, bűját dalban önti ki, s mennél több helyen fordulunk meg magyar vidéken, annál több és szebb nótára bukkanunk, melyek létezéséről még a szomszéd vidékiek sem tudnak, sem hallottak semmit. A dallamok szülői a magyar népszokások, szerzőik pedig magából a népből kerülnek ki. Minden falunak, városnak megvan a maga ugynevezett nóta-fája, ki egyre dalol mint a pacsirta, hű kifejezője a nép érzelmeinek, megénekelője a különösebb eseményeknek. Az ily nóta-fák hasonlóak napkelet ama fáihoz, melyek egyre virágnak s gyümölcsöznek.

Végvár tiszta magyar község. Itt a fiatalság örökösen dalol, dalaik szépek, sokszor megragadják a lelket, a keresetlen egyszerűség, kerekdedség, gondos verselés szavakba foglalva, énekben kap szárnyra és viszi, viszi a szívet, a lelket fel a magasba, honnan az emberiség üdvét, boldogságát esdeni szokta.

Végváron kötetre való népdalt lehetne összeszedni, a melyekről nem lehet megállapítani, ki azoknak a szerzője. Legfeljebb azt, hogy ekkor meg akkor hallották először aratáskor, szüreten, fonóban, vagy

farsangon, s azóta dalolják folyton. Egy öreg mezőcsösz, a ki egy vén fa alatt hűsölt, megkérdeztem, tudja-e, ki szerzi a dalokat? És ő elkezdett azután beszélni a népköltészetéről, elmondotta: nem készítik el a nótákat sem a fiatalok, sem az öregek, hogy is tudna földi ember olyanokat kigondolni? A nótát a vízi habléány küldi, hozza a szellő, megtanulja a madár, attól az ember.

A vizileány kijön éjjel a patakából, leül a partra, ott vagy kaczag, vagy rí, ott dalolja el a legszebb nótákat, hangja szebb a hegedűnél, szebb a fülemilénél, a ki aztán arra jár, meghallja, a szellőtől eltanulja, s a nóta terjed szájról szájra.

Ime, így vélekedik a nép, valójában pedig másként áll a dolog.

A magyar nép szokásai teremtik meg a verset, a nótát. És ez nem is lehet másképp: ha gyerek születik, ha lakadalom vagy temetés van a háznál, előáll a kántor, a koma, a násznagy, a pap, és versben vagy énekben mondja el mondanivalóját. Az ilyen versekre azután hallgat a familia és megjegyzi magának. Mindenki törekszik mindig újat és újat mondani, mert különben felsül. Tehát készül, gondolkodik addig, míg rigmusait jól össze nem állította. A verselés, a nótaszerzés csak emberek csinálmánya és nem fenső, égies kijelentés, mint a vallás, mint az ige és mint azt a köznép hiszi. Példa gyanánt legyen felhozva itt, hogy egy idősb földmivesgazdát meghívott egyik szomszédja kis leánya születésekor komának. Mikor a megkeresztelt gyereket haza hozták a templomból, a koma ezekkel a szavakkal adta át apjának:

Muzsám, mostan szedd rendbe magadat,
Vedd fel immár a te kis lantodat,
Énekeld el a te kis éneked,
Melyet el bir mondani gyengeséged.

Ezen vig nap téged indítson meg,
Semmi veszély ne tántorítson meg;
Fordulj ime azon kisdédkéhez,
Ki tefeléd vig örömmel repdes.

* * *

Éltesse az Isten a kis Erzsébetet,
Adjon ő nekie számos esztendőket,
Éltesse az Isten nagyatyját, nagyanyját,
Kik neveltetését nagy örömmel várják.

Éltesse az Isten atyját, édes anyját,
Éltesse az Isten mint leghivebb dajkát,
Éltessen az Isten minden embereket,
Kik szívből szeretik eme kis gyermeket.

Végre, hogy nekem is legyen benne rés s m,
Ti örömeteket örömeim felveszem,
Éltesse az Isten e két háznak népét,
Tartsák fel maguk közt az örökös békét.

Ime, mennyi poezis egy iskolázatlan földművelő embertől, mennyi elmélet és érzés eme keresetlen szavakban, melyeknek még formát is adni iparkodott.

A legszebbek azonban a *gerlepár-nóták*, ezeket a szerelmesek maguk szövik, állítják egybe, dalba öntik, azután érzésteljesen éneklük és a nóta terjed, egyre terjed, mint Julcsa, Rózsi, Eszti, Panna stb. nótája.

E nép igen vallásos, az öregek kívülről tudják az egyházi énekeket, a zsoltárokat, meg tudják itélni szép volt-e a kántor rigmusos bucsuztatója valamely temetés alkalmával és nem esett-e emiatt talán hiba az amugy is gyászoló familián?

Igy azután nem csoda, ha Végváron akadnak olyanok is, a kik magasabb iskolai tanulmányokat végezve, a költészet szabályait ismerve, olyan verseket és nótákat állítanak egybe, melyek úgy szöveg mint kidolgozás szempontjából nemcsak teljesen megütik a mértéket, hanem megérdemlik azt is, hogy mennél szélesebb körben terjedjenek el, mert az ember kedélyére hatni képesek.

Ime, néhány végvári poétát és írókat mutatunk be, a kik falujoknak becsületet és nevüknek tiszteletet szereztek máris.

Nikolényi István áll. iskolai igazgató-tanító, a népnevelés eme kiváló tagja, állandóan irogat, de azt meg épen kevesen tudják, hogy Blaha Lujza egyik kedvencz dala, az országszerte ismeretes népdal: „Még olvastam egy rózsafán száz rózsát“, szintén végvári ember tollából került ki; írója *Nikolényi István áll. iskolai igazgató-tanító*. A három strófából álló csinos népdal különben eredeti szövegében így hangzik:

*Könnyű felhő kanyarodik az égen,
Megláttalak aprószentem a réten,
És azóta úgy szeretlek tégedet,
Mint a felhő a mosolygó kék eget.*

*Napsugáron száll a felhő az égre,
Egy tekintet lop szerelmet a szívedbe;
Szerellemmel öröm jár és bánat,
Örüljek-e, vagy busuljak utánad!*

*Még olvastam egy rózsafán száz rózsát,
A legszebbet elküldöttem tehozzád,
Köszépébe leltem a lelkemet;
Tépd el, hogyha nem szeretsz már engemet.*

Nikolényi fiatalabb éveiben inkább foglalkozott az irodalommal; de most sokoldalú elfoglaltsága és családi gondjai megakadályozzák őt abban, hogy a muzsáknak is áldozhasson. Költeményeit különösen a hazaszeretet ápolása céljából irogatta.

*

Baja Mihály ev. ref. theologus jeles írónak, illetve költőnek igérkezik, ki már mint temesvári deák a nyilvános iskolai ünnepélyeken nagy hatással elszavalt saját szerzeményü verseivel vonta magára a közfigyelmet. Versei mély kedélyről és finom költői érzékről tanuskodnak. „A koldus honvéd“ címü költeményét itt közöljük:

A koldus honvéd.

*Széles úton, országúton
Sok nép jár-kei a vadsárra . . .
Egyik felől öreg koldus, —
Búsán szól a kintornája.*

*Fehér haja, ősz szakállá
Úgy fénylik a napsugárba!
Halvány arcán, homlokán a
Régi sebek forradása.*

*A fél keze, a fél lába,
Tudja Isten, merre vannak.
Csak szemében látszik égni
Emléke egy szebb tavasznak.*

*Csak szemében! S nótájában!
Ott a könny, a bánat könnye,
Itt egy csodás édes álom . . .
A minék már régen vége,*

Egy nótát tud kintornája,
Egy nótát tud szíve, lelke,
Késő estig csak azt húzza:
„Kossuth Lajos azt üzenté!”

E nóta volt, a mely lelkét
Legelőször átjárta,
S zúgta félrevert harangként:
Hogy veszélyben szép hazája!

E nóta volt, mely a vérszé
S zivatarba vitte el őt . . .
Elhagyatva véle mindent:
Apát, anyát, hű szeretőt.

S mikor minden elveszett már,
S nem maradt más, csak a lelke . . .
Abban is csak az visszahangzott:
„Kossuth Lajos azt üzenté!”

Végvári Ferencz.

bizalmasabb körben, s tisztelőinek unszolására hajlandó egy-egy kisebb beszélykáját, vagy költeményét felolvasni. Nagyobb munkája a „Végvári ev. ref. egyház története”, melyet sajtó alá rendezni készül.

A fiatalabb írói nemzedék egyik jelese: *Rosenthal*, írói néven *Végvári Ferencz*, mint naiv költő és beszélyíró a temesvári társadalomban eléggé ismeretes. A „Délmagyarországi Közlöny” már sok jeles tárczát közölt tőle. Jelenleg Budapesten mint hírlapíró szerez dicsőséget úgy magának, mint szülőföldjének. Arczképét az alábbi kedves sorok kíséretében küldte meg Nikolényi István, mint egykori tanítójához:

Mélyen tisztelt Igazgató Úr!

Édes anyám megküldötte azt a szives felhívást, a mely az én megörökítesemet célozza. Rendkívüli és igen kellemesen érintő meglepetés ez az én számomra, a ki ha irogatok is egy-egy mesét vagy kis versikét, talán inkább a magam szórako-

S az a nóta, melyért egykor
Ő mindenét odaadta,
Viszonszul megszerzi most
A kenyerét minden napra.

A mellett még elringatja
Annyi édes szép álomban . . .
Hogy lenne hát hozzá hűtlen?
Hogy lehetne háladatlan?

Ráborul a kintornára,
Úgy hallgatja édes hangját.
Fő volna a másik keze —
Törölgetni könnye árját.

Egyszerre csak, mintha, mintha
Az a régi ifjú lenne,
Vér szókell a halvány arcza,
Lángoló tűz ég a szembe!

Tavaszdó völgy és halom
Százszorosan visszazengi . . .
S visszazengi százszor szlv:
„Ha még egyszer azt üzeni!”

Baja Mihály.

Baja Mihály szül. 1879. évben Végváron. A községi iskolák szerencsés befejezése után atyja a temesvári kir. főreáliskolába adta, a hol már a 3-dik osztályban mint jó tanuló a vármegye által alapított Ormós-féle egyik ösztöndíjat kapta. 1899. évben az érettségit letévén, hajlamait követve, a papi pályára lépett és a debreczeni ev. ref. kollégiumnál theologusnak vétette fel magát, a hol ma a III-ik tanfolyamot hallgatja.

Zöld Mihály ev. ref. lelkipásztort csak mint jeles egyházzónokot emlegetik; de biztosan tudjuk, hogy irodalmi beccsel bíró dolgozatainak egész halmazát őrzí fiókjában; csak hogy annyira szerény a tiszteletes úr, hogy a leg-

zására, bizony — őszintén mondom — nem vágyakoztam soha írói babérokra.

Annál nagyobb örömet okoz az az elismerés, a mely az Ön tervében megnyilatkozik, és nagy hálával tölt el az én „érde-meim” ilyen kedves és nagybecsű megjutalmazása. És affektáló koravén volnék, ha álszenteskedő szerénységgel vonakodnám a kért arczképet elküldeni. Ellenkezőleg: sietek vele. Nagy lelki gyönyörűségem lesz nékem az, ha kedves szülőfalum érdemeiket szerzett emberei mögé — nem akarom mondani: közé — kerülhetek.

S hogy ime idejutok, az nemcsak az Ön kedves figyelme, hanem az Ön érdeme is; az Öné, a ki az én ifjúkori nevelésében bölcsen, szeretettel és eredményesen közreműködve, az én fejlődésemnek és irodalmi munkásságomnak szilárd alapját megvetette. Hálás szívvel, köszönettel gondolok erre most, a mikor az Ön elismerése ilyen megható formában nyilvánul meg irányomban.

Még egyszer köszönetet mondva a megtisztelő felhívásért, vagyok mélyen tisztelt Igazgató úrnak szives üdvözléssel, kész híve

Rosenthal Végvári Ferencz,
a „Bud. Tud.” munkatársa.

A község neve.

Végvár község képviselőtestületének 1892. év május hó 2-án tartott közgyűlésén hozott határozata a község régi német nevének megmagyarosítása tárgyában.

Mint hogy a község német hangzású neve az összlakosság magyar voltának nem felel meg, ennél fogva a községi törvény 110. §-a alapján kitűzött közgyűlésben annak szelleméből kifolyólag, s a község nevének *Végvár*-ra való magyarosítása iránt elrendelt névszerinti szavazás alább részletezett eredményéhez képest határozatilag kimondatik, hogy a község neve *Végvár*-ra magyarosítandó.

Mint hogy pedig a névváltozással a jelenlegi községi pecsétek hatályon kívül helyeztetnek, utasítatik az előljáróság, hogy a szükséges új pecséteket ezen határozat érvényre emelkedése után az előre nem látott költségek terhére még a folyó évben szerezze be, számolja el és a fölmerült összeget az 1893. év költségvetési előirányzatában szükségletként vegye fel.

Tekintve, hogy más indítvány nem adatott be, a község nevének Végvárra való magyarosítására szavaztak: Púhl Ignác, Rosenthal Hermann, Klein Jakab, Babella János, Rosenthal Jakab, Németh András, Pataky István, Pataky Lajos, Zöld Mihály, Korsós Péter, Bújdosó József, Pataki Mihály, Pataki Ferencz, Tóth Pál, Baja István, B. Kovács József, Németh József, Gurmai András, Tályai Károly, D. Kovács Mihály, Haag István, Cseri András, Korsós Ádám, Csáki András, Zs. Kis András, Tóth Ferencz, Ifj. Németh József, Facsar György bíró, Ungor János t. bíró, K. Tóth Mihály pénztárnok, V. Szabó Mihály, Papp István és Tóth Illés esküdtek, Molitórisz Károly jegyző.

Ezen határozat belügyminiszteri jóváhagyás kieszközlése végett a vármegye tekintetes törvényhatóságához felterjesztendő.

K. m. f.

Molitorisz Károly s. k.
jegyző.

Facsar György s. k.
bíró.

K. Tóth Mihály s. k.
pénztárnok.

Tóth Illés s. k.
esküdt.

D. Kovács Mihály s. k.

Zöld Mihály s. k.

Ö. Baja István s. k.

Ö. Bujdosó József s. k.

Pataki Mihály s. k.

Cseri András s. k.

Németh József s. k.

Csáki András s. k.

Ö. Németh József s. k.

Haag István s. k.

Korsós Ádám s. k.

képviselők.

A község új nevének hivatalos használata az 1895. évben, vagyis a magyarság megtelepülésének százegyedik évében engedélyeztetett.

Alapítvány tiszti-akadémiára.

Végyvár község képviselőtestületének 1894. évi július hó 14-én tartott közgyűlési határozata a Budapesten felállítandó magyar tannyelvű tiszti-akadémia tárgyában.

Rittberg község képviselőtestülete örömmel üdvözli Kún-Félegyháza és Szentos városoknak képviselőtestületét a Budapesten felállítandó magyar tannyelvű tisztiakadémia tárgyában megindított országos mozgalomért; a melynek megvalósulásához a maga részéről örömmel járul és ezen közgyűlésben ezen célra egyhangúlag 200, azaz kétszáz korona alapítványt tesz. Nehogy azonban ezen alapítványi összeg a lakosságot egyszerre nagy mértékben terhelje, a megszavazott 200 koronát 1895. évtől 10 éven át évi 20 koronás részletben veszi fel évi költségvetésébe. Az alapítványi összeget kiegészítésének idejéig gyümölcsözés végett a „Rittbergi takaré- és hitelegylet“ mint szövetkezet pénztárába helyezi el.

Ezen határozat jóváhagyás végett a vármegye törvényhatóságához terjesztendő fel.

Molitorisz Károly s. k.
községi jegyző.

Tóth Ferencz s. k.
bíró.

B. Kovács József s. k.

Babello János s. k.

képviselők.

Millennium.

Kivonat

Végyvár nagyközség képviselőtestülete 1896. évi május hó 2-án tartott ezredévi díszközgyűlésének jegyzőkönyvéből.

Jelen vannak: Tóth Ferencz községi bíró elnökle alatt Puhl Ignác, Zöld Mihály, ifj. Klein Hermann, Korsós Péter, Pataki István, Simon József, Ungor János, Tályai Károly, Kovács B. József, Korsós Ádám, Bujdosó András, Gurmai András, Korsós Antal, Facsar György, Kovács D. Mihály, Babella Károly, Németh József, Kis Zs. András községi képviselők. Zsíros Lajos albíró, Cseri András pénzszedő, Tóth Sándor Cs. közgyám, Varga Albert I. esküdt, Cziczéri András II. esküdt, dr. Grün Ede körorvos, Molitorisz Károly községi jegyző, Unger József járási főszolgabíró, Zöld Zoltán, Kádár József, Nikolényi István népiskolai tanítók, Spitzer Mór helyettes jegyző (Kádár), Lits Ödön, Mattheides Géza, Péterffy Antal, Babella János, ö. Tóth Ádám, Tóth Gerzon, Tóth K. József, Fodor András, Kovács D. József, Tóth Péter D., Szabó M. Mihály, Teleki József, Teleki László, Szilágyi Mihály, Karakas János, Szabó Dániel stb. vendégek.

18. kpt. szám. 1896.

Tóth Ferencz községi bíró üdvözli a képviselőtestület tagjait, úgy azoknak mint a szép számban egybegyűlt vendégeknek érdeklődésükért köszönetet mond, hangsúlyozza hazánk ezredéves fennállásának emlékére összehívott ezen gyűlés ünnepélyes jelentőségét, a díszgyűlést megnyitottanak nyilvánítja és annak további vezetésével a képviselőtestület óhajának megfelelőleg a járás köztisztelőben álló főszolgabíróját, tekintetes *Unger József* urat kéri fel.

Unger József főszolgabíró a neki meg-megújuló éljenzések között felajánlott elnöki széket elfoglalva, megköszöni a személye iránt való bizalmat, üdvözli a fellobogozott Végyvár község kazafias közönségét, kijelenti, hogy a község, mint egy a nemzetiségek közé ékelt sziget, immár egy század óta teljesíti a magyarosítás terén tőle különben joggal is elvárható kötelességét, óhajta és reméli, hogy a jövő ezredévben is jó példával jár elől és a szomszédos nemzetiségeket, a magyarokat jellemző lovagiassággal fűzi önmagához, felkéri *Molitorisz Károly* községi jegyzőt, hogy a községi képviselőtestületnek ezen díszgyűlés megtartását kimondó 11/1896. számú határozatát egész terjedelmében olvassa fel. (Általános éljenzés.)

Molitorisz Károly községi jegyző a község képviselőtestületének 11/1896. számú határozatát a következőkben adja elő:

Jegyzőkönyv

felvett Végyvárott, 1896. évi ápril hó 11-én, a község képviselőtestületének rendkívüli közgyűlésében.

Jelen voltak: Tóth Ferencz elnökle alatt Gurmai András, Kiss Zs. András, Pataki István, Korsós Antal, Kovács B. József, Ungor János, Oláh Benjamin, Németh József, Korsós Ádám, Tóth Pál községi képviselők, Zsíros Lajos albíró, Cseri András pénzszedő, Tóth Cs. Sándor közgyám, Varga Albert 1-ső esküdt, Cziczéri András 2-ik esküdt, Molitorisz Károly községi jegyző.

Ezen gyűlésben hozandó határozat hitelesítésére *Kovács B. József* és *Kiss Zs. András* képviselők kéretnek fel.

Az ezredév emlékére tartandó díszgyűlés módozatainak megállapítása.
11/1896. szám.

HATÁROZAT.

Édes hazánk ezeréves fennállását méltóan megünnepelendő, *Molitorisz Károly* községi jegyzőnek díszgyűlés módozatára vonatkozó javaslata egész terjedelmében elfogadtatik.

Az ünnepély tárgysorozata:

1. Az ezredéves kiállítás megnyilta napján, folyó évi május hó 2-án reggeli 5 órakor, 10 percenként elsütendő 10 mozsárlövés hirdeti az 1000 év beköszöntét.
2. Ugyanakkor a község házáról kiindul a gyermekzenekar és a „Rákóczy-induló“ és a „Néphymnus“ hangjai mellett bejárja a zászlódiszt öltött község minden egyes utcáját.
3. 1/2 órakor a község képviselőtestületének tagjai a templomba leendő felvonulás végett a község házában gyülekeznek.
4. Az Isteni tisztelet után képviselőtestületi díszgyűlés, a melyben a képviselőtestület egyik tagja a nagy nap jelentőségét magába ölelő rövid beszédet tart, az illető képviselő ezen beszéde a felveendő jegyzőkönyvbe szóról-szóra illesztendő be, a jegyzőkönyvet a képviselőtestület összes tagjai aláírják, a jegyzőkönyv örök emlék gyanánt kinyomattatik és a képviselőtestület tagjai között szétosztatik.
5. Édes hazánk ezeréves emlékére a községben levő mindkét nembeli iskolák legmagasabb osztályainak hazánk történetében legjártasabb egy fiu és egy leány növendéke az évváró vizsgán örök időn keresztül fejenként 10—10 koronás arannyal jutalmaztatik.
6. Az ünnepély befejezte után a díszgyűlésből a magyar királyi kormánynak a miniszterelnök személyéhez címzett sürgönyben az ezredévi kiállítás létrehozatala körül szerzett hervadhatatlan érdemeért köszönet szavaztatik.

Az ünnepi beszéd elmondására Nagytiszteletű *Zöld Mihály* evangélikus református lelkész kérendő fel.

Ezen határozat szoros betartására a községi előljáróság felhivatik.

Kmf.

Jegyzette
Molitorisz Károly s. k.
községi jegyző.

Tóth Ferencz s. k.
községi bíró, elnök.

Kovács B. József s. k. *Kiss Zs. András* s. k.
hitelesítő képviselők.

Nagytiszteletű *Zöld Mihály* evangélikus református lelkész, községi képviselő az ünnepélyes nap nagy jelentőségét a következőkben méltatja:

„Igen tisztelt községi képviselői közgyűlés!

Az önök megtisztelő bizalma folytán engem ért az a kitüntetés, hogy a mai — nemzetünkre és hazánkra nézve egyiránt nagy nap jelentőségét méltassam.

Megvallom, tisztelt képviselő társak! nehezen engedtem a felém fordult bizalomnak. — Méltó okom volt rá Hiszen ez a mai nap: hazánk ezeréves fennállásának emléknepje, oly fontos, oly nagy jelentőségű, hogy annak méltatására nem az én csekélységem, hanem csak ama lánglelkű és ékes szavú nagy száműzött volt volna hivatott, a ki 48 év

előtt felrázta nemzetünket zsibbadtságából . . . de a kinek hazájáért lángoló szíve és ékesszóló ajka bezárult örökre, — *Kossuth Lajos*, a kít ezelőtt két évvel, a nemzet sűrű könyzápora között, s az egész művelt világ részvétele mellett tettünk a honi föld hantjai alá pihenni.

Ha én azt, a mi e perczen szívemet dobogtatja, lelkemet meghatja, híven tudnám tolmácsolni, szónoklati műremek lenne az én beszédem! De nem tudom. . . .

Nagy nap ez! nagyobb, dicsőbb, felemelőbb mindannyinál, mely 1000 év elforgása alatt a magyar hazára virradt. Pedig a magyar nemzet életegére, a történet bizonyága szerint, sok dicső nap derült a fölötté elröpült 365.000 nap között.

Hogy csak néhányat említsek: mikor a hét vezér Árpád fejedelmet a nép rivalgása között paizsára emelte; mikor diadalról-diadalra menve, birtokába vette édes hazánk földjét; mikor a régi *Vajk — István* nevet vett fel, s az ezredik évben királyi koronát tett a homlokára; mikor *I. Lászlót* királyok, császárok vezérül választák s legméltóbbnak tarták, hogy hadaikat a szent földre vezesse; mikor *Béla* király a tatárok által szétdukt birodalmát, mint egy új honszerző, újra felépíté, s benépesítette; — mikor a hit-szegő osztrák Frigyesen vett győzelem után a magyar birodalmat megint éppé tette; mikor a nagy *Lajos* győzelmes fegyvere három tengerpartig terjeszté hazánkat; — mikor magyar fegyver aczéla villogott távol olasz földön diadalmas harcban; mikor török-verő nagy *Hunyadi János*, Nándor-Fehérvárnál, a kereszténységnek rémitő ellenét maroknyi hadával, világ csudájára, megszegyenitette; mikor *Hollós Mátyás*, az akkori korban az egész Európa legnagyobb királya, büszke Bécs városát igájába hajtá; vagy mikor másfélszáz évig tartó rabság bilincse hullott le a nemzet kezéről; mikor *negyvennyolczban*, márczius indusán — a nélkül, hogy csak egy csepp vér ömlött volna, szabad lett a jobbágy; — az alkotmány sánca megnyilott előtte, — szabad lett a föld is, melyre verejtéke addig másért hullott, — én édes Istenem! milyen öröm volt az, széles e hazában! mikor nemes és pór megölelte egymást; vagy mikor, ezelőtt 29 évvel, koronás királyunk népével kibékült öröm mámorába merült egész hazánk . . . !

Csizsér Elek,
m. á. v. művezető Pécsen, a millenni-
umi kiállításon „szép és jó munkáért“
érem- és okmányokkal tüntetve

Nagy nap ez mindenik, s örök betűkkel van történetkönyvünknek lapjaira írva De ez a mai nap, melyet ünnepelünk, mindeniknél nagyobb! Egyenértékű a hon alapköveit lerakó, legelső nemzeti gyűléssel — a pusztaszerivel.

Vagy annál is nagyobb! Ott Árpád fejedelem, a hét vezér élén, s párduczborós ősök tartottak tanácsot és magot vetettek a jövődönék — nekünk.

Az aratás napja örvendetesebb a magvetés napjánál. És mi ma aratunk.

Ezer évig érett az a gyümölcs, melyet büszkén mutatunk meg az egész világnak; hadd lássa, s ha látta: becsülje a magyart, s ne félje

mint régen — ne hajtson többé az ámitók szavára, a kiket e nemzet kígyókul melenget hű anyai keblén.

De nem panaszkodom az öröm e napján . . . midőn Budapesten, országunk szívében ágyudörgés, éljen! s harangzúgás között, — ország zászlósitól köröskörülvéve, — fejedelmi személyek és népek küldöttei előtt, ezredéves nagy alkotásaink ékes csarnokának kapuit tárja fel koronás királyunk, *I-ső Ferencz József*, ki hazánk javára még sokáig éljen! (Általános, hosszantartó éljenzés.)

Ezer év határán állunk, testvéreim! E nagy idő alatt 35 nemzedék látott napvilágot, s 35 nemzedék szállott koporsóba; e nagy idő alatt népek, birodalmak tűntek s pusztultak el — és íme! mi élünk! !

Örök hála érte a népek Urának! a ki nemzetünket kézen fogva vitte erőről-erőre . . . örök hála érte a népek Urának, a ki nagy erejét, erőtlenségünkben megbizonyította!

Ezer év határán állunk, testvéreim! E nagy idő alatt hányszor jutott hazánk a végelenyészés örvénye szélére, . . . óh, mennyiszor harsant fülünkbe gyűlöző — halálos elleneink ajkairól: *vége! csak volt már magyar. . .*

Hamis volt a jóslat: az *Isten megtartott!*

Ezer év határán állunk, testvéreim! reménytelt kebellet, vidáman köszöntjük a jövő ezred-év ránk derült reggelét.

Vajha szép reményünk ne szégyenülne meg . . . !

Es nem szégyenül meg, ha híven megállunk az egyenes úton, melyen szent emlékü nagy őseink jártak. — És nem szégyenül meg, ha egygyéolvadunk forró szeretetben, mely önzetlen áldoz hazáért, nemzetért, ha kell — vért, életet! És nem szégyenül meg, ha megértjük egymást, mint igaz testvérek, *mind*, a kiket csak az áldott hazai föld édes gyermekként ápol, s majd eltakar; és nem szégyenül meg; mert a király szíve, az az áldott nagy szív, mely már évek óta együtt érez s dobban hű népe szívével . . . hiszszük erős hittel —, nem fordul el tőlünk: megosztja bánatunk, megosztja örömünk. — S ha nagy volt a magyar egykor fegyver által, s hire, dicsősége messze túlszárnyalt a honi föld határán, ha népek rettegték fegyverének élit: *nagy lesz* ezután is, tudományal, — észszel, népek versenyében nevet vív magának; akaratereje, művészi lángesze, e két Isten-adott fegyver ragyogása — hirt, nevet és babért szerez homlokára honi határin túl — széles e világon!!!

Tisztelt képviselői közgyűlés!

Kedves vendégeink!

Ilyen hittel, ilyen reménnyel köszöntöm én a ránk derült második ezredévet, ilyen hittől, ilyen reménytől lelkesülve kiáltom: *„Éljen a király! Éljen a nemzet! Éljen a két államalkotó elem megtestesülése: — a magyar haza!!!“* (Ő Felsége a király nevének említése után a jelenlevők felállanak, s úgy ekkor, mint a „Nemzet“ és a „Haza“ nevének említésekor harsány éljenzés riad fel, belevegyülve az akközben fellobantott 10 mozsárágyú dördülésébe.)

A beszéd okozta lelkesedés csillapultával *Molitorisz Károly* községi jegyző az elhangzott remek, hazafias szellemű szónoklat behatása alatt alig talál szavakat a községi képviselőtestületi tagok és a sajtó érzelmei tolmácsolására, melyekkel *Zöld Mihály* lelkész érdemeit méltassa, a ki Végvárott való 18 évi működése alatt nemcsak mint lelkész igyekezett gyülekezete előmenetelén, sőt felvirágoztatásán, — s *nem hiába igyekezett*; — hanem e mellett, mint a politikai község tagja, igyekezett kötelességeinek a társadalmi élet terén is megfelelni . . . megragadván minden alkalmat

és eszközt, mely által csak az idegenek között, száz év alatt, eredeti magyarságában megmaradt nép értelmi fejlődését s erkölcsi nemesedését előmozdíthatta.

A községi képviselőtestület 11/1896. számú határozatához mértén felkéri a díszgyűlést, hogy ezen beszéd a felveendő jegyzőkönyvbe szórúlszóra beillesztessék, a jegyzőkönyvet a képviselőtestület összes tagjai aláírják, s az örök emlék gyanánt kinyomattassék és a képviselőtestület tagjai között szétosztassék.

Javaslatot tesz egyben, hogy a magyar királyi kormány a miniszterelnök személyére czimezve a következő szövegű sürgöny menesztessék:

Nagyméltóságú Bánffy Dezső miniszterelnök

Budapest.

Temes vármegye Végvár községének polgársága ma, midőn koronás királyunk az országos kiállítás személyesen megnyitja, a távolból bár — de őszinte lelkesedéssel szentel ünnepet hazánk ezeréves fennállásának emlékére.

Nagyméltóságodat pedig és minisztertársait, mint a kik az országos kiállítás és az ezredéves ünnepek sikerének biztosítására legtöbbet tettek, a hálaadó istenitisztetel után tartott díszgyűléséből szíve teljességéből üdvözli és élteni.

Végváron, 1896. évi május hó 2-án.

Molitorisz Károly s. k.
községi jegyző.

Tóth Ferencz s. k.
községi bíró.

A díszgyűlés a sürgöny szövegét magáévá teszi és annak azonnali elküldésével a községi előljáróságot bízza meg.

Elnöklő főszolgabíró, midőn a szép ünnepély lefolyása alatt szívében ébredt érzelmeknek rövid de lelkes és átérzett szavakban kifejezést ad, ismételve figyelmezteti a képviselőtestület tagjait, s általuk egész Végvár községét, hogy mint eddig hívek maradtak őseiktől rájuk maradt egyszerű erkölcsükhez és szép nyelvükhöz, legyenek ezentúl is mint szülék gyermekeiknek gondos nevelői, mint polgárok községüknek, egyházuknak, hazájuknak igaz fiai, — a díszgyűlést a *haza, a király és Végvár község közönségének éltetésével* berekeszti.

Kmf.

Jegyzette
Molitorisz Károly s. k.
községi jegyző.
Unger József s. k.
főszolgabíró, elnök.

Tóth Ferencz s. k.
községi bíró.
Zsirus Lajos s. k.
albíró.
Cseri András s. k.
pénzszedő.

Cs. *Tóth Sándor* s. k.
közgyám.
Varga Albert s. k.
I. esküdt.
Cziczerei András s. k.
II. esküdt.

Puhl Ignác s. k.
Zöld Mihály s. k.
iff. Klein Hermann s. k.
Korsós Péter s. k.
Pataki István s. k.
Simon József s. k.
Pataki Ferencz s. k.
Ungor János s. k.

Tóth Illés s. k.
Oláh Bénes s. k.
Kiss Zs. András s. k.
Fatsar György s. k.
Tályai Károly s. k.
Rosenthal Hermann s. k.
Kovács József B. s. k.
Korsós Ádám s. k.
Bujdosó Lajos s. k.

Bujdosó András s. k.
Gurmai András s. k.
Rosenthal Jakab s. k.
Korsós Antal s. k.
Tóth Pál s. k.
Németh József s. k.
Kovács D. Mihály s. k.
Veres György s. k.

községi képviselők.

A végvári református egyház.

Végváron 1786—1791-ig önálló róm. kath. lelkészség volt; plebános, a már elől említett Kropf Felicián ferenczrendi szerzetes, a németeknek 1791-ben történt elűzése után az újonnan szervezett vecseházi plebániát adminisztrálta, hová Végvár mint fiókegyház csatoltatott. A niczkyfalvai plebániához csak a vecseházinak 1817-ben történt felosztása után csatoltatott. A niczkyfalvai róm. kath. egyház anyakönyvei már 1809. évben említnek Végvárról anyakönyvi adatokat, így 1814. december 24-én eltemetett Kardos János, Erdélyben született, s Végváron elhunyt községi jegyzőről, stöb Végváron született, illetve eltemetett róm. katholikusról.

A németek temetkezési helyére a megszakítás nélkül mindenkor, a legnehezebb viszonyok között is, mint kiváló magyar egyház teljesítette kötelességét, mert híveit 106 év óta,

T. Zolnay Dániel.

Maros-Illye—Versecz között épített vasúti vonal mentén emelt magas töltés készítése alkalmával a kubikusok bukkantak. Abból a hosszú kubikgödörből, mely a vasúti átjárótól balra fekszik, körülbelül 40 emberi csontvázat emeltek ki a kubikusok. Ennyi adat maradt fenn a végvári róm. kath. egyházzól.

A református egyház megalapítása,

vagyis 1794. év óta

Babella János,

Végvár község volt bírása, a ref. egyháznak 40 évig presbitere; jelenleg községi képviselő.

Tóth Gerson,

a végvári ref. egyház kurátora, községi képviselő.

daczára annak, hogy a tiszántúli egyházkerület többi községeitől messze, teljesen elszigetelten él, mindenkor megtartotta erős hitében, nyelvében, s az édes magyar haza rendületlen szeretetében és Istenben vetett bizalma folytán mindig derekasan állotta ki azon megpróbáltatásokat, melyeknek ezen nemzetiségek által lakott vidéken oly gyakran ki volt téve!

Milyen tiszteletreméltó alakjai lehettek a végvári magyarságnak a

református egyház első prédikátorai, a kik Végvár körül fekvő más hitű egyházak daczára híveiket évtizedeken keresztül az egyszerű szalmafedeles tető alá helyezett Istenháznak látogatására buzdítani, s hitükben, s magyarságukban megállani tanították! Mily erős lehetett a hívők hite, hogy kétségbe nem estek, midőn a hosszú évtizedeken keresztül gyűjtögetett és összegyűlt ezrekből fölépített anyaszentegyházat, az Istennek remek hajlékát, rombadőlni látták! Áldott legyen T. Zolnay Dániel neve, a ki 56 évi pásztorokodása alatt a legválságosabb esztendőekben is híveivel védte és megtartotta a magyarságnak ezt a védbástyáját.

De ő nemcsak pap volt, ki a szószékről kötelességszerűen hirdeti az evangéliumot, de ő szerető atya is volt híveinek; fölkereste őket otthonukban, vigasztalta őket, s gyógyító balzsamot csepegtetett a szomorúak, a reménytelenkedők szívébe, s őket kitartásra és Istenben való erős

Ev. ref. egyház.

Tályai Károly.

bizalomra buzdította. Hű fegyvertársa Csiszér Elek, a tanító. Együtt járták szabad idejükben a családokat. Ott voltak családi ünnepélyeken. Ott, a családi tűzhely melegénél oktatták a népet a hitre és az édes haza szeretetére. Zolnay Dániel lelkész és Csiszér Elek tanító által nevelt ma is élő nemzedék Végvárnak színe-java! Legyenek áldottak halóföldjünkben is e nagy férfiak, a kik ily derék híveket neveltek az egyháznak, és hűséges polgárokat a magyar hazának. Zolnay Dánielnek a végvári temetőben nyugvó drága porai fölé hálás gyermekeinek kegyelete fehér márványból gyönyörű síremléket állított.

A végvári evang. ref. egyháznak megalapítása óta a következő lelkipásztorai voltak: Boros István, Kutassy József, Menszár Ferencz, Dvorszky András, Gönczi Zolnay Dániel, Szigethy Elek s a jelenlegi T. Zöld Mihály, a ki mint jeles egyházi szónok messze vidéken ismeretes. Az ő fáradhatatlan munkásságának és buzgóságának köszönhető részben,

hogy az új templom felépítése oly rövid idő alatt sikerült, s ugyancsak az ő tapintatosságának köszönhető, hogy az egyház új parochiát épített. Az egyháznak jelenlegi presbiterei: Tályai Károly, Gurmai András, B. Kovács József, Zs. Kis András, Zsíros Lajos, K. Tóth József, Tóth Ferencz és Tóth Pál, a kik egyszersmind mint iskolaszéki tagok is működnek.

Végyári iskolák.

Az iskoláztatás Végyáron mindjárt a telepítéskor megkezdődött. Tanítójuk kezdetben csak egy volt, a kit iskolamesternek hívtak; ezek időszertint sorrendben így következtek egymás után: Szederi János, Pátkay Sámuel, Buzdor József, Nagy Gábor, Dávidházi János, Antal Imre, Csathy János, Kövesházy Nagy József, ki 1844-től már mint községi jegyző működött, Jáger János, Csiszér Elek, Gerzsényi Péter, Derekas János, Szigethy Elek, Nagy Lajos, Ladányi Kálmán, Gaal Dénes és Zöld Zoltán, ezek mind mint kántortanítók működtek; de az egyház már az 50-es években külön leánytanítói állást is szervezett. Leánytanítók voltak: Orbán Sándor, Szabó István, Bán János, Németh Lajos és a jelenleg működő Kádár József. 1895-ben az egyház szervezte végre a harmadik tanítói állást a vegyes, kezdőtanulók vezetésére; mint ilyenek működtek eddig: Bartha Antal, Molnár Gyula, Greifenstein Henrik. A jelenlegi derék és buzgó tanítónak a neve: Bányai Péter.

Az első iskolamesternek fizetése a csekély pénzbeli, összesen 40 frt díjazás mellett csupa konvencziókból állott; és pedig volt nekik: 30—30 pozsonyi mérő őszi és tavaszi búza, félhelyföld föl-szántása, a termés behordása, a kaszáló-fűnek lekasálása, felgyűjtése és behordása, kenyérnek való elegendő őrlés, tűzifának 3 öl tuskó, minden pár személy után 3 kéve cserő (rőzse), kertjének és kenderföldjének föl-szántása, a szőlőföldjének megművelése, 50 font só, 15 font faggyú, a nem csekély stóla, minden iskolásgyermektől 15 krajczár készpénz, egy véka búza, egy véka zab, végül egy kánikuláris csirke, melynek rendszeren egy szép kakasnak kellett lenni. A mint látjuk, Végyáron már az első iskolamesternek fizetése is elég szép volt, mely az egyház és község meg-erősödésével hova-tovább jobban és jobban emelkedett, s ma már a község református tanítóinak fizetése az állami tanítók általánosságban vett 1000 korona díjazását messze túlhaladja. Épen azért a végyári felekezeti tanító, őszintén szólva, sohasem fog agitálni a föl-fölvetett államosítás eszméje mellett.

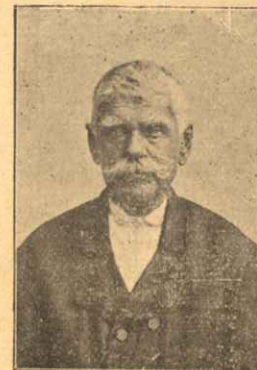

Zöld Zoltán.

Az itt felsorolt tanítók nagy része bizonyára lelkiismeretesen teljesítette kötelességét, de közülök különösen Csiszér Eleknek maradt fenn emléke nemcsak a megfakult írásokban, hanem és különösen a ma is még sok élő tanítványának szívében. Húsz évi tanításkodása alatt

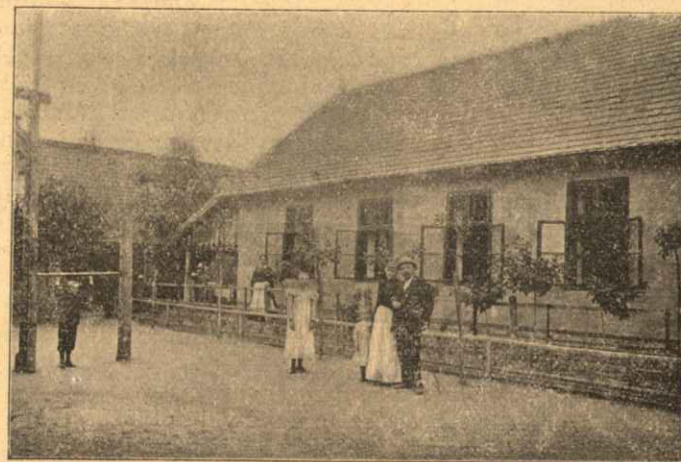

Nikolényi István.

Tóth Ádám,
a végyári állami iskola kurátora.

(1848—1868) egy egész nemzedéket nevelt föl. Végyárnak jelenlegi legértelmesebb, legderékabb, legszorgalmasabb gazdáit ő nevelte föl. Még az idegen is kiválaszthatná rövid társalgás után Csiszér volt tanítványait, mert bennök az értelmet és a jó neveltség legszebb tulajdonait azonnal felfedezheti. Nem akarjuk őket egyenként itt elősorolni, mert még nagyon

A végyári állami iskola bérháza.

sokan vannak; de különben se tennők, mert sokkal szerényebbek, mintsem zokon ne vennék az e helyen való nyilvános dícséretet és nem is verik büszkén mellőket; de mindnyájan boldognak mondják magukat, hogy Csiszérnek tanítványai lehettek. A község bírái, esküdtjei, s mindenütt használható munkásai mind-mind Csiszér tanítványai közül kerül-

nek ki. Ezen derék polgártársaink még vagy 10 évig bírják a munkát, s addig talán-talán kikerül egy nemzedék, mely az ő helyüket képes lesz betölteni. Csiszérnek „hálás tanítványai az ő felejthetetlen tanítójuk- és énekvezetőjüknek“ a végvári temetőben nyugvó hamvai fölé sírkövet emeltek. E sorok írója többször elzarándokol a gondosan ápolt sírhoz és felsóhajt: „Mily boldogan nyughatik az a tanító, ki oly híven teljesítette kötelességét mint e szerény sír lakója, a kinek emlékére annyi áldást mondanak hálás tanítványai.“

Valamint a csinos református templom, úgy az állami iskola is Hollóssy József főszolgabírónak köszöni létét, a ki 1883-ban minden követ megmozdított, hogy a végvári, nem-református valláshoz tartozó polgártársak gyermekei részére egy községi iskola nyitassék. Fáradozását siker koronázta, mert a tervezett iskola 1884. évi szeptember hó 15-én 17 református és 34 nem-református vallású tanulóval Nikolényi István tanárjelölt vezetése alatt megnyitott. De a község a tanítónak

Csiszér Elek sírköve.

300 frt fizetését nem szívesen, s épen azért nagyon rendetlenül adta ki, miért is Marx Antal, akkori Temes vármegyei kir. tanfelügyelő, az iskolát már a következő évben állami kezelés alá vétette, s a tanítónak fizetését is 400 frtra fölemeltette. Az iskola azóta főnnáll, s a nevezett tanító különösen a vidéki román és német, sokszor horvát és bolgár tanítványainak magyarosításával, s nagy részben ezekkel rendezett sikerült hazafias iskolai ünnepélyeivel vonja magára úgy a vidék, mint a község lakosainak érdeklődését; mert az iskola ünnepélyei nemcsak a gyermekek, hanem a hallgatók okulására, s szívükben a hazaszeretet érzelmének ápolása végett rendeztetnek. Nikolényi tanítványait az ezredéves kiállításra is felvitte, nagy részét az általa gyűjtött könyöradományok segítségével. Tanítványival a kiállítási falu mintaiskolájában sikerült

ünnepélyt rendezett, melyről a fővárosi lapok kivétel nélkül mind a legnagyobb elismeréssel emlékeztek meg. Az ünnepélynek minden pontja csak úgy sziporkázott a hazaszeretet lángjától és a hálás közönséget is magával ragadó derék ifjak lelkesedésétől. Az ünnepély után az előkelő vendégek egész sora gratulált a nap hőseinek, majd lefénnyképezték, s Hegedűs József vasbútorgyáros pedig a kiállítás területén megvendégelte őket.

A végvári iskola volt az, a mely a községnek a világ előtt becsületet és hírnevet szerzett. Az egész ünnepély lefolyását, valamint azon tanulóknak neveit, kik közreműködésükkel Végvárnak dicsőséget szereztek, az állami iskolában kifüggesztett és Sebesztha kir. tanfelügyelő, s az iskolai gondnokság által hitelesített emléksorok örökítették meg.

A „Kiállítási Ujság“ 1896. évi július 26-iki száma így emlékezik meg a végvári iskoláról:

Ünnep a falu iskolájában.

A kiállítási falu mintaiskolájában ma délelőtt volt az első iskolai ünnepély. Ez volt úgyszólván a falu iskolájának fölavatása. A Bánságban

levő Végvár község állami elemi iskola igazgató-tanítójának, Nikolényi Istvánnak támadt az a szerencsés ötlete, hogy felhozza kis növendékeit a kiállításra és itt iskolai ünnepélyt rendez velök.

A buzgó és hazafias tanító huszonhárom magyar-, német- és oláh-ajkú tanítványával, a kik mind a legszebben beszélnek magyarul, tegnap reggel érkezett a fővárosba.

Az ünnepély ma délelőtt 10 órakor tartatott meg. A kis tanterem teljesen megtelt közönséggel. Az apró iskolásfiúk és leányok az emelvény jobb sarkán csoportosultak, nemzeti színű zászlókkal, többen végvárvidéki magyar, német és oláh viseletben. Az ünnepélyen a kiállítás igazgatósága részéről Schmidt József igazgató és dr. Kovács Gyula volt jelen.

Az ünnepély a Hymnus eléneklésével kezdődött. Ezután Nikolényi István tanító lépett a podiumra, s lelkes, hazafias beszéddel üdvözölte a vendégeket. Elmondta, milyen czállal és szándékkal hozta föl a növendékeit a kiállításra, s minő akadályok merültek föl abban a tervében, hogy az összes nemzetiségi tanítványait elhozza. Lendületes szép szavakkal tolmácsolta a kis iskolásgyermekek hazafiságát, s fogadásukat a milleniumi fák ültetése alkalmával, hogy mindenkor lángolóan fogják szeretni a hazát és dolgozni, küzdeni fognak érte.

A lelkes beszédet zajos taps kísérte. Erre megkezdődtek a szavallatok. Sorba állottak ki a fiúk és leányok és szavalltak olyan hévvel és olyan ügyesen, hogy a közönség nem győzte kifejezni tetszését.

Mindjárt az első szavallat, a kis Stoll Fülöpé, a ki Inczedy László „Ezer év“ című költeményét adta elő, megértette, hogy a növendékeknek nemcsak képességük, de jó tanítójuk is van. Ez a tízéves fiú szavallta el Bartók Lajos „Munkács“ című költeményét és tanítójának Hunyady Jánosról szóló lendületes megemlékezését is. Bájosan és kitünő hanghordozással, otthonos ügyességgel szavallt a kis Nikolényi Gizella és Nikolényi Pista, a tanító gyermekei, a kik zajos tapsokat arattak. Pompásan szavalltak még: Szagartz Péter, Sirato János, Klein Karolina, Nikolényi Zoltán és Csolák Péter, a kik mind egy-egy hazafias költeményt adtak elő. Egynek sem volt lámpaláza, s mindannyian olyan hibátlanul mondták el verseiket, hogy szinte öröm volt őket meghallgatni.

Végezetül a „Honfidal“-t és a „Szózat“-ot énekelték el.

A közönség ezután melegen üdvözölte a derék tanítót, kinek buzgósága iránt Schmidt József kiállítási igazgató és dr. Kovács Gyula is kifejezte elismerését. Kálnoki Izor, a kiállítási sajtó irodavezetője pedig a főváros nevében mondott köszönetet.

Ezzel a szép iskolai ünnepély véget ért. A kis növendékeket ezután Hegedűs H. József vasbútorgyáros az Elked vendéglőjében megvendégelte, azután pedig a kis csoportot Nikolényi tanítóval az élén lefénnyképezték.

Jegyzőkönyvi kivonat.

Tekintetes Láng István Temes vármegyei kir. segédtanfelügyelő úr kezdeményezésére a végvári állami elemi iskolai gondnokság 1898. év június hó 19-én tartott közgyűlésén egyhangulag elhatározta, hogy a milleniumi kiállításon a felügyelete alatt álló állami iskola tanuló ifjúsága által megtartott, s fönt közölt iskolai ünnepélyt emléklap alakjában megörökíti, s nagyságos Sebesztha Károly kir. tanácsos, Temes vármegyei

kir. tanfelügyelő úr, valamint a gondnokság tagjai, s a tanító aláírásával hitelesítve, az iskola tantermében kifüggeszti.

És most hirdesd, lapocska, a magyar ifjaknak és leányoknak, hogy a végvári állami elemi iskola ezredévi növendékei megtették kötelességüket!

Tanulóifjak! Most rajtatok a sor! Tiétek a jövő! Ti reátok tekint az egész haza!

Kelt Végváron, 1898. évi július hó 24-én.

Nikolényi István s. k.

áll. isk. gondnoks. elnök.

Tóth Ádám s. k.

gondnoks. tag.

Bozó József s. k.

gondnoks. tag.

Sebesztha Károly s. k.

kir. tanácsos, tanfelügyelő.

Molitorisz Károly s. k.

gondnoksági tag,
községi jegyző.

Mátéffy István s. k.

áll. isk. ig. tanító.

Simon József s. k.

gondnoks. tag.

Haag István s. k.

gondnoks. tag.

Az állami iskolai gondnokságnak jelenlegi tagjai: *Mátéffy István* kádári földbirtokos, mint elnök, *Tóth Ádám* gondnok, *Bozó József*, *Haag István*, *Simon József* és *Molitorisz Károly* községi jegyző mint tagok már egy évtized óta szolgálják önzetlenül az állami iskola ügyét.

Az állami iskola mindjárt fönnállásának második évében olyan szép fejlődésnek indult, hogy *Hollóssy József* elnöksége alatt a gondnokság a nőnevelés és a női kézimunka tanítása céljából elhatározta egy tanítónői állás szervezését. Egyben kimondotta, hogy tekintettel a község református voltára, felkéri a kir. tanfelügyelőséget, miszerint hasson oda, hogy a kinevezendő tanítónő református vallású legyen.

Marx Antal kir. tanácsos, tanfelügyelő, tovább ment. Az ő szeméi előtt a végvári felekezeti iskola államosítása és az lebegett, hogy itt a tanügyet egy monumentális épület falai közt a magyar állameszme aegise alatt nagygyá, virágzóvá kell tenni! S épen kapóra jött *Trefort Ágoston*, vallás- és közoktatási miniszternek az a felhívása, hogy nevezett tanfelügyelő jelöljön ki Temes vármegyében egy községet, a honnan egy nemzetiségi vidék magyarosítását sikerrel lehetne megindítani, s a legmesszebbmenő kedvezményekkel intézkedjék, hogy az illető község tanügye államosíttassék.

Marx azonnal készen volt a jelöléssel; de mielőtt a miniszternek erről jelentést tett volna, leült, s a végvári református egyházi hatóság részére egy emlékiratot dolgozott ki, melyben a lelkes tanfelügyelő valóságos dicshymnust zengett *Végvár* leendő nagyságáról és a tanügyének felvirágzásáról. Anyagi áldozatot nem kért se az egyháztól, se a községtől, sőt az állam részéről a legnagyobb kedvezmények megadását helyezte kilátásba. Nevezetesen az állam saját költségén egy monumentális épületet állít hat tanteremmel és ugyanannyi tanítói lakkal, a felekezeti iskolánál az időszerint működő tanítókat ugyanazon fizetéssel, melyben a felekezetenél részesülnek, minden akadály nélkül az állami iskolánál alkalmazni fogja, nyugdíjgényeikről gondoskodni stb., s ezen kedvező ajánlattal szemben a felekezet részéről csak annyit kívánt, hogy mondja ki az államosítást.

A felekezeti hatóság azonban, az autonomiára hivatkozva, a szép ajánlatot ridegen visszautasította.

Marx Antal kir. tanfelügyelő látván a felekezeti elfogultságot,

felhagyott a végvári államosítás gondolatával, az állami iskolai gondnokság kérésének helyt adván, az 1886/7. tanév elején az állami iskolánál még egy tantermet nyitattott, melybe a miniszter a kezdőtanulók és a női kézimunka tanítása végett *Szentes Vilma* református vallású tanítónőt hívta meg, s ugyanekkor az iskolához *Nikolényi István* működő tanítót igazgatóvá nevezte ki.

Sajnos azonban, hogy az a remény, miszerint a tanítónő kinevezésével, illetőleg a nőnevelés és a női kézimunka sikeres tanításával lassan-lassan a felekezeti szűkkeblőség megtörik, s a református szülők legalább leánygyermeküket sietnek az állami iskolába hozni, teljesen meghiúsult, mert az állam a református vallás tanítására díjazás nélkül hitoktatót az egyháztól nem kapván, a vallásos szülők kénytelenek voltak gyermekeiket tömegesen a felekezeti iskolába visszavinni.

Ilyen körülmények között az állam a 40—50 tanuló mellett a két tanerő alkalmazását feleslegesnek tartván, *Szentes Vilma* tanítónőt 1893-ban áthelyezte, s ezzel egyidejűleg a tanítónői állást is ideiglenesen beszüntette.

Az uradalom.

A végvári nemesi birtok tulajdonosa volt évtizedeken át báró *Sina* család.

*Végvár*nak jövőjére nézve nagy befolyással lehetnek az uradalomnak jelenlegi urai, a dúsgazdag *Neumann* testvérek, a kik a birtokot br. *Sina* örökösaitől 1898-ban megvették. Egy-két gyárnak a felállítása néhány száz szorgalmas embernek adhatna foglalkozást. Vagy tekintettel arra az óriási mennyiségű gabonára, melyet *Végvár* és vidéke évenként termel, egy műmalomnak a felállítása, s ezzel a termelt gabona lekötése valóságos áldás lenne a községre. Erre nézve a község előljáróinak és a képviselőtestületnek kellene lépéseket tenni, s a nemesen gondolkozó *Neumann* testvérek, ha a község fölvirágoztatásának előmozdítására egyenesen felkéretnének, bizonyára találnának módot arra, hogy *Végvár* jövőjére kiható üdvös intézményt létesítsenek. Vajha megértené az uraság és *Végvár* közönsége, hogy egymással csak kölcsönös szeretetben egyesülhetnek, s egymás érdekeit csak egyetértéssel segíthetik elő! Vajha az a közömbösség, melylyel eddig egymás érdekeit nézték, mielőbb megszűnnék! *Steffler Dezső* uradalmi tisztartó igen tapintatos és közszeretnek örvendő egyéniség; ha felkéretnék, *Végvár* jóakaró közeledését urasága előtt tolmácsolni, bizonyára megtenne minden lehetőt, hogy a kölcsönös érdekek kapcsait mielőbb összeforrasztani segítsen.

Hódosi és kizdiai báró *Sina*¹ dúsgazdag bankár-család vette meg az uradalmat. Báró *Sina Simon György* e század első negyedében *Törökország*ból *Magyarország*ba telepedett és itt birtokot szerzett. Meghalt 1822. augusztus 3-án, kora 58. évében. Első nejétől, *N. Irénétől* maradt fia *György Simon*, második feleségétől, *Gira Katalintól* (kit mint *Csetéry bécsi* nagykereskedőnek özvegyét vett el), maradt fia *János*, most a *Sina* bankárház főnöke *Bécsben*. Ennek neje *Nicorussy Mária*, gyermekei nincsenek.

¹ Nagy Iván: *Magyarország* családai.

Matuska Béla.

A jószágyszerzés ezután még nagyobb mérvben folyt: 1832-ben Ausztriában a mauerbachi, gfrödi, farafeldi állami uradalmak, 1835-ben Magyarországon gróf Illésházy trencséni, bááni és Morvaországban brumovi uradalmi vétel útján járultak az előbbiekhöz.

1863-ban gróf Taefftől megvette a misliborzidi, 1837-ben az államtól a velehradi uradalmat, mindkettőt Morvaországban.

1838-ban kevermesi Tököly Péternek Temes megyében blumenthali, Csanádmegyében kevermesi uradalmait.

1839-ben Ausztriában Károly főhercegtől Leopoldsdorfot, Csehországban az államtól „Podjebrad“-ot.

1842-ben gróf Festetich testvérektől a tolnai uradalmat.

1843-ban Trencsén megyében a messeni uradalmat Bosányi Simontól.

György Simon szül. 1785. november 20-án, miután már Magyarországon a kir. kincstártól kir. adományként Temes megyében Hódost, Kizdiát, Orczydorfort, Kalácsát; gróf Hoyostól Rittberget (Temesben); báró Brintanótól Teplicskát és Beszterczét 1814-ben Trencsén megyében; Simontornyát Tolnamegyében gróf Eszterházy Károlytól szintén 1814-ben és Rapoltin-Kirchent Ausztriában herceg Ditrichsteintől megszerezte, 1828-ban hódosi és kizdiai előnévvel magyar báróságra emeltetett, majd a görög kir. Megváltó és 1838-tól a török császári nitschani iftikar jelesrendnek vitéze, a görög király általános ügyvivője lett, ezek mellett egy ausztriai szabadalmazás pénzváltó-intézet igazgatója, a görög nem egyesültek iskolai alapítványi bizottmány tiszteleti tagja és Szeged szab. kir. város tiszteleti polgára volt.

Steffler Dezső, tiszttartó.

1844-ben gróf Hunyadytól Somogy megyében a simongáthi, herceg Vasától Morvaországban az eichorni, gróf Ugartétől a rossitzi, Károly főhercegtől a parsitzi morvaországi, gróf Zichytől Győr megyében a szent-miklósi és leideni uradalmakat.

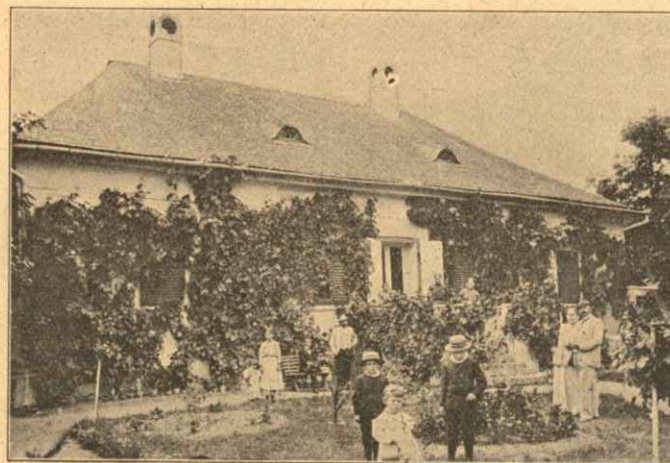
1845-ben báró Eötvös Józseftől Fejérmegyében az ercsi-i, 1847-ben gróf Eszterházytól Pozsony megyében a semptei, gróf Zichytől Somogy megyében a magyar-attádi, gróf Bombellestől Tolnamegyében a raimoki uradalmat, végre gróf Vuraytól a gödöllői uradalmat vette meg.

Ennyi ingatlan birtok mellett nemcsak a birodalomnak legdúsabb bankárja volt, de egyszersmind Magyarország első birtokosainak egyikévé lett, s midőn 1856-ban május 19-én, kora 73. évében meghalt, egyetlen fiára II. Simon Györgyre közel 80 millió pengő forint értéket hagyott hátra. Nevét a budapesti lánchíd, melynek egyik létesítője volt, örökíti. Neje volt Morrodai Derra Katalin, kitől született II. Simon György báró, görög királyi nagykövet az ausztriai udvarnál, és 1858 óta a magyar tudományos akadémia igazgató-tanácsának tagja; hazafiai nemes indulattal hozott adományai közül kétségkívül legmaradandóbb emléket állított magának azon 80 ezer frttal, melylyel a magyar akadémia alapjához járult; nejétől dezsánfalvi Gyika Ifigeniától egy fia II. György elhalván, csak leányai Katalin, Anasztasia és Iréne élnek, ezek egyike gróf Wimpfenhez, másik herceg Ipsilantyhoz ment férjhez.

Puhl Ignác, tiszttartó.

A végvári uradalomba a Neumann Testvérek 1898. évi június hóban gazdatiszté Matuska Bélát kinevezték, kellő személyzettel ellátták; a gazdaságot a kor

Uradalmi tiszti lak.

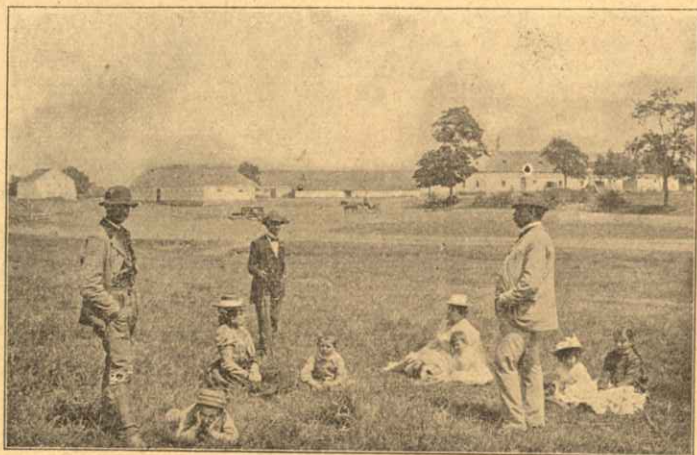
igényei szerinti eszközökkel, gépekkel dúsán újból felszereltették, a hanyatlásnak induló juhászatot megszüntetve, helyébe színes — nyugati faj — borjúkat beszerezve, gulyákat létesítenek.

A rendszeres gazdálkodás, jó eszközökkel való művelés gyümölcse már a múlt évben is észlelhető volt, a mely a termésre mindenkor befolyásolag hat.

A belterjesebb gazdálkodás folytán a környékből nagyobb kézi

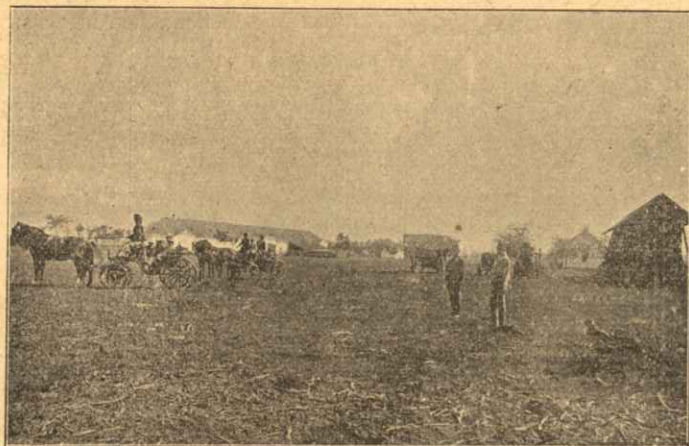
erő használtatván fel, ez a környékbeli munkások jólétének előmozdításában nagy haladást jelent.

A gazdaságban 3 major van, és pedig: Ede-major, Dani-major és Adolf-major, nemkülönben Végvár községében, mint központban, a

Végvári uradalmi Dani-major.

tiszti lak, melyek mindenike telephonnal van berendezve. A gazdaságban az éves alkalmazottak száma az 50-et meghaladja. Ezenkívül a szükséghez képest havidijasok is alkalmaztatnak és a körülmény szerint környékbeli átlagosok és napszamosok.

Végvári uradalmi Ede-major.

Uradalmi tiszték voltak: 1862—1882-ig Ádám Károly; 1882—1897-ig Puhl Ignác; 1897—1898-ig vezette Glatz Soma uradalmi irnok, mikor is gróf Wimpffen Simon eladta Neumann testvéreknek, kik alatt 1898—1900-ig Matuska Béla, most pedig Steffler Dezső vezeti.

Lits Antal, kinek arczképét közöljük, br. Sina Simon 500.000 holdat kitevő uradalmainak jószágkormányzója. Szereplésének főideje 1860—1873-iki évek közé esik. Kitűnő gazdász, Magyarország juhtenyésztésének legkitűnőbb művelője; mint ilyen Páris- és Londonban a magyar gyapjúnak ő alapította meg hírnevét. Feddhetetlen jellemének fényes bizonyosságát adta, midőn a gödöllői uradalom eladása alkalmával a belga bank igazgatója titokban 200.000 frt ajándékot ajánlott fel neki; de ő azt kerekén visszautasítván, a banknak a birtokért 7 és fél millió forintot kellett lefizetnie. Midőn a báró magától a bank igazgatójától megtudta, hogy mily tiszta jellemű és megvesztegethetetlen kormányzója van, hűségét nyomban 3000 frttal jutalmazta meg.

Szereplése Végvárra nézve csak annyiban bír fontossággal, hogy valahányszor a végvári uradalomban megfordult, mindig érdeklődött a községi ügyek iránt; de különösen az Olvasó-egylet felállítása körül szerzett magának érdemeket, a mennyiben annak megalapítását anyagilag is előmozdítván, az uradalom akkori tisztartóját, Ádám Károlyt, utasította, hogy a nép részére egy olvasó-egylet felállítása érdekében a szükséges lépéseket tegye, s az akkori végvári intelligenciát is felkérte, hogy e derék magyarság lelki táplálékáról és kiműveléséről gondoskodják.

Lits Antal 1873-ban halt meg, eltemetve van Budapesten a keresi úti temetőben. Egyik unokája, Ödön, Végváron Pühl Ignác oldala mellett mint uradalmi segédtiszt 10 évig működött, s a végváriak előtt köztiszteletnek örvendett; másik unokája, Antal, jelenleg is Végváron mint jegyzőségéd közbeesülésben áll, s mint vig elbeszélő, humoros anekdótáival gyakran órákig vig hangulatban tartja hallgatóit. Mint ügyes párbajsegéd a becsületbeli ügyek elintézése körül tanúsított tapintatos eljárásával előkelő heiyet vívott ki magának.

Lits Antal.

Tagosítás.

A földművelő nép 1848 előtt a súlyos és alig szünetelő robotmunka miatt nem annyira földművelés-, mint inkább baromtenyésztéssel foglalkozott, míg a nép szegényebb része az uradalmi birtokon talált foglalkozást és szerezte meg a mindennapi kenyeret.

1848 felszabadította a jobbágyot az uraság uralma alól, s a szabaddá

lett nép azonnal az előnyeiről ismert ugarrendszer szerint látott földjeinek munkálásához.

Ámde a tehetősebb gazdák részéről sok visszaélés történt, mert a nagyszámban levő szarvasmarháikat az ugarokban legeltették, s így az ugarföldeket annyira összetaposták, hogy az ugyis kemény, agyagos, kötött földet a csekélyebb erővel rendelkező kis gazdák kellő időben és jól meg nem művelhetvén, legjobb esetben is csak silány termést kaphattak. A nagyobb gazdák a bíróval az élőkön már annyira is vetemedtek, hogy az ugarolást karhatalommal is beszüntették, csupán azon okból, hogy marháiknak elegendő legelőjük legyen.

Ez nagy baj volt; de még nagyobb baj rejlett abban, hogy a gazdák földjei szétszórva, gazdasági eszközeiket ma ide, holnap oda kellett hurcolniok, az egymástól távoleső birtokrészek megmunkálása roppant idővesztéssel és alig felsorolható anyagi károkkal járt.

A tagosítás eszméje 1865-ben pendített meg először, a mikor ugyanis öreg Tóth Ádám fiával Ferenczcel rokonai látogatása végett Tisza-Nagy-Réven járt, itt és egyéb alföldi községekben látták, hogy mennyire másképp megy a gazdálkodás a tagosított földön. Szerzett tapasztalataikkal és azon erős elhatározással tértek haza, hogy minden erejüket felhasználják, hogy a tagosítás ügyének apostolokat szerezzenek. Az eszmének először is Tóth Zsigmondot, egy fiatal, kitűnő tehetségű, a gazdálkodás és a községi ügyvezetés minden ágában teljes szakavatottsággal bíró gazdát nyerték meg, az ő segítségével most már minden befolyásukat felhasználták, hogy a tagosítás érdekében a félrevezetett népet felvilágosítsák és a tagosítás követelésére serkentsék; de a tehetősebb gazdák alaptalan aggodalmai, sőt ellenséges magatartása miatt Tóth Zsigmond nyílt térre a tagosítással csak akkor léphetett, midőn a közbizalom őt 1879-ben a bírói székbe emelte.

Tóth Zsigmondnak első dolga volt a tagosítás keresztülvitele. 1879. év áldozócsütörtök napján az eszmével a képviselőtestület elé lépett. Ámde a legjózanabb számításokon alapuló felvilágosító magyarázatainak daczára, melylyel a fennálló káros és a községet végromlással fenyegető rendszert ismertette, daczára a tagosítással járó megbecsülhetetlen és a napnál fényesebben igazolt előnyök kimutatásának: a képviselőtestület makacsul ragaszkodott a fennálló siralmas állapotokhoz és a tagosítást minden erejéből ellenezte, sőt Tóth Zsigmond azon kijelentésére, hogy ha tizedmagával marad is, a tagosítást mégis keresztülvizsi, egyesek a népet fellázítván, másnap a lakosok nagy része a község háza elé vonult, a bírót a legdurvább szavakkal illetvén, a bírói székből való kihúzással fenyegették.

Molitorisz Balázs községi jegyzőnek sikerült a felbőszült népet lecsillapítani és kérni, hogy a tagosítás, illetve a bíró elleni panaszukkal küldöttségileg a főszolgabíróhoz járuljanak. A küldöttség a község legtekintélyesebb polgáraiból állítottatott össze. A küldöttség tagjainak névsorát e helyen elhallgatjuk; de tény, hogy Hollóssy József akkori főszolgabíró őket lázítóknak tekintette, s mint ilyenekkel szóba se állott, hanem megfenyegetvén, az udvarából kiutasította őket.

Ezen kínos eset után a tagosítás ügye néhány évre ismét lekerült a napirendről.

Tóth Zsigmondot azonban ez a kudarc nem ijesztette el; hanem mint tekintélyes és befolyásos egyéniség azon iparkodott, hogy az ellenséges elemeket lecsillapítsa és őket meggyőző érveivel a tagosításnak megnyerje. Sajnos, hogy az a derék ember 1892-ben elhalálozott, s vele

a tagosításnak sokat szenvedett apostola és sok szép újításnak hirdetője dőlt ki.

1884. évben a tagosítás ügye ismét közbeszéd tárgya lett, különösen midőn ifj. Örmös Zsigmond, Temesmegye alispánja, valami határigazítás végett Végvároton járt és B. Kovács József akkori községi bírót magához hívatván, kérdést intézett hozzá, hogy miért nem tagosítanak? S midőn a bíró azt felelte: „nem nekünk való a tagosítás,“ a lelkes alispán majd a szigorú dorgálás hangján, majd meggyőző érveivel annyira lebilincselte a bírót és a körülte képződött csoportot, hogy e pillanattól fogva B. Kovács József leglelkesebb szószólója lett a tagosításnak. Rögtön összehívta a képviselőtestületet, mely határozatilag kimondotta a tagosítást, s egy tisztagú bizottságot nevezett ki, mely a bíró vezetése alatt Temesvárra utazott, s a tagosítás mielőbbi keresztülvitelét Kisfaludy Kálmán ügyvédre bízta.

Sajnos azonban, hogy a végváriak egy darab föld miatt, melyet az uradalom néhány évtized előtt állítólag jogtalanul sajátított el, az ügyet pörre vitték. A pör 1884-től egész 1894-ig húzódott, s mégse nyert befejezést, mert midőn a nép látta, hogy az ügy csak egyesek érdekének szolgál, 1894-ben a képviselőtestület Tóth Ferencz községi bírót megbízta, hogy Cseri András és K. Tóth Mihálylyal, mint küldöttség, a pert az uradalommal egyezség útján intézze el.

A küldöttséget az uradalom akkori ügyésze, Gyika Imre, nagyon előzékenyen fogadta, s csak sajnálkozásának adott kifejezést, hogy a 10 éves pörösködés alatt egyszer se méltatták őt a látogatásra. „A mi földjeink tagosítva vannak, a pörös földrész is az 1836. évi törvények szerint az uradalmat illeti; ha pörölni akarnak tovább, hát csak pöröljenek, mi ráérünk; de ha egyezsége lépnek — szolt — ígérem, hogy a végváriak a tagosítás által nem remélt előnyök- és földrészekben fognak részesülni.“ Az egyezség írásbelileg megállapítván, annak végleges megkötése, illetve elfogadása végett a helyszíni tárgyalás 1894. év május 12-ére tüzetett ki.

A helyszíni tárgyaláson jelen voltak az uradalom részéről Gyika Imre ügyvéd, Pühl Ignác tiszttartó, Krecsmáry Pál és Csapó Zoltán mérnökök.

A község részéről Kisfaludy Kálmán ügyvéd, a képviselőtestület és a községi előljáróság, a község háza előtt pedig a fölizgatott tömeg, mely erősen ellenezte az egyezséget, melylyel véleményük szerint Tóth Ferencz bíró a községet az uradalomnak eladta.

Végre az egyezség létrejött, melylyel a lakosság az uradalomtól 114 láncc földet nyert részint ingyen, részint csere útján, úgy, hogy az uradalmi birtok 115 láncc földdel kevesbedett a tagosítással, a mit per útján soha sem lehetett volna elérni. Nyert még a község 268 láncc többletföldet is, melyet az egyes birtokosok lánconként 10 év alatt fizetendő évi 21 frt 60 krajczárért váltottak meg örök áron az uradalomtól.

Igy tehát a tagosítás sok évi fáradozás, s egyesek lankadhatatlan munkája folytán végre megtörtént, s ezt a község különösen Tóth Ferencz községi bíró józan, higgadt eljárásának, s Pühl Ignác uradalmi tiszt-

Csabai István.

tartó jóindulatú pártfogásának köszönheti. Ezek mellett érdemeket szereztek még maguknak: B. Kovács József, Cseri András, Pataky Mihály, Facsar György, mint időközi bírák, továbbá Németh József és Korsós Péter; az uradalom részéről Gyika Imre ügyvéd, s mint az eszme apostola Tóth Zsigmond; megérdemlik, hogy nevük az utókorra fennmaradjon.

Ma már a tagosításnak legnagyobb ellenségei is hálával gondolnak azokra, kiket ártatlanul gyanúsításokkal és a legcsúfabb rágalomokkal illettek, kik fáradságot, sőt anyagi áldozatot se kímélve, lelkükben teremtő eszmékkal oda törekedtek, hogy a községet nagygyá, virágzóvá tegyék. Az ő érdemük, hogy a gazdálkodást ma már minden ember szabadon folytathatja, nem határoz felette a bíró vagy a képviselőtestület egyik-másik rosszindulatú tagja. A gazda okszerűen munkálkodik, szakékével szánt, gözcséplővel csépel, vetőgéppel vet, aratógéppel arat. Ilyen földmivelés mellett, ha ezt még kiegészítik okszerű állattenyésztéssel és a gazdálkodásnak egyéb ágával, elmondhatjuk mi is a nagy Széchényivel, hogy: „Végyvár nem volt, hanem lesz!”

A végvári uradalom jogi képviselője.

Gyika Imre, ügyvéd, családi összeköttetései révén, éveken át jogtanácsosa volt a báró Sina-féle uradalmaknak Temes vármegyében mindaddig, míg Végyvár eladva nem lett. Gyika Imre a vármegye tb. főügyésze, a Temesi Agrár-takarékpénztár jogtanácsosa, megyebizottsági tag, a végvári magyarokkal szemben mindig jó indulattal volt; ezt a legfényesebben igazolta a tagosításnál. Gyika Imre helyettese dr. Kedačić Viktor temesvári ügyvéd volt.

Neumann testvérek az uradalmat megvevén, annak újjászervezéséhez fogtak; ezt annál könnyebben teheték, mert bőven rendelkeznek befektetési tőkepenzzel.

Neumann testvérek, vagyis Neumann Ede († 1900. évben), Neumann Adolf, Neumann Dániel, ifj. Neumann Adolf és Neumann Samu Aradon szesz- és sajtolt élesztő-gyárral, szeszfinomítóval és gőzmalommal bírnak, melynek kivitele egész Európába hat ki.

A Neumann testvérek jogi tanácsosa *dr. Fáy Ignác*, temesvári ügyvéd, szül. 1861-ben Csabán. Tanult Csabán és Szabadkán, a jogot Budapesten hallgatta, 1887 óta Temesvárt ügyvéd. Nagy kriminalista, a Farkas-féle lottóperben Eötvös K. és dr. Friedmannal védőként szerepelt. Takarékpénztári ügyész, ír ujságcikkeket, irodája keresett. A végvári uradalom igazságos, ügybuzgó, a néppel bánni tudó, megbízható képviselőre bizta ügyeit. Dr. Fáy Ignácot a végvári kerület megyebizottsági taggá választotta; ha alkalma lesz, bizonyosan segíteni fog a végváriakon, olyformán, hogy a földesurakat oly tanácsokkal látja el, melyek úgy az uradalom előnyére, mint Végyvár jövőjére kiható befolyással lesznek.

Befejezés.

Temes vármegyének délkeleti részén van egy falu, mely most ünnepli fennállásának századik évfordulóját, s ezzel fölkelte a figyelmet maga iránt; a község neve Végyvár, egyedüli tiszta magyar lakossága nemcsak Temes vármegyének, de úgyszólván az egész Délvidéknek. A község 100 éves multjáról — és ezzel kapcsolatban szerepléséről — lévén szó, nem lesz talán érdektelen egy kis bepillantást vetni a végvári lakosság lelki világába, s róla egyet-mást elmondani.

A lakosság kivétel nélkül magyar, református vallású Magyar és református, e két tényező már magábanvéve elég arra, hogy nemzeti jelleget képviseljen. És valóban, a végvári nép nemzeti jelleggel fölruházott nép. Mindazok a tulajdonságok, melyek a magyar fajt jellemzik és megkülönböztetik a többi népektől, itt megtalálhatók. Elkezdve a vaskalapos csökönyösségtől a szép szóra hajló engedékenységgig. Én Istenem! Mit is rejt magában ez a szó: Magyar? Egy nemzet fogalmának ad kifejezést, egy gyönyörű kép, elragadó változataival, de egyszersemind a salakkal is, mely a szép nyomában jár. Erényeink és hibáink mind ki vannak e szóban fejezve. Ez az elnevezés teljesen ráillik Végyvár község lakosságára. Száz év óta él ebben a nemzetiségek közé ékelt faluban, s a mellett nemcsak hogy megmaradt annak a mi, s megőrizte ősi szokásait, nemzeti sajtóságait, de a mellett még a hazának is hasznos szolgálatot tett, mert a magyarosítás terén valóságos missziót végzett az által, hogy központja lett a körülfekvő helységeknek.

Értelmes, józan, becsületes, tisztességtudó és a műveltség iránt fogékony nép. Kezdetben ugyan „nem sok hajszála hullott ki a tudományokért” és az öregek szívesebben elbeszélgettek a boroskancsó mellett a haza ügyeiről, fiaikat sem igen tanították a „tudományra”. De ma már másként van a dolog; mindennemű nagyobb mozgalom, tudományos avagy hazafias, élénk visszhangra talál az érdeklődők keblében; s fiaikat is szívesebben járatták iskolába a tehetősebbek. Hej! pedig hajdanában jobban telt volna az „ilyesmire”, a gazdáknak sok ökre kolompolt a gulyán, telt asztag állott az udvaron, tömve volt a piros bugyelláris. Sokat is emlegetik azt a régi jó időt, mikor egy-egy

lakodalom 3—4 napig is eltartott. Vagy nem elég fényt vet-e a végvári nép műveltségére azon körülmény, hogy van 50 év óta fennálló „olvasó-egylete“, hol Jókai Mór, Koszorusz írónknak összes műveit megtalálja az érdeklődő? Van jó karban tartott községi fiú- és leány-iskolája, dalos-egylete, önkéntes tűzoltó-egylete; de mi szebb annál, hogy márczius 15-ét, Petőfi napját, 15 év óta minden évben nagy lelkesedéssel ünnepli meg?

Munkás és szorgalmas nép. Télen ugyan szeret a boglyakemence mellett pipálgatva politizálni, de mikor a dolog ideje eljön, hihetetlen az a munka, a mit elvégez. Reggeltől késő estig munkálkodik a család kicsinyje-nagyja a csekély földbirtokon, s mikorra a hajnal hasad, „ripegropog, a sarló fog“. Csak az igazán sajnálatraméltó, hogy ily igyekvő, dolgozó népnek oly gyenge minőségű termőföld jutott osztályrészül; durva, kemény, agyagos föld, mely egy kis eső után sártengerré válik, nyáron pedig kővé szárad és megrepedezik, mely csak kétszeri, háromszori megmunkálás után hozza meg a beléje fektetett fáradságnak csekély gyümölcsét. Talán ebben rejlik oka a lakosság elszegényedésének; de a mellett még ez a vidék rendkívül sokat szenvedett az utóbbi években az elemi csapásoktól: jégverés, szárazság, fagy stb.; ezek szintén hozzájárultak a lakosság mostoha körülmények közé való jutásához és eladósodásához. Istennek hála azonban, mióta a földbirtokok tagosítása fennáll, mégis jobban megy sorsuk; a nép tanyákat épít, ott lakik és munkálkodik birtokán. Azt hisszük, hogy haladására nem csekély befolyással fog lenni azon körülmény is, hogy ime most már vasúti összeköttetése is van.

Természetét illetőleg csendes, békeszerető nép, de van benne mégis — különösen a fiatalságban, és ez néha meg is nyilatkozik — egy bizonyos hetykeség, mely még a régi szilajkodó természetnek maradványa; mert bizony azelőtt 50 évvel mulatság „nem maradt el fejek beverése nélkül“ és a nép e harciasságát a szomszédos lakók is nem egyszer keservesen tapasztalták és rettegtek is. A lakosság e tulajdonsága ma már inkább a pörlekedésben nyilvánul meg. Alig van egy ember is a faluban, a kinek valami baja ne volna valamelyik atyafiával; „jogát — úgymond — ő nem hagyja“. No de hisz' ez ősi erénye a magyarnak.

Hogy sok bajában és inségében kétségbe nem esik, azt vallásosságának köszöni egyrészt; buzgó, templomba járó nép, hol megenyhül a zsoltár eme szavaival:

Oh könyörgést meghallgató!
Édes atya! mindenható!
Ha lelke hozzád emelkedik,
És a buzgóság szárnyain,
Ajakin óhajtásain
Elődbe érven, reménykedik:
Érzem, hogy az örök élet
Már e földön az enyém lett.

Másrészt dalos, vidám kedélyének köszönheti boldogulását. Dalol örömeiben, bújában, nehéz dolgaiban az ajkán fölcsendülő dal ad neki vigaszt, újabb kedvet a munkához.

„Ha kel az ég szép hajnala,
Kezemben az eke szarva.“

De fölhangzik a nóta a legények és leányok ajkán a kukoricza-fosztókban, vagy téli estén a fonókban. Dalaik szépek és érzésteljesek;

fontos körülmény az is, mely egyrészt a nép eredetiségére vall, hogy nem egyszer találkozik, a ki nótáikat figyelemmel hallgatja, a népköltészet eredeti termékeivel, oly nótákkal, melyeket máshol nem ismernek, nem dalolnak, melyek az ő ajkán keltek szárnyra.

De külsőleg sem megvetendő nép ez. A férfiak többnyire szép, olajbarna arcúak, közepmagasságban, rövidre nyírott hajjal, viseletök a ránczosszárú csizma, feszes nadrág (mellény, kabát), többnyire fekete, nyáron a mezőkön a szür, télen a suba. Más ruhát kezdik elhagyogatni. Kalapjuk széles karimájú, fekete.

A nők rövid, bokorugró szoknyát viselnek, a leányok hajukat két ágra fonják, belé pántlikát fűznek. A férjzett nő urához hű, ragaszkodó, annak mindenben segítőtársa, ott izzad vele egy sorban a munkánál; de azért még mindig van elég ideje arra, hogy háza környékét, magát és gyermekeit tisztán tartsa.

Nem idegenkednek a férfiasabb mozgalmaktól sem. Egy alkalommal megtörtént, hogy követválasztáskor a kormánypárt korteseit a menyecskék szép szóval mind átpártoltatták az ellenzékhez.

A végvári népet buzgón ajánljuk a felsőbb körök figyelmébe, a megye pártfogásába, mert a többi községek előhaladását csakis úgy lehetne legcélszerűbben előmozdítani, ha először ezt a népet vezettjük a haladás és műveltség ösvényére.

Végvárnak a háziipara egészen hiányzik. A gazda feleségének a ház ellátásán kívül egész évben foglalkozása alig van. Egy-két szorgalmas asszony a nap nagy részében a varrógép mellett görnyed és segít férjének terheit könnyíteni; sőt ismerek egy családot, a hol az asszony nép még fenni sem restel. Vagy vannak olyanok is, a kik egész nap szorgoskodnak ugyan a házban és a ház körül, de azért kézimunka, vagy valamely iparcikknek előállításával valami pénzkereseti foglalkozást találni nem képesek.

A férfiak sokszor emberfeletti munkát végeznek; mert a végvári föld igen nehéz munkátalú. És a tuskózásban, a kubikolásban a végvári munkásoknak párjuk nincsen. A környék kiirtott erdőterületeiről a földben maradt óriási tuskók kiirtását végvári munkásokra bízzák, a kik mint ilyenek messze földön keresettek.

De hát az évnél jó része nem alkalmas erre a munkára; de meg hamarosan ki is dől belőle a legerősebb munkás is. És mit csinál ilyenkor a végvári ember? A helyett, hogy a háziipar valamely ágát venné elő; pipára gyűjt, s az értelmesebb rész regények olvasásával tölti az időt, vagy unatkozik; a többi sokszor nem épen épületes eszméket tárgyaló újsággal, füzetekkel a zsebében tanyázni megy, a hol hangosan ad kifejezést elégedetlenségének, s a társadalmi rendet fenntartó és a nemzet millióinak boldogulását célzó intézmények megdöntését, mondjuk ki egyenesen, a szociálizmus rémséges eszméit hangoztatja.

Végvárnak állattenyésztése nagyon silány. Lóállománya, daczára a kitünő méneknek, melyeket a kincstár már csaknem két évtized óta évenként a község rendelkezésére bocsát, határozottan rossz. Szarvasmarhaállománya a középen jóval alúli. Sertésenyésztésben pedig semmi irányelvet nem követ, a minőségre, illetőleg a fajra tekintettel nincsen.

Ilyen gazdálkodás mellett aztán hogy állhatna meg a végvári nép? Megszivlelendő dolgok ezek, azok felett gondolkozni kell, mert bizony baj lehet belőle! Ne engedje a gazda, hogy míg ő véres verejtékkel irtja a tuskót, addig az asszony otthon puczczos ruhára költse el keresményét. A magyarnak, mint az idegenek között megtelepedett nemzet-

fenntartó elemnek, világító fáklyának kell lennie, mely fényével messze bevilágítja azt a mezőt, melyet ősei vérökkel áztattak. Meg kell mutatnia, hogy ősi nemzeti erényei mellett nemcsak saját vérét vezeti a haladás és műveltség ösvényére, de a többi népet is ugyanazon útra terelni, hazafias köteletségének tartja.

Végyvár lakossága évszázados ittléte alatt megmutatta életrevalóságát, s a sok küzdelmes és inséges esztendő daczára mindig megállotta helyét, s a földbirtok szétagoltsága mellett is köteletségét az állam, a község és az egyház iránt mindig teljesítette, a súlyos pénzbeli terheket mindig zúgolódás nélkül róttá le. Hivatalból kiküldött végrehajtó Végyvárott csak nagy ritkán volt látható. 1894. évben pedig az évtizedeken keresztül húzódó tagosítási eljárás is véget érven, a földbirtokok rendezettek. A fennálló „Takarék- és önszegélyező egyesület” segítségével a takaros tanyai házak melléképületeikkel egymás után emelkedtek föl. Tekintettel milderre a község a haladás, sőt mondhatni a virágzás képét mutatja.

Sajnos azonban, hogy ez a kép csak látszat! Ne adja az Isten! de ez a község, ha az állam vagy a megye segítségére nem jön, daczára annak, hogy szép, nagy, termékeny határa már több mint 10 év óta — az 1897-ikét leszámítva — mindig jó természettel jutalmazta a gazda fáradtságát, néhány év múlva a bukás, a tönk szélére fog jutni. A folyton és folyton súlyosbódó terhek, melyekkel az állam alattvalóit, a község polgárait, az egyház az ő híveit máris megterhelte; az az óriási adósság, mely a község gazdaközönségének vagyonát csaknem kivétel nélkül leköti: nincs arányban azzal a jövedelemmel, melyet a végyvári nép kizárólag földművelésből és kézi napszából előteremteni képes. Gazdasági munkássága még a szőlő- és kenderföldeknek csúfolt határ részben is már több évtized óta általában csak a búza- és tengeri-termelésre szorítkozik, míg a gazdaságnak többi ága teljesen hiányzik; mondják, hogy a többi gabonaneműnek a végyvári földön sok az ellensége. De hol vannak az ipari növények, a len, a kender, mely utóbbi régen, mikor még háziipar is volt Végyváron, nagyban tenyésztek? Vagy a természet maga nem mutatja a népnek, hogy milyen különleges termékekkel lehetne a végyváriaknak hasznos foglalkozást űzni, messze kiterjedő kereskedést nyitni és jó üzleteket csinálni? Nézzük meg a megvetett, sokszor karvastagságú magyar tornát, mely szakadatlan irtás daczára kertjeinkben oly nagy mennyiségben egészen vadon tenyészik, melylyel piaczkalkalmával az asszonyok az egész környéket ellátják. Itt van a községet 50 ezer forint kölcsönrel terhelő vasút! Akár vaggonszámra szállíthatnók az oly nagyon keresett cikket, csak művelni és rendszeresen kultiválni kellene! Hiszen a környékbeli öreg oláhok Végyvárt még ma is Tormaknak nevezik, sőt néhány év előtt az olvasó-egyeslet irattárában még egy régi térképen is nem Rittbergnek, hanem Tormaknak volt kereszttelve. Ezen nevet az oláhság bizonyára a nagy mennyiségben vadon termő torma után adta a községnek.

Vagy van-e oly szép, óriási fejű, s oly bőven termő mákja széles Magyarországnak, mint a minő elvéve itt-ott a kerteket tarka virágjával ékesíti? s melyből egy kéve az országos kiállításra hivatalból felküldetett. Nem lehetne-e ezt a drága és keresett cikket nagy mennyiségben tenyészteni?

És a kerítéseinket elborító, s a kerítés mellé ültetett, s magas fáinkra felkúszó gyönyörű komló; nem juttatja-e eszünkbe, hogy Végyváron a hasznos és gyümölcsöző foglalkozásoknak még nagyon sok neme parlagon

hever? Mily szép pénz jöhetne a gazda zsebébe, ha ezt az általa megvetett három keresett cikket rendszeres művelés alá véve, nagy mennyiségben tenyésztené?

Meg kell mutatniok a végyvári magyaroknak, hogy ősi nemzeti erényei mellett nemcsak a virtuskodás, a nyers erő különbözteti meg a folyton figyelő és romlásának örvendő nemzetiségektől, hanem, hogy munkaszerezetben és munkabírásban párja nincs, s hogy míg a legnehezebb munkát is örömmel végzi, addig a szokatlan, s talán gyerekesnek látszó, de jól jövedelmező apróbb foglalkozást sem veti meg. Ültessenek szőlőt, gyümölcsfákat, eper- és akácfát, de sokat! Túrjanak, faragjanak! Hozzák be a háziipar valamely nemét, hasznosabb lesz ez, mint az, hogy leányukat már gyenge korukban szolgálni küldik a városba, a honnan csak úri szokásokat és kényelemszeretetet hoznak vissza a családi fészekbe. Pedig ma már nem szabad tétlenül nézni a napot az asszonynak sem. Ma a népek versenyében csak a józan és folytonos munkát végző szorgalmas család állhat meg. Mert igaz, hogy az állam sok oldalról veszi igénybe a gazda keresményét; de ad is módot, alkalmat a pénzszerezésre, s ezt gondolják meg; mert, ha ma csak azt a munkát végzik és úgy, mint a nagyapáik, akkor elbuknak, mert más volt akkor a világ! Nagyapáiknak szerény igényeik és csekély jogaik mellett — az állammal szemben — csekélyek voltak köteleseik is; de ma, midőn az óriási verseny miatt villammal írnak és beszélnek, villammal utaznak az emberek: senkinek sem szabad tétlenül élnie egy napig sem, különben elbukott!

Végyvár népessége nincs arányban azzal a szaporasággal, melylyel a családok általában dicsekedhetnek. Itt nem ismerik a két-gyermek-rendszert, mert Végyváron nem ritka az olyan család, a melynek 10—12 gyermeke van. A halálozások száma is a születésekhez képest csekély. És mégis ez a község, mely már telepítésekor körülbelül 150 családot számlált, s mely bizonyára rövid idő alatt más rajokkal is szaporodott, mai napig csak 3020 lelket mutathat fel. Ennek egyedüli oka az, hogy csaknem minden évtizedben fölkerelkednek egyes családok és indulnak a telepes községek felé. A 80-as években Tolnamegye Pilis községe, az utolsó évtizedben Bodófalva, Szapáryfalva jó részben végyváriakból telepített, s ezen évben pedig Nagy-Sármás és Sztancsófalva telepes községekben próbált szerencsét sok derék polgártársunk; s mennyi van indulófélben, a kik csak azért várnak még, hogy kis birtokukat elkötyavetyélhessék, s aztán mennek messze az Erdélyben fekvő Sármásra, azon reményben, hogy ott talán boldogabb otthonot és biztosabb jövőt alapíthatnak maguknak.

Igaz ugyan, hogy e hazának minden hantjához ősapáink vére árán jussunk van; de hiába mennek más vidékre; boldogabb otthonot nem alapíthatnak; mert, a ki ezen áldott, termékeny földön nem találja meg helyét, az máshol is csak boldogtalan, elégedetlen teremtés lesz.

Emlékezzenek a költő e szavaira:

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely!
Áldjon vagy verjen sors keze,
Itt élne, halnod kell!

És most, leírásunk végéhez érve, még csak néhány szót! Gondoskodjanak e község jövőjéről! Legyenek ébredők a hajnallal, munkálkodók a nappal, mert válságos idők következhetnek! de minden küzdelem-

ből győzelmesen kerülhetnek ki, ha közös akarattal munkálkodnak községük jólétéért. Mindnyájuk érdeke egy érdek legyen. Ne legyenek önzők; ne hagyják szíveikben annyira eltörpülni a szeretetet, hogy azt csak egyedül önmagukra vesztegessék. Szeressék egymást! És szeressék ezt a szűkebb értelemben vett hazát, melyhez egy század kedves emlékei kötik, melyben apáik szentelt hamvai nyugszanak, azon apáké, a kik ezer küzdelem közt megtartották ezt a földet, a kik csatamezőkön a drága hazáért küzdve ontották vérüket, — s meg fogják találni jövődő boldogulásuk kulcsát!

A végvári népnek pedig kívánunk ezutáni törekvésében Istentől áldást, nyerje meg munkájának gyümölcsét mindenkor, művelődjék, virágozzék, hogy a magyar hazának a második ezredévben számottevő tagja lehessen.

„Él magyar, áll Buda még! a mult csak példa legyen most
S égve honért bizton nézzon előre szemünk.“

Kisfaludy Károly.

Tartalom.

Szöveg.

	Lap		Lap
Ajánlás	V	Gyógyszertár	35
Bevezetés	IX	Kossuth-park	36
Végvár első lakosai: Német telepesek	1	Kereskedők és iparosok	37
Magyar telepesek	2	Pénzüntézetek	38
Végvár 1848—49-ben	6	Pósthivatal	39
Végvár a Bach-korszakban	13	Az olvasó-egylet	40
A legujabb kor	17	Tüzoltó-egylet	41
Jegyzők	18	Végvár dalvilága és irói	41
Főszolgabírák és szolgabírák	20	A község neve	45
Végvár község helyírása	26	Alapítvány tisztii akadémiaira	46
Végvár község közigazgatási és bírósági szervezete, háztartása, vagyona	27	Millennium	47
A végvári kerület országgyűlési képviselői: Kiss Miklós, Ormós Zsigmond, Lo' Presti Árpád, Mocsonyi Sándor, Nádúrky István, Wirkner Lajos, Vargics Imre	30	A végvári református egyház	52
Végvár egészségügye	34	Végvári iskolák	54
		Az uradalom	59
		Tagosítás	63
		A végvári uradalom jogi képviselöete	66
		Befejezés	67

Képek.

	Lap		Lap
Csabai Sándor, Unger István, K. Tóth József, Gere Mihály, Rosenthal Hermann, Kele László, Oláh Péter 1848—49-es még élő honvédek csoportképe	9	Róna Jakab üzlete	38
Pohut István, esküdt	17	Tóth Ferencz	40
Fatsar György, bíró	18	Végvári Ferencz	44
Cseri András, pénztárnok	18	T. Zolnay Dániel	52
Molitorisz Balázs, jegyző	19	Babella János	52
Molitorisz Károly, jegyző	20	Tóth Gerson	52
Hollóssy József, főszolgabíró	20	Ev. ref. egyház	53
Bandl Rezső, főszolgabíró	21	Tályai Károly	53
Unger József, főszolgabíró	22	Zöld Zoltán	54
Joannovics Sándor, szolgabíró	23	Nikolényi István	55
Dr. Hollóssy Gyula, szolgabíró	24	Tóth Ádám	55
Dr. Heinrich Árpád, szolgabíró	25	Állami iskola bérháza	55
Végvár főtere	26	Csiszér Elek emléke	56
Benedek Géza, járásbíró	28	Matuska Béla	60
Dr. Grün Ede, orvos	35	Steffler Dezső	60
Kossuth-park	36	Puhl Ignác	61
Ifj. Klein Hermann üzlete	37	Uradalmi tisztii lak	61
		Dani-major	62
		Ede-major	62
		Lits Adolf	62
		Csabai István	65

